

Андрэй Вашкевіч, Дзяніс Нарэль

Паміж Ласоснай і Чорнай Ганчай

---

*Гісторыя каталіцкіх парафій
у паўднёва-ўсходняй частцы Аўгустоўскай пушчы*

Мінск
Выдавец Зміцер Колас
2006

УДК 282 (476)(091)
ББК 86.375 (4 Беи)
В 23

Вашкевіч А., Нарэль Д.

В 23 Паміж Ласоснай і Чорнай Ганчай : Гісторыя каталіцкіх парафій у паўднёва-ўсходній частцы Аўгустоўскай пушчы / Андрэй Вашкевіч, Дзяніс Нарэль.— Мінск: Зміцер Колас, 2006.— 128 с.: іл.

ISBN 985-6783-18-6

У манаграфіі распавяддаецца аб гісторыі каталіцкіх парафій у ваколіцах мястэчка Сапоцкін на сучасным беларуска-польска-літоўскім памежжы. Паўднёва-ўсходні ўскраек старажытнай Перстуньскай (позней Аўгустоўскай) пушчы, актыўна засяляўся ўсходнеславянскім насельніцтвам, якое хутка асімілювалася жыўшых тут раней балтаў. Нащадкі балтаў былі рыма-каталікамі, ўсходняе славяне былі праваслаўнымі, а пасля грэка-каталікамі. Паміж 1839 і 1875 гадамі 9000 грэка-каталікоў Сапоцкіншчыны былі апошнімі этнічнымі беларусамі-ўніятамі.

Адресуецца спецыялістам па проблемах этнаканфесійнай гісторыі і ўсімamataram гісторыі Гродзеншчыны.

УДК 282 (476)(091)
ББК 86.375 (4 Беи)

ISBN 985-6783-18-6

©Вашкевіч А., Нарэль Д., 2006

©Мастацкае афармленне. Васіль Явід, 2006

©Афармленне. Выдавец Зм. Колас, 2006

УСТУП

О так то хрысцілі мяне казакі
З тутэйшага ды ў палякі!

Ф. Багушэвіч “Хрэсьбіны Мацюка”

Сапоцкінскі край, Сапоцкіншчына — прыдуманыя аўтарамі гэтай кнігі тэрміны, якіх нельга ні знайсці на геаграфічнай карце, ні пачуць ад мясцовых жыхароў. Аднак такі край існуе. Гэта адчувае кожны, хто, пакінуўшы межы старадаўняга Горадзена, пераяджае ці пераходзіць жалезабетонны мост над хуткаплыннай Ласоснай, або як яе тут называюць, Ласасянкай. Спачатку паабапал дарогі цягнецца вялізны абшар палёў, які, асабліва калі павярнуць у бок Зарачанкі, ранейшай Балі, хутка змяняецца пясчанымі пагоркамі, дзе-нідзе парослымі высцамі маладога сасновага лесу. Раз-пораз пасярод вёскі можна ўбачыць вежу каталіцкага касцёла, страдаўнюю шляхецкую сядзібу (сярод іх знакаміты на ўсю Беларусь палац у Свяцку — “мясцовы Няспіж”), бетонныя замшэльяя муры фартоў Гарадзенскай крэпасці каля Навумавічай ці ўзорваны немцамі летам 1941-га савецкі ДОТ. Далей за Сапоцкінам, бліжэй да рэчышча Чорнай Ганчы і Аўгустоўскага канала, пачынаеца лес. Гэта рэшткі былой Перстуньскай, пазней Аўгустоўской пушчы, якая пяцьсот гадоў таму цягнулася ад Горадзена да самай крыжацкай мяжы. Яшчэ далей сутыкаюцца тры дзяржавы — беларуская, польская і літоўская. Чым жа, апроч краявідаў, адметныя ваколіцы Сапоцкіна, гэты куточак беларускай зямлі, заціснуты паміж Нёмнам і мяжой з Польшчай, Ласоснай і мяжой з Літоўскай рэспублікай? Зразумела, найперш людзьмі і сваёй надта багатай, нават па беларускіх мерках, гісторыяй. Аб гісторыі і пойдзе размова ў кнізе...

Агульнавядомы той факт, што тэрыторыя Заходній Беларусі, і асабліва Гарадзеншчына, з'яўляецца месцам, дзе на працягу многіх стагоддзяў ужываюцца разам прадстаўнікі розных народаў. І калі гісторыя з'яўлення на Беларусі яўрэяў, татараў, рускіх больш ці менш вядомая даследчыкам, то паходжанне *польскай нацыянальнай менингасці* да сённяшняга дня выклікае дыскусіі. Часы Вялікага княства Літоўскага, а пазней Расійскай Імперіі не вedaюць масавага

перасялення заходнеславянскага насельніцтва на беларускія землі¹, а між тым некаторыя часткі Гарадзеншчыны (напрыклад, Воранаўшчына) у пераважнай большасці заселены людзмі, якія адносяць сябе да ліку палякаў. У сваю чаргу, ані мова, ані асаблівасці поўбыту не адрозніваюць іх ад суседзяў, якія называюць сябе беларусамі. Саманазве “паляк” стабільна спадарожнічае толькі адна прыкмета — каталіцкае веравызнанне. Многія прадстаўнікі беларускай інтэлігэнцыі ўжо на працягу больш чым ста гадоў гавораць пра “беларускіх палякаў” як пра вынік паланізатарскай работы каталіцкага касцёла ў канцы XVI–XIX стст. Аднак такі пункт гледжання, безумоўна, з’яўляецца аднабаковым. Яшчэ на пачатку XIX стагоддзя трох чвэрці насельніцтва Беларусі належала да унияцтва, не называла сябе ані палякамі ані беларусамі, ў асноўнай масе маючы саманазуву “тутэйшыя”². І толькі падзеі 1839 г., калі ў Паўночна-Заходнім краі адбывалася прымусовае далучэнне грэка-каталікоў да праваслаўя, змусілі многія тысячы беларускіх сялян “самавызначыцца” ў нацыянальным плане. Адных, што свядома прынялі праваслаўе, або былі загнаныя туды прымусам, трапілі ў лік “рускіх” (пазней на іх перамясціўся назоў “беларусы”); другія, што змаглі праўдамі і няпраўдамі перайсці з уніі ў рыма-каталіцтва, сталі “палякамі”. Гэтую акалічнасць не абмінуў творчы геній Францішка Багушэвіча, які ў вершы “Хрэсьбіны Мацюка” дакладна апісаў, як супрацьстаянне расійскага ўраду і каталіцкага касцёла “рабіла з тутэйшых палякаў і рускіх”³.

Аднак даследаванняў, якія на канкрэтных прыкладах апісвалі б змены этнічнай самасвядомасці жыхароў Беларусі ў сувязі з канфесійнымі працэсамі, у беларускай гістарычнай навуцы пакуль няма. Між тым ў паўночна-заходній частцы Гарадзенскага раёна існуе невялікая тэрыторыя, вывучэнне этнаканфесійных працэсаў на якой дае нам выдатную магчымасць фактамі падцвердзіць выкладзеную вышэй тэорыю. Гэта ваколіцы мястэчка Сапоцкін (у нашай працы яны атрымалі назуву “Сапоцкінскі край”), якія былі адзіннымі землямі з беларускім насельніцтвам, што паміж 1815 і 1915 гг. ўваходзілі ў склад Царства Польскага (аўтаномнай часткі Расійскай Імперыі). Фактычна у сваім даследванні пад назвай “Сапоцкінскі край”, мы разумеем частку цяперашняга Гарадзенскага раёна (прыкладна 450 км²), абліжаную з усходу Нёманам,

Палац у Свяцку

з поўдня Ласоснай і яе прытокам Татаркай-Прыпіліяй, з заходу й поўначы беларуска-польскай і беларуска-літоўскай межамі. Натуральным цэнтрам рэгіёна заўсёды было мястэчка Сапоцкін. Менавіта гэтыя землі, адзіны ў сучаснай Беларусі (і хіба што адзіны з этнічна беларускім насельніцтвам увогуле), на працягу 1815–1915 гг. былі часткай Царства Польскага, што і вызначыла спецыфіку развіцця рэгіёну. У межы даследвання мы ўключылі таксама невялікую тэрыторыю сучаснай Рэспублікі Польшча (прыкладна 300 км²), з цэнтрам у мястэчку Ліпск, які быў гістарычна непарыўна звязаны з Сапоцкінскім краем да 1945 г., калі, паводле новай мяжы паміж Польшчай і БССР, Ліпск з ваколіцамі апынуўся на польскай тэрыторыі. Ліпск і Рыгалаўка ў Польшчы, Сапоцкін (Тэалін), Селіванаўцы, Адамавічы, Перстунь, Лабна, Галынка і Балія — вось тыя рыма-каталіцкія парафіі, пра гісторыю якіх пойдзе размова ў нашай кнізе. Цяпер яны належаць да розных дэканатаў і нават дыяцэзіяў, але яны непарыўна злучаныя сваім гістарычным лёсам, бо менавіта тут паміж 1839 і 1875 гг. жылі апошнія грэка-каталікі Беларусі.

Гэтая кніга задумвалася і пісалася не за пісьмовым сталом. Ідэя яе стварэння ўзнікла пад час нашых краязнаўчых вандровак па

Сапоцкінскім краі ў 1998–2004 гг. Менавіта таму яе фактычнымі суаўтарамі могуць лічыцца таксама нашыя добрыя сябры Янка Лялевіч і Дзмітрый Люцік. Разам з імі мы праішлі амаль усе дарогі краю, наведалі дзясяткі вёсак, запісалі кілеметры магнітрафоннай стужкі размоваў з мясцовымі жыхарамі. Фактычна разам з імі і былі напісаныя першыя артыкулы па гісторыі Сапоцкінскага краю, якія ўжо паспелі выклікаць пэўную цікавасць сярод беларускіх і польскіх гісторыкаў⁴.

Хочацца таксама падзякаваць гісторыкам Анатолю Вагу і Уладзіміру Ляхоўскаму, якія дапамаглі нам выключна цікавымі дакументамі і фотаздымкамі.

Адказы на пытанні, якія мы ставілі перад сабою цягам апошніх гадоў, мы і хочам прапанаваць чытачу.

1 сакавіка 2006 г.

Яна

ЗАСЯЛЕННЕ ТЭРЫТОРЫІ САПОЦКІНСКАГА КРАЮ, ФАРМІРАВАННЕ СЕТКІ ПРАВАСЛАЎНЫХ І КАТАЛІЦКІХ ПАРАФІЯЎ, XV ст.–1795 г.

Калі ўзняцца на сцяну Гарадзенскага Старога Замка і паглядзець на захад, то за Новым мостам убачыш узгоркі, забудаваныя катэджамі, і крыху далей шпалеры сасновага лесу. Дзесяць стагоддзяў таму, калі ўсходніе славяне заснавалі Горадзен, там узвышалася сцяна ніколі не кранутага рукою чалавека тысячагадовага бору, які цягнуўся аж да самай Балтыкі. Лес, дзе-нідзе з гаямі амаль няведамага цяпер на Беларусі цісу, маленечкія вазёры пасярод узгоркаў і рэдкія паселішчы людзей, якія гаварылі на незразумелай для славянаў мове і будавалі капішчы, дзе маліліся сваім старажытным бажкам — усё гэта мог убачыць няўрымслівы княжацкі дружыннік або гарадзенскі паляўнічы, які наважыўся забрацца так далёка ў гэтыя нетры.

Няшмат ведае сёння навука аб тым, як жылі людзі на Сапоцкіншчыне тысячу, семсот, або нават поўтысячагодзя таму. Першымі вядомымі нам жыхарамі гэтай зямлі былі балцкія плямёны яцвягаў, якія не мелі ўласнай дзяржаўнасці, аднак сваім ваяўнічым норавам рабілі нямала клопату суседзям. Зробленыя ў пачатку XX ст. раскопкі яцвяжскіх пахаванняў у Ясудаве каля самага Сапоцкіна паказваюць нам даволі высокі ўзровень матэрыяльнай культуры яцвягаў X–XI стст⁵. Пра тых старажытных насельнікаў Сапоцкінскага краю нагадваюць нам, аднак, не толькі археалагічныя помнікі. Вёска Яцвэзь на беразе Нёмана дасёння носіць назуву гэтага балцкага народу. З яцвягамі звязваюць і традыцыю гэтак званных “каменных могільнікаў”. Старадаўні звычай хаваць людзей у магілах, аблкладзеных камянімі розных памераў і вялікім слаба апрацаваным валуном ў нагах або ля галавы памерлага, сучасныя навукоўцы лічаць харктэрным менавіта для балтаў. Такі тып пахавання, шырока распаўсюджаны асабліва на заходзе Беларусі, праіснаваў месцамі да пачатку XIX стагоддзя, калі пра яцвягаў засталіся толькі паданні ды легенды. І на Сапоцкінскай зямлі пільнае вока падарожніка можа ўбачыць замшэлыя камяні, што

быццам бы вырастаюць з зямлі на парослым лесам узгорку або ў полі на ўскрайку вёскі. Гэтыя старыя могілкі, памяць пра якія яшчэ захоўваюць мясцовыя жыхары — спадчына старажытнай язвяжскай традыцыі, успамін аб племені, што адышло ў нябыт.

У 1284 г. пад Горадзен упершыню прыйшлі крыжакі і на працягу ўсяго XIV ст. шырокая паласа зямлі паміж валоданнямі Ордэна і горадам на Нёмне была арэнай несупынных баявых дзеянняў. Найбольш кароткая дарога з Пруссіі да Горадзена праходзіла акурат праз лясы будучай Сапоцкіншчыны. З канца 1380-х гг. дайшло да нас апісанне аднаго такога крыжацкага маршруту. Крыжацкае войска рухалася ад Чорнай Ганчы прыкладна па лініі сучасных вёсак Галынка, Перстунь, Лойкі, Монькаўцы (хаты ў той час гэтых вёсак яшчэ не існавала), пераходзіла Нёман бродам каля Гожы (яна ўжо згадваецца як населены пункт Ожа) і правым берагам Нёмана ішло да Горадзена⁶. Войска, як правіла, ішло там, дзе можна было знайсці ежу для людзей і коней, з чаго можна зрабіць выснову, што ўжо тады там існавалі нейкія паселішчы.

На поўнач ад Горадні на беразе Немана знаходзілася крэпасць Пералом, вядомая яшчэ з часоў войнаў з крыжакамі. З дакумента Ягайлы, выдадзенага у 1387 г. на карысць Скіргайлі, відаць, што тагачаснае Троцкае княства сягала на поўдні *поколе мерецкая волосьць*, якая ляжала на поўнач ад Пералома. З гэтага вынікае, што Пераломскі павет належала да Гарадзенскага княства. Функцыяй залежнага ад Трокаў Пералома, як і Горадні, было сцеражэнне заходніх межаў ад нападаў з боку Ордэна. Важнасць гэтых крэпасцяў падкрэсліваецца іх павятовай арганізацыяй. Гэтыя памежныя паветы набылі выгляд доўгіх “палосаў”, якія цягнуцца ад цэнтра павета да яго межаў, праз Гарадзенскую і Пераломскую пушчы, адпаведна, у кірунку німецкай мяжы. Гэта выразнае сведчанне, што адміністратyўны падзел ствараўся тут стыхійна, знаходзячыся ў цеснай сувязі з каланізацыяй. Цэнтр павету быў напачатку густа заселены і тут утварыліся адміністратyўныя асяродкі, адкуль ішло засяленне ўглыб пушчы. Перасяленцы, выходзячы з пэўнага асяродка, не зрывалі з ім адміністратyўнай сувязі. Такім чынам, паўсталі доўгія і вузкія паветы, якія цягнуліся пушчамі да межаў краіны, што выразна паказвае шляхі, якімі ішла каланізацыя. Добра гэта відаць на прыкладзе суседняга Пераломскага (часам

Сапоцкінскі край у канцы XVI ст. Крыжамі пазначаныя праваслаўныя і каталіцкія парафіі. Гербам Пагоня — вялікакняжацкі двор у Перстуні, дзе месцілася адміністрацыя аднаіменнай пушчы.

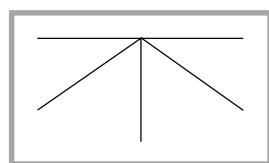
Рэканструкцыя А. Вашкевіча і Дз. Люціка.

у дакументах называецца Пераломскім і Ожскім) павета, які на поўдні межаваў у пушчы з Гарадзенскім паветам, напэўна, рэчкай Аньчай (Чорная Ганьча). Лічыцца, што мяжа Пераломскага і Гарадзенскага паветаў адпавядае у пэўнай ступені этнографічнай беларуска-літоўскай мяжы канца XIV—пачатку XV стст. Адсюль можна прыйсці да высьновы, што мяжа паветаў, выйшаўшы ракой Аньчай з Гарадзенскай пушчы, ішла далей па ўжо ачышчанай ад лесу занёманскай частцы менавіта мяжой паміж насельніцтвам праваслаўнага і каталіцкага веравызнання. На поўнач ад Горадні знаходзілася Бальская праваслаўная парафія, яшчэ больш на поўнач — занёманскія тэрыторыі старажытнай Гожской парафіі. Парафіяльны падзел захаваўся да сённяшняга дня (занёманскую частку Гожской парафіі з канца XVIII ст. складае сённяшняя Селіванавецкая), таму не было вялікай цяжкасці у вызначэнні гэтай мяжы, тым больш што Ян Якубоўскі ў сваёй рэканструкцыі карты Гарадзенскага павета ў сярэдзіне XVI ст. таксама ўказвае на такі падзел.⁷

Нармальнае жыщё агромністых прастораў на поўнач ад Горадзена пачалося толькі пасля разгрому крыжацкага Ордэна летам 1410 года пад Грунвальдам. Пачалося акты́унае гаспадарчае засваенне Гарадзенскай пушчы. У лясныя нетры пацякла бесперапынная плынь баярства, што пачало сяліць там сваіх сялян, а таксама нікому не падпарадкованай паляўнічай і земляробчай “вольніцы”, што яшчэ добрую сотню гадоў змагла пажыць там вольна, плоцячы вялікакняжацкім намеснікам толькі невялікія падаткі. Пушча належала вялікаму князю літоўскаму і толькі ён мог надзяліць таго ці іншага баярына кавалкам лесу, дазволіўшы яму стварыць там паселішча, займацца земляробствам ці засноўваць борці. За астатнімі, вялікакняжацкімі землямі ўважліва сачылі сяляне — асочнікі (адсюль назва вёскі Асочнікі), бортніцтвам — зборам мёду, таксама займалася спецыяльная служба — бортнікі (адсюль назва вёскі Бортнікі). Нярэдка князь сяліў у пушчы багатыроў — асабіста вольных сялян, што неслі вайсковую павіннасць у княжацкім войску (адсюль пайшлі назывы вёсак Багатыры-Польныя і Багатыры-Лясныя). Засяленне ішло з поўдня амаль выключна ўсходнеславянскім (“русінскім”) насельніцтвам, якое пачало змешвацца з рэшткамі яцвягаў.⁸ Разам усходняя славяне і балты склалі этнічную аснову насельніцтва будучага Сапоцкінскага краю, для знешняга выгляду якога характэрны высокі рост, светлы колер валасоў і вачай.

Самым вялікім уласнікам пушчанскіх гаспадараў пасля вялікага князя быў Каложскі (Барысаглебскі) праваслаўны манастыр і храм у Горадні. У канцы XV ст. вялікі князь Аляксандар пацвердзіў той факт, што пушчы ў бок прускай мяжы належалі Каложы. Манастыр меў нават свой знак, якім пазначаў дрэвы з уласнымі борцямі⁹.

Архімандрит Ігнацій Кульчицкі, які ў 1738 г. напісаў хроніку Каложскага манастыра, згадваў існаванне ў манастырскім архіве дакумента, паводле якога каля 1480 г. уладальнік вёскі Баля, нехта Грынъка, пачыналыкі знакамітых пазней родаў Валовічаў і Хадкевічаў, абязцаўшы штогод забяспечваць манастыр рознай земляробчай прадукцыяй. Гэты факт сведчыць аб тым, што насельніцтва Балі і ваколіцаў было праваслаўным і належала да

Бортны знак Каложскага манастыра

прыходу на Каложы (хоць ад Каложы да Балі напрасткі было добрых 12 кіламетраў, але сярэднявечныя праваслаўныя і каталіцкія прыходы бывалі і куды большыя)¹⁰. Менавіта з Балі Грынковічы пачалі актыўна расселяць сваіх людзей па ўсёй Гарадзенскай пушчы, якая, па меры высякання і аддалення ад Горадні, стала называцца Перстуньскай, паколькі Перстунь была адміністратыўным цэнтрам мясцовых вялікакняжацкіх валоданняў. Ужо ў пачатку XVI ст. русінскія паселішчы з'явіліся на другім баку пушчы, ў ваколіцах прускай мяжы (у Даўспудзе і Рачках былі закладзеныя праваслаўныя цэрквы), і такім чынам, продкі сучасных беларусаў атрымалі супольную мяжу з немцамі. Праўда, русінскія анклавы праіснавалі там нядоўга і зніклі пасля спусташальных войнаў XVII–XVIII стст.

Захаваўся фундуш 1526 г. паволе якога Багдан Грынковіч Валовіч забяспечваў маё масцю праваслаўную царкву ў Балі. Менавіта з таго часу каля вёскі Лойкі засталася назва ўрочышча Па-поўскае (зямля, што належала папу). Царква насіла імя Св. Спаса і мела святароў Міхаіла і Матвея, і дзяка Карпа. Тады ж нехта Хаціан Шэмбель (адсюль назва вёскі Шэмбелейцы) зафундаваў каля царквы “прыдзел” (капліцу) святога Міколы. Атрымоўваецца, што ўжо ў перш. чвэрці XVI ст. у Балі была свая праваслаўная царква з асобнай Мікалаеўскай капліцай¹¹. Гэта быў адзін з найбольш старых і адначасова вельмі цікавых вясковых праваслаўных прыходаў на Гарадзеншчыне. Цікавы хоць бы таму, што ў 1551 г. у Балі пры царкве існаваў шпиталь для хворых і старых людзей, з'ява для сярэдзіны XVI ст. выключная, асабліва калі гаворка ідзе пра вясковую прыходскую царкву¹². Можна меркаваць, што пры царкве таксама займаліся навучаннем. Царква была добра забяспечана, хаця ўжо бліжэйшыя нашчадкі фундатараў не былі такімі багабойнымі. Грынковічы-Валовічы захапілі кантроль над маё масцю Барысаглебскага манастыра і грунтоўна яго абіралі. Не пашанцавала і прыходу ў Балі. Так у ліпені 1555 г. слуга Івана Валовіча з сваімі людзмі напаў на сенажаць балянскіх святароў Барыса і Фёдара, хацеў іх біць, забраў у іх сялян косы, армякі і шапкі¹³. А ў верасні таго ж года сын Валовіча Барыс такі падлавіў няшчаснага бацюшку і пабіў яго, забраўшы паўкапы грошаў¹⁴.

Русінскае засяленне ішло і прыма на захад ад Горадзена, па цячэнні Ласосны і Бобра. У 1506 г. Фёдар Храбтовіч атрымаў

ад караля Аляксандра кавалак лесу, дзе крыху пазней узнік двор Ліпск. У 1585 г. Іван Храбтовіч пісаў, што яго бабка Людміла, “улюбіўшы сабе веру старажытную праваслаўную, Грэцкую, у якой нарадзілася, і хочучы сабе і сваім нашчадкам пакінуці векуістую памяць, у маёнтку свайго мужа пана Юрэя Храбтовіча Ліпску пабудавала царкву”¹⁵. Значыцца, недзе ў сярэдзіне XVI ст. у Ліпску ўжо была свая праваслаўная царква (узгадваецца ў інвентары 1569 г.)¹⁶ і толькі ў 1582 г. кароль Стэфан Баторы, які марыў зрабіць з Ліпска вялікі гандлёвы цэнтар, заснаваў там каталіцкую парафію і даў месту магдэбургскія прывілеі.

Недзе ў XVI ст. Грынковічы залажылі праваслаўны прыход Прэабражэння Гасподняга ў Рыгалаўцы¹⁷.

Такім чынам ўжо да сярэдзіны XVI ст. поўдзень Сапоцкінскага краю, прыкладна да лініі вёсак Лойкі-Рацічы-Гінавічы-Рыгалаўка-Ліпск, быў галоўным чынам заселены русінскім праваслаўным насељніцтвам. Крыху іначай выглядала сітуацыя далей на поўнач.

У 1494 г. кароль Аляксандр падцвердзіў фундацыю каталіцкай парафіі ў Гожы, нададзеную яшчэ ягоным бацькам, Казімірам, які часта прыязжаяў сюды на паляванне “у атаченні вялікай колькасці рыцараў”¹⁸. Парафія вылучалася агромністымі памерамі і сваімі межамі супадала з новаутвораным Гожскім, або Пераломскім, паветам. Яна займала велізарную тэрыторыю галоўным чынам на левабярэжжы Нёмана, тут былі і асноўныя яе валоданні (напрыклад, сем азёраў на цяперашнім беларуска-польскім памежжы). На левым беразе Нёмана, акурат насупраць Гожы, у ваколіцах луга Монькаве (пасля тут ўзнікла вёска Монькаўцы), быў заснаваны фальварак з капліцай і могілкамі, дзе жыхары навакольных вёсак адпраўлялі свае рэлігійныя патрэбы. Фальварак атрымаў назову Гожка і праіснаваў больш чатырохсот гадоў. Цяпер на яго месцы ледзь прасочваюцца рэшткі старых могілак і ўзвышаюцца над маладым хвайнікам шаты некалькісотгадовых дубоў. Хутчэй за ўсё, парафія спецыяльна стваралася для балцкага насельніцтва краю, якое было фармальна ахрышчана яшчэ сто гадоў таму, але фактычна датуль заставалася пры сваіх старых паганскіх звычаях. Нават у канцы XIX ст. некалькі вёсак у ваколіцах Гожкі (Селіванаўцы, Белыя Балоты, Монькаўцы, Плябанскія і інш.) былі адзінным на Сапоцкіншчыне чыста каталіцкім рэгіёнам. Землі далей

на заход належалі да парафіі хутчэй фармальна, да канца XVI ст. насельнітва там па-ранейшаму было вельмі рэдкім. Дарэчы сказаць, мяжа Горадзенскага і Пераломскага паветаў (апошні быў злучаны з Гарадзенскім у 1566 г., і з гэтага часу ўся тэрыторыя Сапоцкінскага краю уваходзіла ў склад Горадзенскага павета Троцкага ваяводства ВКЛ) на значным адцінку праходзіла акурат як мяжа Балянскага праваслаўнага і Гожскага каталіцкага прыходаў, што, магчыма, свечыць аб размежаванні паміж каталікамі і праваслаўнымі на адміністратыўным узроўні.

Цяпер вельмі цяжка праверыць здагадкі аб tym, што насельнікі найстарэйшых каталіцкіх вёсак Сапоцкіншчыны былі балтамі, таксама як і цяжка высветліць, да якога часу яны гаварылі па-літоўску. Напрыклад і балцкія і славянскія назвы вёсак распаўсюджаны па ўсім краі і тэрытарыяльна перамяшаныя. Таксама нельга адназначна сказаць, што ў вёсках з балцкімі назвамі раней абавязкова жылі каталікі, а ў вёсках са славянскімі назвамі – праваслаўныя. Возмем тапонім Баля (літоўскае “балота”). Баля заўсёды была цэнтрам славянскай каланізацыі краю, хаця не выключана, што на яе месцы раней знаходзілася балцкая паселішча з такой назвай. З іншага боку, такія вёскі як Монькаўцы або Селіванаўцы (ад славянскіх імёнаў Монька, Селівон) на працягу ўсёй пісьмовай гісторыі былі населеныя каталікамі. Хаця ў некаторых выпадках зусім ясна і часам кур’ёзна прасочваецца замена балцкага насельніцтва славянскім, або паступовая асіміляцыя балтаў. Напрыклад, у паперах Гарадзенскай эканоміі сустракаецца назва вёскі Гівеневічы, этымалогія паходжання назвы якой абсалютна зразумелая — літоўскае *givénti* абазначае “жыць”, “існаваць”. У пазнейшых дакументах назва вёскі паступова пераадаўца ў беларускае Гінавічы, што стварае сэнс назвы, абсалютна процілеглы пачатковому — “тінуць”. Так ці інакш, аднак больш грунтоўныя доследы тапаніміі (назваў населеных пунктаў, азёраў, урочышчаў і інш.) краю дадуць яшчэ шмат цікавай інфармацыі.

Яшчэ адна справа — імёны ранейшых жыхароў вёсак з-над Нёмана і Бобра. У попісах добраў Гарадзенскай эканоміі з XVI ст. пералічаныя прозвішчы жыхароў усіх згаданых там вёсак і, грунтоўна іх вывучыўшы, можна паспрабаваць зрабіць пэўныя высновы наконт першапачатковай этнічнай прыналежнасці жыхароў

краю. Тут акурат і прасочваецца пэўная ўзаемасувязь паміж рэлігій і этнічным паходжаннем. Сярэдзіна XVI ст., з праваслаўнай Балі ў Даўспуду, пад самую прускую мяжу, перасяляюць некалькі сялян — іх імёны: Янко Кульбачыч, Сенко і Міско Кур'яновічы, Онжко Баліч, Якуб Кунцэвіч¹⁹. Імёны, як бачым, славянскія. Цяпер 1725 г., пералік прыгонных гаспадароў з каталіцкай вёскі Плябанскія, што належала гожскаму ксяндзу: Кудз, Крышын, Сігель, Кудзіш, Шульга, Будзвіл, Лінко, Сінко, Семянчук і Габрукевіч²⁰. Апрача апошніх двух, усе імёны маюць балцкае гучанне.

Літоўскія даследчыкі сцвярджаюць, што ледзь не да сярэдзіны XIX ст. жыхары той-жа Гожы гаварылі па-літоўску²¹. Е. Вісьненскі абараняе тэорыю аб tym, што ўжо пад канец XVI ст. славянізацыя (фактычна беларусізацыя) балтаў ужо завершилася. Дакладна нельга сказаць, як далёка на поўнач адсунула спаборніцтва ўсходніх славян з балтамі арэал распаўсюджання літоўскай мовы. Хутчэй за ўсё, выразнай мяжы не было. Беларуская (у сённяшній тэрміналогіі) мова спачатку замацоўвалася ў адміністратыўных і парафіяльных цэнтрах, а чым больш аддаленай ад іх была вёска, tym даўжэй там у паўсядзённым жыцці паміж сабою гаварылі па-літоўску. Самы яскравы гэтаму прыклад з нядайніх часоў — глухая лясная вёсачка Азяркі, што знаходзілася ў Гродзенскай пушчы да 1950-х гг., пакуль яе не знеслі, будуючы вайсковы палігон. Жыхары Азяркоў, выдатна ведаючы беларускую мову, паміж сабою гаварылі па-літоўску. На Сапоцкіншчыне, прынамсі ў другой палове XIX ст., мяжа беларускай і літоўскай моваў паводле звестак А. Палуянскага, З. Глогера і Я. Карскага праходзіла крыху на поўнач ад Капцёва (сучасны Капчамесціс). Аднак, у кожным разе, масавага перасялення польскамоўнага каталіцкага насельніцтва з заходу крыніцы не зафіксавалі.

У канцы XVI ст. Сапоцкіншчына была ахоплена сеткай пра-
васлаўных прыходаў. Заходнюю частку краю аблігуювалі прыходы ў Ліпску і Рыгалаўцы. Усход і часткова цэнтр — прыход у Балі. Поўдзень (аж да вёсак Лабна, Салаўі, Навумавічы) — Барысаглебскі манастыр ў Горадні. Даступныя нам крыніцы маўчаць аб царкве ў Перстуні, аднак, паколькі вёска была адміністратыўным цэнтрам пушчанскіх валоданняў вялікага князя, то ў гэты час там ужо павінна была быць царква. Касцёл існаваў толькі ў Ліпску

Уніяцкая царква ў Сапоцкіне. Фота пач. XX ст.

(аднак вёсак з чыста каталіцкім насельніцвам там не было, Стэфан Баторый заснаваў парафію спецыяльна для купцоў і адміністрацыі горада, які карыстаўся Магдэбургскім правам) і поўнач краю займала агромністая парафія ў Гожы, толькі на ўсходзе якой было некалькі чыста каталіцкіх вёсак (Лінкі, Плябанскія, Белічаны і інш.). Сапоцкін у той час быў толькі невялікай асадай, дзе дакладна не было касцёла, але ў канцы XVII ст. ужо згадваецца ўніяцкая царква²².

Прыняцце Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 г., мусіць, адбылося на Сапоцкіншчыне даволі хутка: прынамсі, ў 1612 г. царква ў Ліпску ўжо была уніяцкай. Грэка-каталіцтва няшмат змяніла ў абраянасці былых праваслаўных цэрквай, яшчэ доўгі час яны жылі сваім ранейшым жыццём. Яшчэ ў 1630-х гг. Каложскому манастыру належалі на Сапоцкіншчыне належалі вёска Басарычы (Васарабы?), борці і сенажаці на Чорнай Ганчы.

Войны сярэдзіны XVII ст. моцна адбліся на эканамічным становішчы краю. Вёскі былі выпаленыя шведскімі і рускімі войскамі, новых храмаў не будавалі, а старыя, часта разрабаваныя мясцовымі панамі, прыходзілі ў занядад. У 1677 г. адбыўся судовы працэс, паводле якога нашчадкі Валовічаў, якія перад гэтым давялі царкву ў Балі да поўнага занядаду, пазабіраўшы з яе ўсе

больш-менш каштоўныя рэчы і нават абрэз Панны Марыі, апраўлены ў срэбра з пазалотаю, павінны быті адрадзіць царкву, вярнуць ёй зямлю і забяспечыць усім неабходным²³. Толькі ў пачатку XVIII ст., пасля заканчэння самых крывавых падзеяў Паўночнай вайны, пачалося хуткае развіццё сеткі новых уніяцкіх прыходаў. У 1715 г. кароль Аўгуст II, “жадаючы, каб хвала Божая памнажалася ў яго падданых”, заснаваў уніяцкі прыход у Лабне. Да гэтага часу мясцовыя сяляне належалі да прыходу саборнай царквы ў Горадні, выбіраліся туды вельмі рэдка, нараджаліся і паміралі без адпаведных царкоўных абрадаў, “застаючыся амаль бяз ведання Бога, свайго стваральніка”. Гарадзенскі эканом Мацей Грабоўскі пабудаваў царкву на некалькіх закінутых дзялянках лабненскіх сялян-агароднікаў, а кароль няблага надзяліў яе зямлёю ў Навасёлках, Канюхах і пад самым горадам.²⁴ У 1714 г. аддзялілася ад Сапоцкіна ўніяцкая парафія ў Галынцы. Гэтыя парафіі засноўваліся не на пустым месцы і, канешне ж, не сярод рымскатаналіцкага насельніцтва, яны выдзяляліся са складу ранейшых вялікіх грэка-каталіцкіх прыходаў у Сапоцкіне і Горадні. Прымадзь унію рымска-каталікам было катэгарычна забаронена, таму можна з пэўнасцю сцвярджаць — усе жыхары уніяцкіх парафіяў раней быті праваслаўнымі, а значыць, усходнімі славянамі. Нельга, аднак, гаварыць, што ўніяцкую царкву прыгніталі. У 1745 годзе аршанскі стольнік Ян Турчын, які трymаў тады Балянскую воласць, няблага данамог мясцовай царкве, пабудаваўшы рэзідэнцыю для мясцовага святара Андрэя Клімовіча, паднавіўшы прытулак для ўбогіх людзей пры царкве і надзяліўшы храм масай розных кульставых рэчаў — звонам, келіхамі, крыжамі... Клімовіч атрымаў таксама гарод, пару валоў, карову і каня, праўда, ававязаўся, што не будзе прымадзь ад прыхажанаў зямлю на вечнае валоданне і будзе выхоўваць сялян у вернасці “рымскай уніяцкай царкве”²⁵. Міхал Солтан у 1733 г. завяшчаў каложскаму манастыру 5 валок зямлі ў Асташы. Каля 1780 г. была ўзвядзена каменная царква ў Сапоцкіне²⁶. Каложскі манастыр захаваў таксама і частку сваіх ранейшых старажытных валоданняў на Сапоцкіншчыне. Так, у 1730-х гг. ён меў кавалак зямлі каля Васарабаў, зусім недалёка ад маёнтка Сухая Баля, які яшчэ ў 1570-х гг. Стэфан Баторы падарыў Гарадзенскім езуітам²⁷. Тым не менш, валоданні

былога праваслаўнага манастыра скарачаліся. У 1750 г. манахі скардзіліся на адміністрацыю Гарадзенскай эканоміі, што тая пасля вайны 1654–1667 гг. пачала захопліваць землі манастыра ў Перстуньскай пушчы. У сваю чаргу павялічваліся надзелы розных рыма-каталіцкіх ордэнаў — кармелітаў у Балі-Каўнацкай, за кошт былых калажанскіх валоданняў калія Васарабаў, францысканцаў у Ласоснے, езуітаў у Балі²⁸.

Узмакняліся і рыма-каталіцкія парафіі. У 1770-х гг. уладальнік маёнка Белья Балоты Ян Марос пачаў справу заснаванія касцёла ў Селіванаўцах, які мусіў стаць філіяй касцёла ў Гожы. У 1789 г. стварылася парафія ў Тэаліне калія Сапоцкіна (пад час наведвання касцёла ў Тэаліне зараз можна пачуць, што ён быў заснаваны ў 1612 г., аднак гэтыя слова не адпавядаюць рэчаіснасці)²⁹. Такім чынам, у канцы XVIII ст. велізарная каталіцкая парафія ў Гожы распалася на тры часткі: уласна Гожа (правы бераг Нёмана), Гожа-Селіванаўцы і Тэалін.

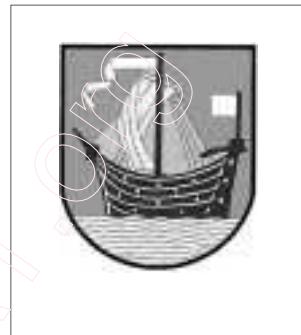
З'явілася рыма-каталіцкае насельніцтва і на паўднёвым усходзе краю. На землях, якія належалі рамеснай (цэхавай) эліце Горадзена і гарадскому патрыцыяту, ўзнікаюць паселішчы Адамавічы і Міцкевічы. Некаторыя праdstаўнікі рода Адамовічаў адигрывалі

*Старажытная уніяцкая
царква ў Аўгустове. Малюнак
Дз. Люціка паводле фота пач.
XX ст.*

значную ролю ў жыцці горада і нават займалі пасаду бурмістрав. Зразумела, што яны павінны былі прыняць каталіцтва ў ліку першых, таму не выклікае здзіўлення, што ў XVII ст. манашкі ордэна св. Клары (бернардынкі) заснавалі ў Адамавічах касцёл (верагодна, драўляны). Канстытуцыя 1677 г. згадвае ў гэтым касцёле цудадзейны абраз Маці Божай Адамавіцкай. Касцёл наведвалі гарадзенскія мяшчане, якія мелі валоданні на левым беразе Нёмана³⁰. Парафіі ў Адамавічах не было яшчэ ў канцы XVIII ст., яна была заснавана ў гады, калі Сапоцкіншчына знаходзілася пад панаваннем Пруссіі³¹. У XIX ст. Адамавічы і Міцкевічы ператварыліся ў тыповыя шляхецкія засценкі, дзе шляхта размаўляла польскую, аднак, зразумела, лічыла сябе польскай паводле нацыянальнасці.

Сярод простых жыхароў kraju Унія, няхай сабе і ў спольшчаным выглядзе, працягвала жыць. Пры чым пісалі пра яе менавіта як пра “русскую” веру. У складзеным у 1784 г. апісанні рымска-каталіцкай парафіі ў Гожы згадваюцца “русская” вёскі Балененты, Беражаны, Каўбаскі, Лойкі, Новікі, Сонічы, Шэмбелейцы, Скрыннікі³². Слова “руски” у дадзеным кантэксле — гэта класічная назва усходніх славян — жыхароў Вялікага Княства Літоўскага. Да сюль у Сапоцкіне і ў вакольных вёсках сустракаецца прозвішча Русін.

Герб Ліпска:
у блакітным полі ладдзя
з надзымутым ветразем.
Атрыманы 8 снежня
1580 г.

АПОШНЯ УНІЯТЫ

1795–1875 гг.

“Беларусь адыходзіла пад Расею чатырма наваротамі: у 1772, у 1793, у 1795 і ў 1807”³³, — пісаў яшчэ ў пачатку ХХ ст. знакаміты беларускі гісторык і палітычны дзеяч Вацлаў Ластоўскі. Першыя тры даты безумоўна вядомыя кожнаму больш ці менш абазнанаму ў гісторыі Беларусі чалавеку. Менавіта ў гэтых гадах адбываліся падзеі Рэчы Паспалітай, пасля якіх амаль уся тэрыторыя сучаснай Рэспублікі Беларусь увайшла ў склад Расійскай Імперыі. Аднак у 1795 г. самая заходня землі Вялікага княства Літоўскага з этнічна беларускім насельніцтвам былі захопленыя Прусіяй, якая валодала імі да 1807 г., калі паводле Тыльзіцкага трактату разгромленае Напалеонам Прускае каралеўства перадало расійскаму імператара Аляксандру I гэта кірмаш званую Белаціцкую вобласць, што пазней была далучана да Гарадзенскай губерні. Як пісаў той жа Вацлаў Ластоўскі: “У канцы, чацвёртым наваротам, у 1807 г. адыйшла да Расей рэшта Беларусі: заходні куток Горадзеншчыны, дауней званы Падляшскі край. Падляшскі, знача пагранічны з ляхамі (полякамі)”. Цяпер бытая Белаціцкая вобласць уваходзіць у склад Польскай рэспублікі, а з тых земляў, што ў 1807 г. атрымала Расійская Імперыя, у Беларусі засталіся толькі ваколіцы вёскі Адэльск (Гарадзенскі раён). Праведзеная пасля ліквідацыі Рэчы Паспалітай ў 1795 г. паміж Прусіяй і Расіяй мяжа ішла з поўначы па рацэ Нёман да сутоку з ім ракі Ласосны (або Ласасянкі). Далей яна паварочвала на паўднёвы захад і бегла па Ласосне, такім чынам Гарадзенскі павет Троцкага ваяводзтва ВКЛ аказаўся падзеленым на дзве часткі паміж дзяржавамі-агрэсарамі³⁴. Сапоцкінскі край апынуўся ў Прусіі. Ласосна і Нёман працягвалі дзяліць лёсы жыхароў былога Гарадзенскага павета і пасля 1807 г. У адрозненні ад Белаціцкай вобласці прусская палова павета не ўвайшла ў склад Расійскай Імперыі, а была ўключана Напалеонам у створанае ім на польскіх землях Герцагства Варшавскага. Ласосна стала для жыхароў земляў, што апынуліся пад уладай расійскага цара сімвалам свабоды. За ёй была быццам бы адроджаная Польская дзяржава. Памкненні паланізаванай

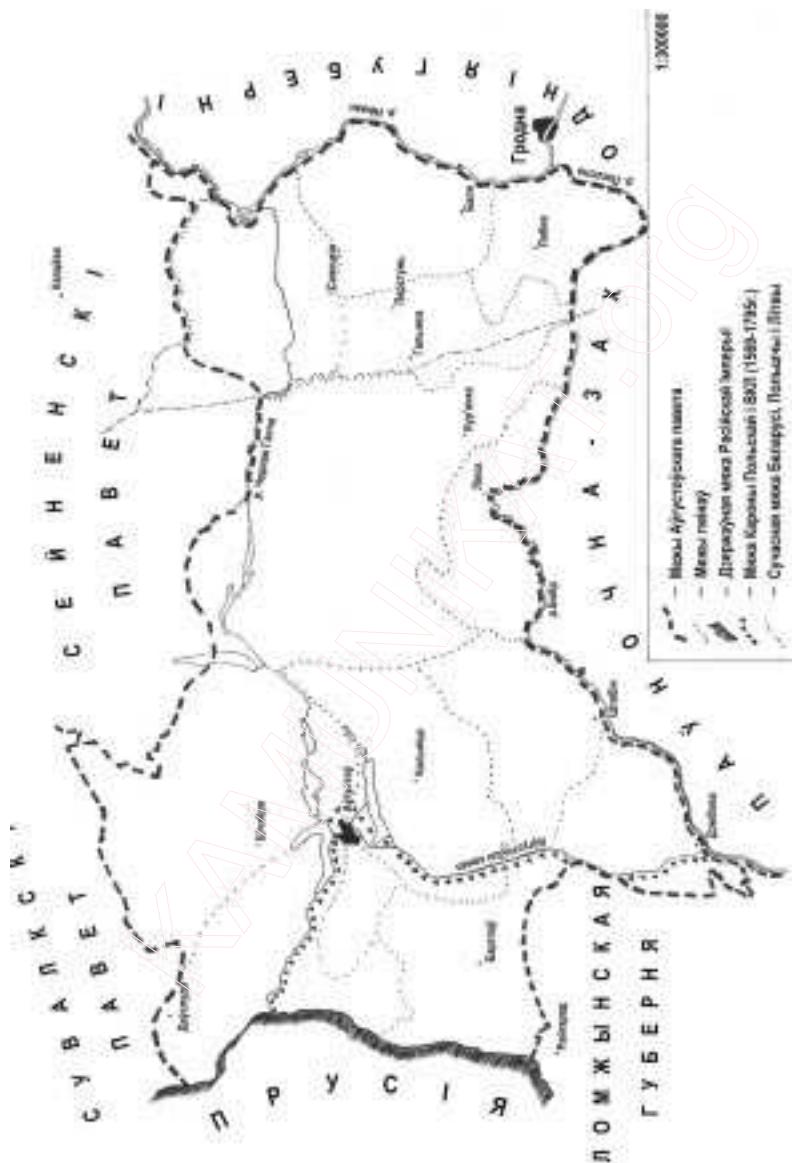
Мост праз раку Ласосну, якая ў 1815—1915 гг. была мяжой Царства Польскага і Гродзенскай губерні, фота пач. XX ст. З калекцыі Ф. Варашыльскага

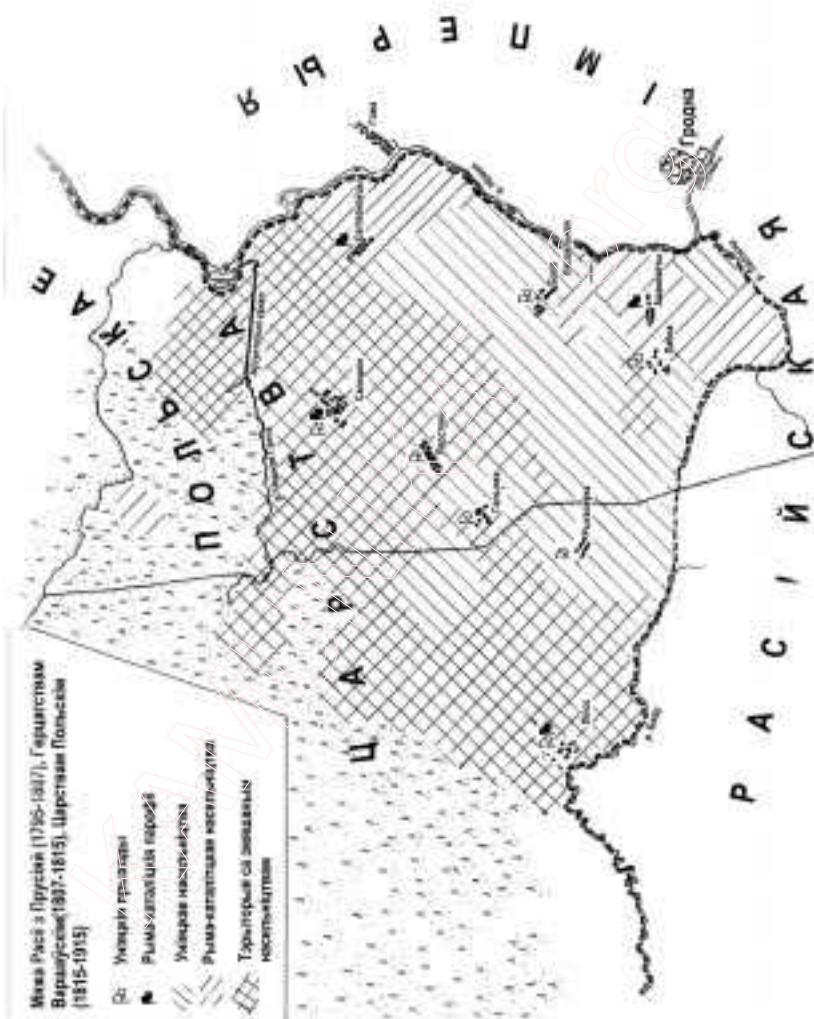
беларускай шляхты добра выказаў Адам Міцкевіч словамі героя сваёй знакамітай паэмы “Пан Тадэвуш”:

А там я праз Ласосну ўплаў — і на той бераг,
У войска братнае, усім чарцям наўсперак,
Мне-ж і ў тэстамэнце ў свой час мой бацька значыў
Быць у страті сваіх, ды нехта перайначыў
Бацькоўскі запавет³⁵.

Граніца захавалася і пасля паразы Напалеона і ліквідацыі Герцагства Варшавскага, толькі з 1815 г. яна стала дзяліць землі Расійскай Імперыі і залежнага ад яе Царства Польскага. І хаця Царства Польскае было толькі аўтаноміяй у складзе Імперыі, аднак пераважна ўніяцкаму і часткову рыма-каталіцкаму беларускаму насельніцтву падзеленага Гарадзенскага павета давялося жыць паводле розных законаў, адміністрацыйных систэмай і нават каляндара на працягу яшчэ цэлых ста гадоў.

Пасля 1795 г., калі федэрцыя Абодвух Народаў спыніла сваё існаванне, усё грэка-каталіцкае насельніцтва краю (а яго на прасторах

Рэчы Паспалітай на канец XVIII ст. налічвалася каля 3 790 тыс. чалавек)³⁶ апынулася адразу ў трох дзяржавах. Асноўная маса ўніятаў трапіла пад панаванне Расіі (частка ВКЛ, заселеная этнічнымі беларусамі, часткова ўкраінцамі) і Аўстрыйскай Імперыі (поўдзень Падляшша і заходнеўкраінскія землі). На землях, што ўвайшлі ў склад Пруссіі, уніятаў было найменш. Прусія, як вядома, атрымала пераважна тэрыторыю з этнічна польскім рымакаталіцкім насельніцтвам. Аднак на ўжо згаданай Белаосточчыне жыло ў канцы XVIII ст. крыху больш за 50 тыс. уніятаў і існавала 70 грэка-каталіцкіх парафій. З іх паводле ўказа прускага караля Фрыдрыха Вільгельма II у 1797 г. была ўтворана Супрасльская ўніяцкая дыяцэзія, што прайснавала, аднак, толькі да 1809 г. Ужо ў 1807 г. у сувязі з пераходам Белаосточчыны да Расіі 59 са згаданых 70 парафіяў апынуліся пад уладай Аляксандра I, які праз два гады ліквідаваў Супрасльскую дыяцэзію, далучыўшы яе да дыяцэзіяў у заходніх губернях Імперыі. Пазасталыя 11 парафіяў з 5 757 вернікамі апынуліся ў Герцагстве Варшаўскім³⁷. Большая частка гэтых парафіяў знаходзілася на тэрыторыі Сапоцкінскага краю. Пералічым іх па чарзе: Балія (цяпер вёска Зарачанка) — уваходзіла 13 вёсак; Галынка — 9 вёсак; Ліпск — 10 вёсак; Лабна — 7 вёсак; Перстунь — 8 вёсак; Рыгалаўка — 11 вёсак; Сапоцкін — 30 вёсак. Цэнтрам яшчэ адной парафіі быў Аўгустоў. Яшчэ тры парафіі былі нязначныя па памерах (каля 500 чалавек) і размяшчаліся далёка паміж камі Сапоцкіншчыны — у ваколіцах Высока-Мазавецкага.

Пасля таго, як Сапоцкіншчына стала часткай Герцагства Варшаўскага, на яе было распаўсюджана дзеянне Кодэксу Напалеона, паводле якога скасоўвалася прыгоннае права. Сяляне становіліся асабістамі вольнымі, але змушаныя былі несці цяжар павіннасцей за карыстанне панская ці касцёльнай зямлёй. Так, у 1810–1820-х гг. у касцёльным маёнтку Гожка адбывалі павіннасці гаспадары з дзвюх раней прыгонных вёсак Гожска-Селіванавецкай парафіі — Плябанскіх і Лінкоў. Часткай зямлі парафіі сяляне карысталіся як сервітутам. Раз-пораз з тэрыторыі Расійскай Імперыі, напрыклад з Гожы, за Нёман уцякалі прыгонныя сяляне, якія мелі на Сапоцкіншчыне сваіх ужо вольных сваякоў і знаходзілі ў іх прытулак.

У перыяд 1815–1875 гг. усе уніяты Царства Польскага ўваходзілі ў Холмскую дыяцэзію (пасля 1839 г. гэта была адзіная

грэка-каталіцкая дыяцэзія пад панаваннем Раманавых). Уніяты Сапоцкіншчыны ў межах Холмскай дыяцэзіі складалі асобную Тыкоцінскую сурагацыю (або Тыкоцінскі дэканат). Паколькі ўніяты лічыліся вернікамі ўсходняга абраду каталіцкага касцёла, дык іх статус быў сваесаблівым. Хаця грэка-каталіцкія парафіі былі фактычна незалежнымі і мелі сваіх святароў, але фармальна пад-парадкоўваліся мясцовым лацінскім пробашчам. Так у акце візытацыі Тэалінскай рыма-каталіцкай парафіі з 1819 г. напісана, што “парафія ўключае ў сябе 4 касцёлы парафіяльныя руска-уніяцкія <...>, уніятаў <...> ёсць значная колькасць па вёсках, якія фармуюць Тэалінскую парафію, змяшаных з лаціннікамі”³⁸. Гэта былі вышэйзгаданыя Балля-Касцельная, Галынка, Перстунь і Сапоцкін. Кожная з іх мела сваю царкву. Паводле касцельных дадзеных з 1821 г., у парафіі Тэалін жыло 7 256 асобаў, у тым ліку рыма-каталікоў 2 095 і аж 4 311 уніятаў (у чатырох уніяцкіх парафіях)³⁹. Уніяцкая парафія Лабна фармальна ўваходзіла ў склад рыма-каталіцкай парафіі Адамавічы, а Ліпск і Рыгалаўка адносіліся да рыма-каталіцкай парафіі ў Ліпску. У 1857 г. назва дэканату была зменена з Тыкоцынскага на Аўгустоўскі, паколькі ў Тыкоцыне з 1840 г. не было ўніяцкай парафіі, а сам ён знаходзіўся па-за межамі Аўгустоўскага павета⁴⁰. Праўда, і ў самім Аўгустове сітуацыя была не нашмат лепшай, маленькая царкоўка была ў занядзе і нават не мела свайго святара⁴¹.

Пра асаблівасці рэлігійнага жыцця ўніятаў Сапоцкінскага краю ў 1815–1875 гг. нам вядома няшмат, спашлемся на слова даследчыцы Фларэнтыны Ржэмюноқ, якая апісвала жыццё ўніятаў Холмскай дыяцэзіі наступным чынам: “Ва ўніяцкіх святынях ужываліся арганы, званочки, існавалі бакавыя алтары; песні, гадзінкі, gorzkie żale, спявалі па-польску, гаварылі ружанец, ксяндзы прынцыпова чыталі Евангелле і іншыя літургічныя тэксты толькі па-польску і ў гэтай мове гаварылі казанні. Гэтаксама і ўбраннем святары-уніяты падобныя былі да лацінскіх ксяндзоў”⁴². На Сапоцкіншчыне ўніяцкая цэрквы аж да самага моманту ліквідацыі Уніі не мелі іканастасаў, якія заўсёды былі адным з найбольш яскравых прызнакаў царквы ўсходняга абраду⁴³. Варта, аднак, адзначыць, што, прынамсі напярэдадні ліквідацыі Уніі ў Царстве Польскім, ўжо ў канцы 1860-х – пач. 1870-х гг., магілы уніяцкіх святароў

Аўгустоўскі канал, пач. XX ст. З калекцыі Ф. Варашильскага.

падпісваліся па-руску (напрыклад, магіла святара Феадосія Якаўлевіча Гейштара ў Лабне (цяпер в. Падлабенне)). Гэта можа быць або сведчаннем наступаючай русіфікацыі, або паказвае ўсё яшчэ значную набліжанасць уніяцкай царквы краю да народнай традыцыі. На карысць другой версіі сведчыць нярэдкае выкарыстанне беларусізмаў у рускамоўных надпісах на магілах уніятаў і пасля праваслаўных Сапоцкіншчыны: “помёрла” на магіле жонкі земскага стражніка ў Галынцы (1879 г.), “другов и знаемых” на магіле Ф.Я. Гейштара (1872 г.).

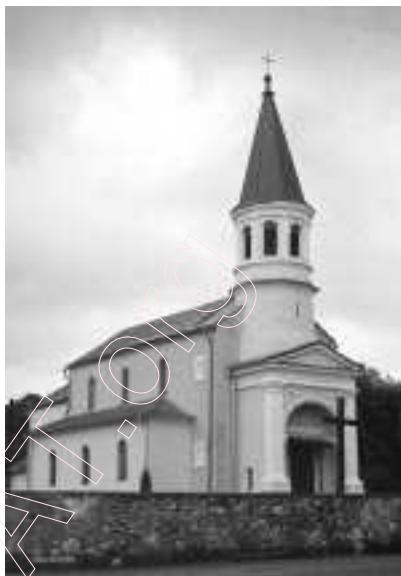
Жылі ўніяты і каталікі-лацінікі ў згодзе, завіталі адныя да другіх у святыні. Адзіны вядомы нам канфлікт узнік у 1863 г. паміж уніяцкім святаром з Галынкі і пробашчам з Тэаліна за капліцу ў вёсцы Рудаўка. Гэтая капліца была збудаваная ў канцы XVIII ст. камальдуламі з Віграў і знаходзілася ў сумесным карыстальні рымса- і грэка-каталікоў.

Жыццё уніятаў Царства Польскага пагаршалася не так хутка, як у Паўночна-Захаднім краі, аднак і тут улады усяляк намагаліся пашырыць сярод уніятаў русіфікація ўздзейні, адлучыўшы іх найперш ад уплыву рымса-каталіцкіх ксяндзоў і каталікоў-лаціннікаў

наогул. Пасля падзеяў, звязаных з ліквідацыяй Уніі ў заходніх губернях, уніты Сапоцкіншчыны зразумелі, што хутка прыйдзе і іх чарга. У 1839 г. біскуп Філіп Шумборскі інфармаваў Сейненскага біскупа, што большасць уніятаў у парафіі Ліпск вырашила перайсці ў рымакаталіцтва, каб такім чынам пазбегнуць прымусовага пераводу іх у праваслаўе (напэўна ўжо ў гэты час насельніцтва краю ў значнай меры прылічвала сябе да палякаў). Натуральна, што каталіцкая адміністрацыя на такі крок не пайшла, бо гэта непазбежна выклікала б рэпрэсіі з боку расійскіх уладаў. Такім чынам, паміж 1839 і 1875 гг. 7 парафіяў Сапоцкіншчыны былі апошнімі ўніяцкімі парафіямі з этнічна беларускім насельніцтвам.

Агулам паводле дадзеных на 1840 г. у іх налічвалася 7 477 чалавек (прыкладна 5 200 чалавек жылі ў вёсках, што знаходзяцца ціпер у Рэспубліцы Беларусь, астатнія ў Польшчы). Самай буйной была Перстуньская парафія — 1457 чалавек⁴⁴. Гэта ўсё, што засталося ад мільённай масы беларусаў-уніятаў.

Нягледзячы на вялікую рызыку, прадстаўнікі каталіцкага клеру агітавалі сапоцкінскіх уніятаў на карысць каталіцтва. Так, на пачатку 1840-х гг., паводле слоў Варшаўскага генерал-губернатара, манахі Гарадзенскага францысканскага кляштара аказвалі “самое вредное влияние на греко-униатское население смежного с монастырём Августовского благочестия, стараясь всеми мерами склонить прибывавших в Гродно униатов к уклонению их от церкви.” Манахі не толькі прымалі уніятаў да споведзі, але прычашчалі іх і нават хрысцілі. Губернскія ўлады выселілі частку манахаў з кляштара, а з астатніх узялі падпіску аб tym, што прымаць да сябе ўніятаў з-за Ласосны яны не будуць⁴⁵.

Касцёл Дабравешчання Найсвяцейшай Maryi Panny ў Перстуні (1848 г.), фота 2003 г.

Яшчэ ў сярэдзіне 1850-х гг. расійскія ўлады паспрабавалі арганізаваць у парафіях Ліпск, Перстунь, Баля-Касцельная і Лабна пачатковыя школы для мясцовага насельніцтва. Школкі гэтая, дзе ўсе прадметы павінны былі выкладацца па-руску, а настаўнікамі былі дзякі з Холма, разглядаліся як адзін з найлепшых сродкаў русіфікацыі. Але сяляне занялі адносна іх адмоўную пазіцыю. Ніводная са школак так і не распачала нармальную працу аж да 1863 г., калі ўлады перайшлі да прымусовых сродкаў русіфікацыі. Так, настаўнік з Балі-Касцельнай Антон Грыневіч быў даведзены мясцовымі сялянамі “да заслугоўваючай на літасць галечы”. У снежні 1858 г. Аўгустоўскі дэкан інфармаваў біскупа, што “ў школе ў Лабне наогул няма вучняў, быццам бы з прычыны вялікай адлегласці вёсак, да парафіі належных”. З рэляцыі настаўніка Стэфана Віньскага вынікае, што грамадскасць парафіі і палітычныя ўлады, асабліва войт гміны, былі вельмі негатыўна настроеныя да парафіяльных школаў. Галоўнай прычынай была школьнай складка, якой сяляне даваць не хацелі, нельга, аднак, і пакідаць па-за ўвагай свядомае супраціўленне пачаткам русіфікацыі. Асабліва цікавым быў лёс настаўніка Юозафа Гурскага з Перстуні, які, паводле словаў парафіянаў, быў алкаголікам і авантурнікам. За забіцё аднаго з жыхароў Перстуні ён быў адміністратывна пакараны. Свае паводзіны Гурскі тлумачыў дрэнным матэрыяльным становіщчам і нядобрым стаўленнем мясцовых жыхароў. У гэтай сітуацыі гаспадары вёскі Перстунь “самі нанялі настаўніка, які ўмее па-польску й па-руску чытаць і ведае пачаткі арыфметыкі”⁴⁶.

Варта таксама адзначыць, што пасля 1840 г. колькасць уніятаў у вёсках Сапоцкіншчыны пачала паступова змяншацца. Калі ўлічыць, што апошні дэмографічны крызіс быў выкліканы эпідэміяй халеры ў 1831 г., а наступныя гады лік насельніцтва стаў даволі імкліва павялічвацца, то найбольш лагічным тлумачэннем

Пячатка Гожска-Селіванавецкага рымска-каталіцкага касцёла,
1830-я гг.

гэтай з'явы будзе паступовы пераход мясцовых уніятаў у рыма-каталіцтва. З 1840 па 1874 гг. колькасць уніятаў у вёсках парафіяў Сапоцкін, Галынка, Перстунь, Балія-Касцельная зменшылася з 4701 да 3200 чалавек.

Такім чынам, у перыяд 1815–1874 гг. у грэка-каталіцкага насельніцтва Сапоцкінскага краю адбывалася фарміраванне прыхільнасці да ідэі пераходу ў рыма-каталіцтва, што было вынікам агітацыі каталіцкіх ксяндзоў на карысць каталіцтва, умоваў Царства Польскага (прынамсі да паўстання 1830–1831 гг. усё афіцыйнае справаводства, сістэма адукцыі былі польскамоўныя), і падтрымоўвалася негатыўнай рэакцыяй на падзеі 1839 г. у “Паўночна-Захаднім краі” (прымусовы перавод уніяцкага насельніцтва ў праваслаўе).

Як бачым, рэлігійнае жыццё ўніятаў Сапоцкінскага краю было на працягу першай паловы XIX ст. стагоддзя спаланізавана надзвычай моцна, але тым не менш, гэта зусім не кранала традыцыйнага побыту, мовы і звычаяў мясцовага насельніцтва, якое працягвала заставацца “руسінскім” і карысталася беларускай мовай, хача, зразумела, не ўжывала сам тэрмін “беларускі”. Менавіта ў сярэдзіне XIX ст. з'яўляюцца першыя даследаванні, дзе на аснове этнографічных дадзеных даводзілася належнасць мясцовага насельніцтва да ўсходніх славян. У 1859 г. “сябра многіх навуковых таварыстваў” паляк Аляксандар Палуянскі выдаў у Варшаве кнігу пад называй “Вандроўкі па Аўгустоўскай губерні”, дзе ў надвычайна яскравых фарбах апісаў жыццё русінаў з-пад Ліпска і Сапоцкіна. Некалькі ўрыўкаў з гэтай працы мы змясцілі ў дадатках да гэтай кнігі, тут жа засяродзім увагу на найбольш важных сюжэтах. Палуянскі, бадай, упершыню вызначае этнічную мяжу паміж палікамі і беларусамі ў гэтым краі: “На поўначы тутэйшага Падляшша, у ваколіцах Ганёндза над Бобрам цягнуцца лясы, сярод якіх знаходзяцца пасяленні Падляссян, адмежаваныя ад Русі згаданай ракою Нэтай, што калі вёскі Далістова зліваецца з Бобрам”⁴⁷. Праз палову стагоддзя гэты тэзіс падцвердзіць праф. Я. Карскі, які пазначыць р. Нету як заходнюю мяжу распаўсюджання беларускай мовы ў Аўгустоўскім павеце.

Далей Палуянскі піша: “На далейшым усходзе губерні, у найшышым Гарадзенскім павеце, на краю зямлі Яцвягаў, паміж Нёманам і Бобрам, пасялілася Русь. Вялізныя дагэтуль лясы, рэшткі

ранейшай Гарадзенскай або Перстунскай пушчы, у якой гэты люд пасяліўся, зрабілі яго лясным і даволі дзікім народам. Па сваім духу Русіны больш падобныя да Курпяў, чым да Мазураў, але маюць лад жыцця, які вельмі адрознівае іх ад абодвух гэтых народаў”⁴⁸. Для не надта абазнанага ў этнографіі чытача зазначым, што Курпы і Мазуры — польскія этнічныя групы, што і цяпер мяжуяць з беларусамі. Як бачым, аўтар даволі дакладна лакалізуе рассяленне русінаў на Аўгустоўшчыне — “паміж Нёманам і Бобрам”, што супадае з межамі Сапоцкіншчыны. Некалькі словаў гаворыць аўтар і аб галоўных паселішчах мясцовых русінаў: “Ліпск з’яўляецца галоўным горадам тутэйшых Русінаў, асёльх на зямлі Яцвягаў, хоць другі горад Сапоцкін, што знаходзіцца далей на поўнач і заснаваны быў нейкім Сапоцькам, а цяпер уласнасць графа Міхала Валовіча, Русіны таксама любяць і часта наведваюць”⁴⁹.

Палуянскі гаворыць аб русінах шмат добрага, апісваючы многія станоўчыя рысы мясцовага насельніцтва і, што асабліва для нас цікава, падае ў арыгінале тэксты некалькіх народных песняў, адна жніўная песня па-польску, аднак гледзячы па тым, што гэта сваесаблівая падзяка Пану Богу за добры ўраджай, то яна мае дачыненне да рэлігійнага жыцця і з’явілася больш позна. Чатыры іншыя песні — чыста беларускія. Першыя тры завадныя вясельныя:

Казалі: сват богаты,
А знову сват гарбаты,
На гарбе верба расцець,
На вербе сова седзець.
Казалі: сват пан, пан,
На нём соломень жупан.
Луком операзался,
За шляхціца пісался...

Апошній песній захапляеца сам Палуянскі, гэта распаўсюджаная па ўсёй Беларусі, славутая пасля выканання “Песнярамі”, песня-плач маладой дзяўчыны, якую маці выдала за нялюбага хлопца.

Пейце людзі гарэленьку, а вы гусі воду,
Полеціце белэ гусі аж до маго роду,
Не кажэце белэ гусі, што я ту горую,
Да скажэце белэ гусі, што я ту паную...

Над саламянымі стрэхамі хатаў, над старэнькай драўлянай царквой, над зарослымі лесам пагоркамі ўзнімаецца гэтая адвечная песня аб абражаных чалавечых пачуццях, узіміаецца, каб расцек-
чыся ў перадвячэрний сіний імгле і там, у вышыні, гучаць вечна.

Вырву я ружы кветку і пушчу на воду,
Плыіві, плыіві ружы кветка аж до маго роду...

Палуянскі згадвае таксама некалькі вёсак, якія “з’яўляюцца чыста русінскімі паселішчамі.” Гэта Асташа, Васілевічы, Наумавічы, Адамавічы, Баранавічы, Капчаны, Свяцк, Капцёва (Капчамесці)... Тое, што аўтар “Вандровак” згадвае і ўніяцкія (Наумавічы, Капчаны) і рымска-каталіцкія (Адамавічы, Баранавічы) вёскі, падкрэслівае, што “русінскасць” ён разумее не ў рэлігійным, а ў этнічным сэнсе. Русінамі для яго на Сапоцкіншчыне з’яўляюцца і ўніяты, і каталікі. Заўважыў Палуянскі яшчэ адну асаблівасць мясцовых жыхароў, сцвердзіўшы, што сяляне “з ураднікамі і вышэйшымі за сялянаў класамі гавораць чыста па-польску; паміж сабою па-руску з мяшанкай літоўскіх выразаў”⁵⁰. Значыцца, роднай мовай сялян з-пад Сапоцкіна была “руская” (у сучасным разуменні, безумоўна, беларуская мова), літоўскія ж выразы можна патлумачыць рэшткамі старой балцкай традыцыі, а карыстанне польскай мовай — жаданнем сцвердзіць сваю польскасць перад чужынцамі, тымі, хто патэнцыяна мог прэтэндаваць на пэўнае ўмяшальніцтва ў кансервартыўны побыт мясцовага селяніна. Па-польску сапоцкінец як бы гаварыў рускамоўнаму чыноўніку (і, дарэчы, гаворыць сёння!) “Я роўны з табою, польская і руская мовы роўныя, хоць ты і ўраднік і добра гаворыш па-руску. Я не прости хлоп, а паляк, і ты не маеш права навязваць мне свае думкі і лад жыцця.” Беларуская мова не карысталася такім аўтарытэтам, што аўтаматычна паніжала статус яе носьбіта і рабіла яго свет больш уразлівым для ўмяшальніцтва звонку.

Першым сярод рускіх вучоных, хто напісаў аб беларусах Аўгустоўшчыны і называў мясцовых усходніх славянаў менавіта беларусамі, быў падпалкоўнік А.Ф.Рыціх. У працы пад называй “Приложение к материалам для этнографии Царства Польского”, выдадзенай у 1864 г., Рыціх, карыстаючыся моўным прынцыпам вызначэння этнічнай прыналежнасці, налічыў ў Аўгустоўскім павеце 23760 беларусаў, на жаль, не лакалізуючы іх па гмінах павета⁵¹. Няма аднак сум-

ніву, што пераважная большасць беларусаў была занатаваная ім на ўсходзе павета, там жа, дзе за некалькі гадоў да гэтага іх “адшукаў” Палуянскі. Праўда, цікава адзначыць, што Рышчіх згадвае усходніх славян нават на паўднёвым-захадзе Аўгустоўскага павета і далей на поўдзень ў ваколіцы Райгарада, чаго мы не знайдзем у пазнейшых даследчыкаў. “Всё это население называет себя племенем Русь, употребляя белорусское наречие, которое можно встретить ещё южнее в Ломжинском уезде”, — піша ён⁵². Перамяшаныя з палякамі беларусы з ваколіцаў Райгарада, таксама як беларусы Даўспуды, Штабіна і Аўгустова, былі асуджаныя на паступовую асіміляцыю. “Русь” з-пад Ліпска і Сапоцкіна не ведала ніякіх польскіх моўных і культурных уплываў (апроч касцёла) і паланізацыі практычна не адчуvalа. Як бачым, два вучоныя, рускі і паляк, зышліся на думцы, што ўсход Аўгустоўскага павета насяляюць “русыны”. Паляк называў іх “русины”, рускі вучоны ўжыў наватвор “беларусы”, аднак сэнсу з’яви гэта не змяняе; на Сапоцкіншчыне жылі ўсходнія славяне.

Тое самае падцвердзі і знакаміты польскі вучоны Зыгмунт Глогер (ураджэнец зусім блізкай да нашага краю Камёнкі ў заходніяй частцы таго ж Аўгустоўскага павету), які ў пачатку 1870-х гг. наведаў Горадню. Разам з адным мясцовым селянінам, на чоуне, званым па-мясцовому “чайкай”, ён сплавіўся уніз па Нёмне ад Горадні да Коўна. Збіраючы па берагах ракі крамянёвыя прылады старажытных людзей і апісваючы мясцовыя краявіды, Глогер пакінуў цікавую заўвагу наоконце этнічнага складу жыхароў землі ў крыху на поўнач ад Горадні: “На левым беразе Нёмна, аж пад прускую ці крыжацкую мяжу, цягнуўся поўны рыбных азёраў Запушчанскі Тракт, што ляжыць за вялікай Перстуньскай пушчай. На Аўгустоўшчыне Чорную Ганчу лічаць прыроднай граніцай паміж Літвой і Мазурамі, аднак палякі да самога Нёмана не даходзяць, на абодвух берагах яго сядзяць русіны аж да вусця Белай Ганчи, адкуль, калі браць пад увагу этнаграфічныя моманты, пачынаеца сапраўдная Літва”⁵³.

Зыгмунт Глогер

ЦАРКВА: “МАЦІ” АБО “МАЧАХА”?

1875–1905 гг.

Чарга ўніятаў Царства Польскага прыйшла на пачатку 1875 г., калі ўлады паводле старога сцэнару, абапіраючыся на калабарацыю вышэйшых станаў уніяцкага святарства, арганізавалі “дабрахвотнае вяртанне грэка-каталікоў ва ўлонне праваслаўя”. Разам з 250 тысячамі уніятаў Падляшша прынялі праваслаўе і 9982 уніяты Сапоцкіншчыны⁵⁴. Урачыстасці па далучэнню ўніятаў Аўгустоўскага павета да праваслаўя праходзілі 27 красавіка 1875 г. у Балі (настаяцель гэтага прыхода Філіп Троць фармальна выконваў абавязкі Аўгустоўскага дэканана, паколькі царква ў Аўгустове знаходзілася ў занядзе і амаль не мела прыхажанаў)⁵⁵. Пра тое, што адбывалася ў Балі красавіцкім днём 1875 г., у нас захавалася цэлья тры сведчанні: афіцыйнае царскае з “Літоўскіх епархіяльных ведамасцяў”, апазыцыйнае каталіцкае з выдаванай ў аўстрыйскім Кракаве газеты “Паляк” і простае беларускае ад нейкага старога селяніна, слова якога запісаў Е. Емеліты парабаўнаўча нядаўна, недзе ў 1950–60-х гг.

Гісторыю, напісаную карэспандэнтам пад псевданімам *Голос*, мы прапануем чытачу ў дадатку да гэтай кнігі, выкінуць з яе хоць слова было б шкада. З яе добра бачна, якое грандыёзнае “шоў” з турмой парадна апранутых святароў, сцягамі, спяваннем гімна ў гонар цара і ўсеагульным частаваннем сагнаных на поле пад Баліяй трох тысяч уніятаў, арганізавалі улады. *Голос* нічога не гаворыць аб народнай радасці з нагоды падзеі і заканчвае сваю працу расказам аб tym, як да брыкі падышоў добра нападпітку былы ўніят і сказаў: “Нам неправду говорили, будто русская вера дурна и что начальство наше дурно. И русская вера хороша, и начальство доброе”⁵⁶.

Цяпер дамо слова нейкаму “Уніце”, які ў 1902 г. даслаў у Кракаў наступную карэспандэнцыю: “У нашай Сувалкаўскай губерні было даўней сем уніяцкіх парафіяў: Ліпск, Перстунь, Сапоцкін, Рыгалаўка, Лабна, Балі і Галынка. Першыя тры, нягледзячы на пераслед, засталіся пры веры бацькоў у святой еднасці з рымскаталицкім касцёлам. Жыхары Рыгалаўкі, Лабна, Балі і Галынкі, наадварот, паддаліся сіле, і, відаць, слабейшыя духам, адпали ад Касцёла⁵⁷. А было гэта так. У tym жудасным 1875 г. маскоўскія

уряднікі загадалі сабрацца народу ў Балі, — сагналі народ у царкву, я ўжо не памятаю, ў якую нядзелю гэта было, і, паставіўшы сапраўдных уніятаў пасярэдзіне, акружылі іх падкупленымі здраднікамі. У царкве было надзвычай шмат парадна ўбраных чыноўнікаў. Першы сярод папоў залез на амbon і меў навуку ў такім духу, што найлепшая вера — гэта праваслаўная вера, бо і сам цар праваслаўны. “Желаеце быць православнымі?”, — запыталаў у канцы гэты платны апостал. Нам стала халадно, пастаўленыя па кутах добра ўжо п’янія жыды крыкнулі “желаем” і адначасова пачаўся страшны плач як у час астатняга суду. Але народ хутка сціх і паддаўся гвалту”⁵⁸.

Запісаны В. Емелітым селянін з Лабна ўвогуле кажа, што сабраліся ў Балю не толькі ўніяты, але і многія рыма-каталікі, якім сітуацыя абсалютна нічым не пагражала і якія прачулі аб бясплатнай ежы і выпіўцы. З уніятаў да святочнага стала падыйшлі толькі адзінкі, а вось каталікі елі і пілі з задавальненнем і менавіта яны, разам з рознымі стражнікамі і чынавенствам, крычалі, што хочуць далучыцца да праваслаўя. Натоўп уніятаў моўчкі пазіраў на тое, што адбывалася навокал. Адным словам, нягледзячы на кур’ёз-насць апісанай вышэй сітуацыі, над уніятамі Сапоцкіншчыны быў арганізаваны грандыёзны акт гвалту, фарс, які назвалі дабраахвотным уз’яднаннем, і які расійскія ўлады, як заўсёды, пастараліся заліць ракою гарэлкі і піва.

Такім чынам цэрквы ў Ліпску, Рыгалаўцы, Перстуні, Лабне, Сапоцкіне, Галынцы і Балі сталі цэнтрамі праваслаўных прыходаў.

У адрозненне ад Сапоцкінскага краю, на Падляшшы ліквідацыя Уніі насыла вельмі крывавыя харктар. У сутычках царскіх войскаў з уніятамі, што не хацелі дапускаць праваслаўных святароў да сваіх храмаў, загінула некалькі дзясяткаў чалавек. Сотні былі параненыя і высланыя на вечнае пасяленне ў Сібір. Актыўнае супраціўленне, хоць і не такое моцнае, як на Падляшшы, разгарнулася і на Сапоцкіншчыне. Вядома, што ў Ліпску ўніяты зачыніліся ў сваёй царкве і не пускалі ў яе царскіх чыноўнікаў і папа⁵⁹. Цікавыя звесткі падае і згаданы вышэй Уніта: “Праз некалькі месяцаў толькі дзве вёскі супраціўляліся схізме — Гінавічы і Баяры. Толькі казакі нагайкай умацавалі там урадавую веру. Людзі тады страцілі ўсю сваю маё-масць, казакі спасвілі людзям коньмі пасевы, спалілі жытга. У канцы канцоў некаторых зблізілі нагайкамі і паслалі ў Сібір, адкуль яны

дасюль не вярнуліся. Яшчэ горш было ў Ліпску, дзе перашкоду працы казакаў ставіў касцёл, а калі яго зачынілі, народ лёг у ім і казакі білі там людзей, двах забілі, колькінацаць страшна пакалечылі. У касцёле цяпер жыд мае халупу, купіў яго ад ураду... У 1877 г. зачынілі ўніяцкую царкву і пабудавалі праваслаўную царкву, адкрыццё якой праходзіла з вялікім ўрачыстасцямі — цэлыя кучы п'янных прасцякоў ляжалі вечарам на вуліцах, сімвалізуючы перамогу праваслаўя над каталіцтвам...”⁶⁰.

Аднак актыўнае супраціўленне было хутка зламана. Куды мацнейшым быў схаваны ці, інакш кажучы, пасіўны супраціў. Карыстаючыся недахопамі царскай бюракратычнай сыстэмы, былія ўніяты ўсяляк спрабавалі схаваць сваё ўніяцкае паходжанне і прыняць лацінскае каталіцтва або, прынамсі, хрысціць у касцёле сваіх дзяцей. У гэтым ім дапамагалі мясцовыя ксяндзы. Але адміністрацыя ўважліва сачыла за жыццём “вернутых у праваслаўе” і гэтыя акцыі не заўсёды ўдаваліся. Так, пробашч Селіванавецкага касцёла Ян Гудоўскі ахрысціў паводле лацінскага абраду дачку былога уніята з вёскі Новікі Восіпа Сакалоўскага, і ў лісце ад 4 студзеня 1882 г. начальнік Аўгустоўскага павета патрабаваў ад ксяндза пісьмовых тлумачэнняў ягоных дзеянняў⁶¹.

Патаэмныя вянчанні былых уніятаў і хрост іх дзяцей у рыма-каталіцкім касцёле прывялі да ненормальнай з’явы, калі, паводле афіцыйнай урадавай статыстыкі, ў Аўгустоўскім павеце Сувалкаўскай губерні (куды уваходзілі вёскі Сапоцкіншчыны) да неверагодных памераў вырасла колькасць незаконнанараджаных дзяцей. Так, у 1888 г. у Аўгустоўскім павеце нарадзілася 1887 дзяцей ад законных бацькоў і 329 дзяцей ад бацькоў, што афіцыйна мужам і жонкай не з’яўляліся⁶². На гэта зварнуў увагу адзін з аўтараў “Памятной книжки Сувалковской губернии на 1890 год”, які прапанаваў наступнае тлумачэнне з’явы: “Такое огромное количество незаконных рождений в Августовском уезде, как 14,8 % [у цэлым па губерні — 4,5 % — аўтары] находит себе очень вероятное объяснение в не-нормальном положении бывших греко-униатов, возсоединённых в 1875 г. Униатское население губернии может быть разделено на две группы, из которых одна явно тяготеет к католичеству, другая же, будучи в душе преданной православию, не решается однако, открыто следовать ему. Под влиянием преданности католичеству

Праваслаўная царква ў Ліску, пабудаваная ў 1870-х гг.,
фота 1910–1920-х гг. З калекцыі А. Сосны

лица, принадлежащия к Iй группе, весьма часто прибегают, конечно тайно, к освящению брака по католическому обряду, но так как открыто заявить об этом не могут, то для православной церкви и администрации их союз остаётся ничем иным, как простым незаконным сожитием, и только в их глазах имеет значение брака, освящённого церковью. Прижитыя в таком браке дети, не передаются на крещение православному духовенству и без сомнения заносятся в число незаконнорожденных даже в том случае, когда над ними совершается тайное крещение по обрядам католической церкви. Несколько в ином положении находятся те дети, которые происходят от родителей, принадлежащих ко второй категории. Эти не вступают в брак вовсе, за редкими исключениями, так как считают противным совести венчание по латинскому обряду, но не венчаются и в православных церквях, опасаясь открыто примкнуть к православию. Таким образом и эта вторая половина населения прибегает к инкубинату и производит на свет потомство, которое даже и в его глазах не может считаться законным. Только в этом печальном явлении и можно найти объяснение поразительного на первый взгляд явления в Августовском уезде”⁶³

Гэтая цытата дае нам уяўленне яшчэ аб адной форме рэлігійнага супраціву жыхароў Сапоцкіншчыны, аднак варта звярнуць увагу, што аўтар гаворыць таксама аб групе прыхільных да праваслаўя жыхароў краю, якія, аднак, баяліся выказваць гэту прыхільнасць перад сваймі суседзямі. Цікава, ад чаго не маглі абараніць іх царскія чыноўнікі і паліцыя? Ад папрокаў каталіцкіх святароў ці “побытавых рэпрэсіяў” з боку суседзяў?

Цікавы сюжэт мае паданне з гісторыі роду аднаго з аўтараў гэтай працы. Недзе ў канцы 1870-х гг. жыхар вёскі Лойкі Іван Вашкевіч пераехаў ў вёску Плябанскія, што належала раней да ўладанняў Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафіі, дзе ў 1881 г. нарадзіўся ягоны сын Адам, прадзед аўтара. Не ведаем падрабязнасцяў гэтых падзеяў, але калі ўлічыць, што Лойкі належалі да ўніяцкай парафіі з цэнтрам у Балі-Касцельнай і паглядзець на храналогію, то гэты пераезд нагадвае ўцёкі ад праваслаўя. Магчыма, сам Іван Вашкевіч і быў рыма-каталіком, але ягоная маці да апошніх дзён свайго жыцця лічыла сябе ўніяткай і, мабыць, афіцыйна працягвала лічыцца належнай да праваслаўнага прыходу ў Балі. Калі ж у самым канцы XIX ст. яна памерла, і яе ўнук Адам, зыходзячы са звычайнай сялянскай практичнасці, пахаваў яе на недалёкіх каталіцкіх могілках у Селіванаўцах, то атрымаў за гэта тыдзень адміністратыўнага арышту.

Але варта адзначыць, што многім быльм уніятам удалося-такі перайсці ў каталіцтва. Так, у 1888 г. былі цалкам каталіцкія вёскі (напрыклад Яцвэзь, Войтаўцы, Кодзеўцы), дзе перад 1875 г. налічвалася некаторая колькасць уніятаў⁶⁴. Урадавая статыстыка па Аўгустоўскім павеце ў тым жа годзе згадвае 1621 чалавека, што перайшлі з Уніі ў рыма-каталіцтва і якіх улады ўжо не маглі афіцыйна прымусіць лічыцца праваслаўнымі⁶⁵. Такім чынам, яшчэ да ліквідацыі уніі каталіцкі касцёл паспей значна павялічыць лік сваіх парафіянаў за кошт уніятаў, што прымалі каталіцтва, каб не трапіць у праваслаўе.

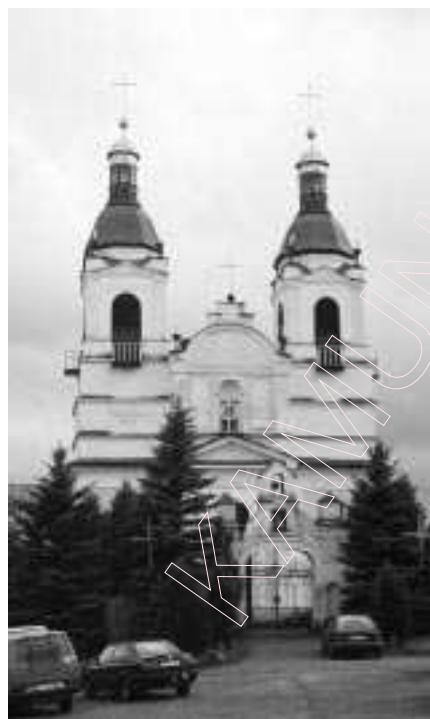
Няпроста прыходзілася таксама і прысланым на Сапоцкіншчыну праваслаўным святарам. Сярод іх, канешне, былі абсалютна розныя людзі. Адны шчыра і з поўнай адданасцю браліся за справу вяртання сваіх прыхажанаў ва ўлонне праваслаўя, другія (а такіх было, пэўна, ўсё ж такі больш) марылі проста добра ўладкавацца ў прыходах, на якія ўрад Імперыі выдзяляў немалыя гроши. Сярод іншых

папер, дасланых пробашчу Селіванавецкага касцёла ў другой палове 1870-х гг. ёсць некалькі лістоў, падпісаных Іосіфам Будзіловічам, настаяцелем царквы ў Сапоцкіне, чалавекам, які за кароткі час паспейштва стаць сцягам праваслаўя ў краі.

Вясной 1876 г. малады святар Іосіф Будзіловіч дабраахвотна пераехаў са свайго прыхода ў “Паўночна-Заходнім краі” ў Аўгустоўскі павет. Што кіравала яго выбарам, невядома дакладна, але хутчэй за ўсё, да такога кроку схіліў яго брат Аляксандр, адзін з найбольш уплывовых варшаўскіх святароў. Сапоцкінскі прыход лічыўся найбольш складаным сярод усіх васьмі па-уніяцкіх прыходаў Аўгустоўшчыны. Тэрыторыя прыходу была вялікая, мясцовасць надта нязручная для язды, а большасць на-

сельніцтва была настроеная да праваслаўя вельмі агрэсіўна. Болыш таго, ў Тэаліне, фактычна ў самым Сапоцкіне, ўзвышаўся закладзены прыкладна за сто гадоў да гэтага касцёл з цудатворным аброзом Маці Божай, дзе пробашч, касталянша і касцёльныя дзяды працягвалі фактычна адкрыта хрысціц дзяцей і здзяйсняць іншыя касцёльныя абрацы. Мала каго абыходзіла, што касцёл быў пабудаваны на зямлі ўніяцкага прыходу і Будзіловіч быў адразу прыняты за чужынца.

Той, аднак, актыўна ўзяўся за працу. Найперш пачаў ездіць па вёсках, спыняў прыхажанаў на вуліцах мястэчка і пераконваў ісці ў царкву. Тыя пляваліся, уцякалі ад яго, ганьбілі праваслаўныя крыж. Будзіловіч, аднак, не стаў звяртацца ў паліцию (хаця і меў паводле закону

Касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай
Панны Марыі ў Сапоцкіне

гэткае права) і працягваў прапаведаваць. Пакрысе яго сталі запрашаць да паміраючых і хворых людзей (мабыць, лічылі, што паміраючаму Бог даруе, калі той прычастіцца ў папа, а не ў ксяндза), пасля пачалі патроху ісці ў царкву. Святар добра абставіў храм, выкладваў значныя сумы на дапамогу хворым і жабракам. Праз нейкі час ён узяўся і за Тэалінскі касцёл. Спачатку папярэджваў, каб пробашч спыніў сустрэчы з праваслаўнымі, аднак “ксенды не переставали вторгаться своею духовною властию в чужое для них стадо”⁶⁶. Тады ён пачаў пісаць прашэнні да ўладаў і ўрэшце ў 1877 г. з прычыны “шкодных уплываў на былых уніятаў суседніяй праваслаўнай Сапоцкінскай парадзі” Тэалінская рыма-каталіцкая парафія была ліквідавана. Касцёл у Сапоцкіне працаваў спачатку як філія Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафіі, а пасля быў наогул зачынены. Які б мела вынік далейшая дзеянасць І. Будзіловіча, невядома, бо ён захварэў і памёр у лютым 1878 г., маючы ўсяго 30 гадоў, аднак у яго асобе мы бачым класічны прыклад удумлівага праваслаўнага святара, які умеў карыстацца і пернікам і бізуном. Але, паўторымся яшчэ раз, такіх, як ён, сярод праваслаўнага клеру было вельмі мала.

З моманту падпісання ў 1847 г. паміж Пецярбургам і Апостальскай Сталіцою канкардату, канец 1860-х– 1880-я гг. быў найбольш цяжкім перыядам у жыцці Каталіцкага Касцёла на тэрыторыі Расійскай Імперыі. Ліквідаваліся рыма-каталіцкія парафіі, рабіліся спробы перавесці імшчу на рускую мову, забаранялася працягданне вялікіх рэлігійных святаў. На Сапоцкіншчыне ж кантакты ксяндзоў з мясцовых рыма-каталіцкіх парафіяў збыльмі ўніятамі да-

Касцёл Узвіжання Святога Крыжа
ў Галынцы, фота 2003 г.

валі ўладам дадатковыя магчымасці для накладвання новых спагнанняў. Так 20 кастрычніка 1882 г. начальнік Аўгустоўскага павета пісаў адміністратару Селіванавецкага касцёла, ксяндзу Іосіфу Сідаровічу: “*Дошло до моего сведения, что по праздничным дням Ваше Преподобие собирает своих прихожанок для изучения костельных католических пестней, в чём принимают также участие и бывшие униатки, именно Юлияна Шарейко и Евва Балинская из д. Лойки гмины Балля-велькая. Сообщая о вышеизложенном вашему преподобию, прошу уведомить меня в возможно не продолжительном времени насколько справедливы эти сведения, а равно пояснить, имеется ли у Вас на руках разрешение и от кого именно на устраивание подобных сборищ*”⁶⁷.

За асвячэнне пасхі для былых грэка-уніятаў з фальварку Калбаскі і вёскі Селіванаўцы 12 і 13 сакавіка 1883 г. той жа Іосіф Сідаровіч быў аштрафаваны на 25 рублёў. Ксёндз у сваю чаргу апраўдваўся, сцвярджаючы, што пасху уніятам не асвячаў, і ў гэтыя дні запрашаў у Селіванавецкі касцёл для нагляду войта гміны

*Касцёл Найсвяцейшай Марыі Панны Святога Разарыя
у Лабне (Падлабені), фота 2003 г.*

Баля-Велькая з двумя стражнікамі, а ў Тэалін — стражнікаў і жандармаў, аднак тыя не з'явіліся⁶⁸.

Адной з формаў пасіўнага супраціву быльых уніятаў стала масавае пранікненне іх у касцёлы падчас святаў, дзе ксёндз, які ня ведаў усіх сваіх парафіянаў з твару, ажыщчаяў над праваслаўнымі абрады па-каталіцку. 22 траўня (3 чэрвеня) 1881 г. ксёндз з вёскі Селіванаўцы пісаў начальніку Аўгустоўскага павета ў справе Антона Янулевіча, былога ахойніка Тэалінскага касцёла, наступнае: “Я лично могу заверить Ваше Высокоблагородие, что он не только не мешается в дела б. униатов, но на сколько может устраниет их и благодаря его бдительности никогда не случилось, чтобы кому-нибудь удалось из б. униатов обманом подкрасться к совершению над ними духовных треб”⁶⁹. Як бачым, уніяты былі пакінутыя самі сабе, а ксяндзы вымушаныя адганяць іх ад сваіх святыняў.

Аднак улады збіраліся ўздзейнічаць на быльых уніятаў не толькі бізуном, але і пернікам. Так, будынкі зачыненага Тэалінскага парафіяльнага касцёла ў 1890 г. былі перададзеныя праваслаўным і ў іх у верасні 1893 г. быў заснаваны Тэалінскі Прэабражэнскі жаночы праваслаўны манастыр⁷⁰. Будынак касцёла перабудавалі, на чале манастира стала ігумення Ляснянскага манастыра Сядлецкай губерні маці Кацярына. Мэта стварэння гэтай духоўнай установы абсалютна зразумелая — місіянерская дзеяйнасць сярод далучаных да праваслаўя сялян. Вось як апісваў сведка ўрачыстае богаслужэньне, якое адбывалася ў манастыры 1 кастрычніка 1894 г.: “Крестьяне соседних деревень с ранняго утра заполнили церковь и церковный погост, а во время литургии, из смежных возсоединённых приходов, по случаю храмового праздника Покрова Пресвятой Богородицы, прибыли процесии с хоругвями, иконами и настоятелями приходов во главе.

Торжественное богослужение, при стройном пении прибывшаго хора Августовской церкви, располагало всех к благоговейной молитве, и, по-видимому особенно благоприятно воздействовало на присутствовавших в церкви крестьян возсоединённых приходов, между коими можно было заметить и некоторых неотрешившихся ещё от религиозного заблуждения, явившихся в церковь, как бы украдкой, ради любопытства...

Наблюдения первых месяцев существования православной женской обители в Теolinе, при открытом доступе к ней нуждаю-

щимся в той или иной помощи крестьянам, кротком и разумном обращении с ними монахинь, вселяющих к себе доверие и расположение населения, особенно крестьянок матерей и детей, — подают надежду, что монастырь этот, в более или менее недалёком будущем, с успехом проявит миссионерскую свою деятельность к укреплению православия в среде возоединённого и упорствующего населения Августовского уезда”⁷¹.

У пач. ХХ ст. манастыр меў дзве царквы (былы касцёл і невялікую драўляную царкоўку), пры ім працавалі іканапісная майстэрня, царкоўна-прыходская школа з прытулкам на 100 дзяўчынак, бальница і амбулаторыя, якую штогод наведвала больш 8 тыс. чалавек. У манастыры было 10 манашак і 60 паслушніцаў⁷². Значная частка дзяўчынак, што наведвалі школку, былі дзецьмі “упорствующих”, нават хрысціць іх прыходзілася непасрэдна ў працэсе навучання.

Цікавасць да жыцця манастыра праяўлялі і вядомыя ў Расійскай Імперыі асобы. У верасні 1900 г. яго наведаў протаіярэй Іаан Сергіеў, які ўвайшоў у гісторыю як святы Іаан Кранштацкі. Манастыр фактычна жыў за кошт ахвяравання айца Іаана, які ў папярэдняй гады існавання ахвяраваў на яго 50 тыс. рублёў. Манашки купілі за гэтую грошы фальварак Юзафава, працавалі на ім і кармілі дзяўчынак з прытулку. Іаан агледзеў манастыр, прыняў дэлегацыю ад сапоцкінскіх габрэй і правёў літургію, дзе ў казанні пераконваў былых уніятаў “возвратится в лоно православной церкви, потому что вне общения с церковью нет спасения”⁷³. Айцец Іаан не абмяжоўваўся перыядычнай высылкай грошаў, ён актыўна звяртаўся з просьбамі аб дапамозе манастыру да розных высокапастаўленых асобаў і арганізацый, у тым ліку ў Свяцейшы Сінод, асабіста да У.К.Саблера, сенатара і намесніка обер-пракурора Сінода. Але, нягледзячы на гэта, даўгі манастыра ўсё павялічваліся, што аднойчы нават вызвала нареканні а. Іаана: “Я думал, что заплатил за вас все долги, потому что посыпал вам с избытком против того, сколько ты мне объявляла, но

Протаіярэй Іаан Сергіеў
(Іаан Кранштацкі)

вот открывается, что у вас появились новые долги”⁷⁴. Ёмістae ліст-
ванне настаяцельніцы Людмілы з Іаанам Кранштацкага захоўаеца
ў фондах Цэнтральнага Дзяржаўнага Гістарычнага архіва Санкт-Пе-
цярбурга⁷⁵.

Магчыма, дзейнасць манаушак і мела поспех сярод мясцовага
населеніцтва, але ў цэлым няўклодная прапагандысцкая машина
Расійскай імперыі ніяк не могла спаборнічаць з карпатлівай і дак-
ладнай, штодзённай і напружанай работай каталіцкага духавенства.
У любым выпадку, урачыстыя абеды са спяваннем дзяржаўнага
гімна і тостамі ў гонар імператара, якія праводзіліся ў манастыры
падчас прыездаў праваслаўных уладык, ніякай прыхільнасці ў жы-
хароў Сапоцкіншчыны не выклікалі. Яшчэ ў 1889 г., падчас навед-
вання архіепіскапам Холмска-Варшаўскім Ляонціем праваслаўных
прыходаў у Сапоцкіне і Лабне, назначалася, што “в прежние време-
на очень мало собиралась прихожан для его встречи”, а ці не най-
большую актыўнасць ва ўрачыстым прывітанні выяўлялі прад-
стаўнікі мясцовай габрэйскай абшчыны. Звяртаючыся да народа,
прэасвяшчэнны, назначаючы ісціннасць праваслаўнай веры і га-
нечы тых, хто ўхіляўся ў каталіцтва, выкарыстоўваў, паміж іншага,
і такі аргумент, што продкі тых мясцовых жыхароў, хто сёння вы-
ракаеца праваслаўя, змагаліся ў старыя часы за гэтую веру і таму
яны за гэтую здраду адракуцца ад сваіх нашчадкаў у будучым веч-
ным жыцці. Пасля літургіі ж, уладыка, празкамінаваўшы мясцо-
вых хлопчыкаў на прадмет ведання Божага Закону, распаўсюджваў
сярод народу дасланыя ад Свяцейшага Сіноду брашуры у гонар
50-ці годдзя уз’яднання заходне-рускіх уніятаў⁷⁶...

У хуткім часе пасля пераводу ўніятаў у праваслаўе ўлады заня-
ліся перабудовай старых уніяцкіх цэркvaў у мураваныя “мураўёўкі”.
У 1877 г. была асвечаная новая царква ў Ліпску (старае царква такса-
ма захавалася), у 1882 г. у Лабне, у 1891 г. у Галынцы. Пабудова но-
вых цэркvaў стала лагічным завяршэннем працэсу скасавання сля-
доў Уніі ў праваслаўнай культуры (у т.л. у архітэктуры), які быў
пачаты яшчэ ў сярэдзіне XIX ст.

Аднак галоўным сродкам замацавання праваслаўнай веры на Са-
поцкіншчыне працягваў заставацца прымус. У 1899 г., праз 24 гады
пасля далучэння, кіраўніцтва Сіноду вымушана было у адносінах да
былых уніятаў Холмскай епархіі канстатаваць: “Забыв все обязан-

ности, налагаемые на христианина религией, они (упорствующие) совершенно очерствели душой. Даже кровное родство потеряло для них силу и значение: отец и сын часто сожительствуют с ближайшими родственницами... К православию упорствующие относятся с озлоблением... На их убеждения крестить детей, многие упорствующие отвечают: “скорее утопим, чем окрестим в православной церкви”⁷⁷. Абвіавачванні ў крызвамяшэнні, канешне, смешныя і выглядаюць вельмі малапраўдападобнымі, а вось хрысціць дзяцей у царкве не хацелі, не хацелі і вянчаша там. Аб гэтым мы ўжо пісалі вышэй, а зараз прывядзем некалькі лічбаў: у Сувалкаўскай губерні з 14 670 душ ўз'яднаных з праваслаўем, было 9 774 “упорствующих”, няхрышчаных дзяцей 2 022, 806 чалавек жылі незаконнымі шлюбамі⁷⁸. Гэта значыць, што фактычна 80 % намінальных праваслаўных Сапоцкінскага краю актыўна ўхіляліся ад удзелу ў праваслаўных абрадах (“упорствующие”), значную колькасць складалі таксама “колеблющиеся”, якія не ўхіляліся ад наведвання царквы, але і праваслаўнымі сябе не лічылі.

Праваслаўныя святары гвалтам хрысцілі дзяцей унітаў, часта ўжываючы дапамогі адміністрацыйных уладаў. Напрыклад, даведаўшыся аб тым, што ў сям’і упорствуючых нехта нарадзіўся, праваслаўны свящчэннік браў гмінных стражнікаў і ішоў туды. Калі ў хаце была маці з малым, то дзіцё забіралі і тут жа хрысцілі, калі ж быў бацька, то магла адбыцца сутычка і нават бойка. Нярэдка маладая маці ратавалася разам з немаўляткам праз акно. За пахаванне без праваслаўнага святара ці хрост у касцёле прыходзілася плаціць 1 рубель штрафу або адзін дзень адсядзець у арышце. Такіх прыкладаў з вёсак Балі, Лабна і Лойкаў В. Емеліты прыводзіць вельмі многа.

Такая ситуация захоўвалася аж да пачатку XX ст., калі амаль палову насельнікаў Сапоцкіншчыны складалі праваслаўныя. Паводле дадзеных на канец 1880-х гг., усе 325 жыхароў в.Балі-Касцельная афіцыйна належалі да праваслаўя. Цалкам праваслаўнымі былі такія найбуйнейшыя ў краі вёскі як Лойкі (700 чал.), Канюхі (560 чал.), Навумавічы (361 чал.). Значная колькасць праваслаўных была і ў паселішчах местачковага тыпу: Галынцы (з 1128 чалавек 132 праваслаўных, 117 каталікоў і 879 іўдэяў), Ліпску (з 1682 чалавек 412 праваслаўных, 771 каталік і 499 іўдэяў), у Сапоцкіне (з 6595 чалавек 498 праваслаўных, 3611 каталікоў і 2486 іўдэяў). Агульны лік быльых

Мяжса расселення беларусаў ў Аўгустоўскім павеце Сувалкайскай губерні паводле Яўхіма Карскага

уніятаў, а ў гэты час праваслаўных, дасягаў на Сапоцкіншчыне 12–13 тысячай чалавек⁷⁹. У матэрыялах перапісу 1897 г. ёсьць больш дакладная лічба — 11 196 чалавек. Калі ж улічыць, што значная частка уніятаў яшчэ да 1875 г. паспела перайсці ў рымска-каталіцтва, то можна меркаваць, што колькасць нашчадкаў грэка-каталікоў у вёсках Сапоцкіншчыны была нашмат вышэйшая. Усяго ж паводле перапісу 1897 г. у Аўгустоўскім павеце Сувалкайскай губерні жыло 25 712 беларусаў (32.46 % ад агульнай колькасці насельніцтва), з іх 11196 праваслаўных і 14503 каталікі⁸⁰. Амаль усе беларусы жылі ва ўсходніх гмінах павета: Балія Велькая, Галынка, Валавічоўцы (Сапоцкін), Лабна, Петрапаўлаўск (Ліпск) і Кур’янка. Варта аднак звярнуць увагу на той факт, што перапісчыкі вызначалі нацыянальнасць не паводле самавызначэння, а па моўным прынцыпе. А так як насельніцтва Сапоцкінскага краю карысталася размоўнай беларускай мовай (што было безумоўным падцвярджэннем факту засялення гэтай зямлі ўсходнімі славянамі), то і было запісана беларусамі, хоця ўжо тады, мабыць, пераважна адносіла сябе да ліку палякаў.

Праваслаўныя працягвалі звяртатца да каталіцкіх святараў. У пачатку 1890-х г. ксёндз Гільно быў высланы з Селіванавецкай парafii за хрышчэнне дзіцяці былых уніятаў, а ксёндз Фердынанд

Новавейскі ў пачатку XX ст. ухітраўся патаемна хрысціць і спавядаль праваслаўных, калі прымаў ў сябе царскіх ураднікаў⁸¹. Ксяндр здоўзі дзясяткамі перамяшчалі ў іншыя парафіі, пазбаўлялі права святарства ў межах Расійскай Імперыі, аднак тыя працягвалі актыўна дапамагаць былым уніятам. Зразумела, што гэтая дапамога мела не толькі рэлігійны, але і нацыянальна-палітычны контэкст. Менавіта ксянды зўмелаў іх у жыхароў Сапоцкіншчыны пераканана сць у тым, што апошнія з'яўляюцца палякамі, а касцёл з'яўляецца асяродкам не якой іншай, а менавіта “польскай” веры.

Летам 1901 г. ў Аўгустоўскім павеце пабываў прафесар Яўхім Карскі, які наведаў Ліскі, Галынку і Сапоцкін і, прааналізаваўшы гаворкі мясцовага насельніцтва, прыйшоў да выніку аб бясспрэчнай прыналежнасці жыхароў усходніх гмінай павета да ліку беларусаў. “Оказывается, — пісаў ён, — белорусы живут здесь сплошной массой по соседству с Гродненским и Сокольским уездами, примыкая с востока к реке Неману, с юга к реке Бобру и устью Лососны; на северо-западе белорусы в некоторых местах переходят даже Августовский канал, простираясь почти до г. Сейн и Августова. Южнее Августова белорусы до с. Красный бор (в 14 верстах от Липска) [Красны Бор — мястэчка на ўсходзе гміны Штабін — аўт.]”⁸².

Бачна, што калі беларускую мову жыхароў Аўгустоўскага павета Я. Карскі вывучаў непасрэдна на месцы (чым асабліва каштоўныя яго назіранні), то паўночна-заходнюю мяжу расселення беларусаў вызначаў на аснове звестак мясцовых жыхароў ці ўжо цытаванага намі Э. Вальтэра, бо і Ліскі, і Галынка, і Сапоцкін, дзе быў Я. Карскі, знаходзіліся ў глыбіні беларускай этнічнай тэрыторыі. Такім чынам, паводле Я. Карскага, беларускімі былі ў Аўгустоўскім павеце гміны Петрапаўлаўск, Валавічоўцы, Баля Вялікая, Галынка, Лабна і Кур’янка. Праз два гады ў першым томе “Беларусаў” Я. Карскі вызначыў мяжу расселення беларусаў крыху іншай: “По Сувалской губернии граница белорусского племени идёт

Яўхім Карскі

от р. Немана на Копцёво к Августовскому каналу; затем по системе канала до г. Августова и далее по р. Нети [на поўдзень ад Аўгустова цячэнне Неты супадае з цячэннем Аўгустоўскага канала — аўтары]; до границы с Гродненской губернией”⁸³. Тоэ ж самае паўтары ён у “Этнографической карте беларусского племени”, што ўбачыла свет праз 14 гадоў і адлюстраваў графічна, далучыўшы такім чынам да беларусаў насельніцтва гмін Кольніца, Штабін і Дэмбова.

Пакінүў прафесар Я. Карскі яшчэ некалькі цікавых назіранняў, на якія варта звярнуць асаблівую ўвагу ў свяtle тых падзеяў, што разгарнуліся ў Аўгустоўскім павеце праз некалькі гадоў. “Все белорусы, населяющие отмеченную местность, считаются или православными, или католиками, но из первых большинство “упорствующие”. В Августовском уезде православные приходы следующие: Лабно, Балля, Церковная [Бая-Царкоўная — адзін прыход — аўтары], Рыгаловка, Голынка, Липск и Сопоцкин [Я. Карскі чамусці абмінуў прыход Перстунь — аўтары]. К каждому принадлежит очень много деревень. И в некоторых католических приходах большинство населения белорусы... Оказывается, что речь населения здесь такая же, как и в соседних местах Гродненской губернии (в Сокольском и Гродненским уездах). При чём католики, а также ряньые из упорствующих легко переходят на польскую речь; по-польски (не очень неумело) они часто говорят не только с “начальством”, но даже со своими священниками”⁸⁴. Як вынікае з гэтай цытаты, беларусы, што да 1875 г. з’яўляліся уніятамі, ніколі не пакідалі жадання вярнуцца ў веру бацькоў (а такой верай замест неіснаваўшага ўжо уніяцтва стала каталіцтва), ставіліся да праваслаўя адмоўна і ўсяляк намагаліся прадэманстраваць сваю польскасць, найперш ужываючы польскую мову ў размове з людзмі з чужога асяроддзя.

Жыццё ў Сапоцкінскім краі было, у пэўным сэнсе, абсурдным. Перманентны стан апазіцыі да ўлады, схаваная рэлігійнасць, патаемныя шлюбы, хаўтуры, хрышчэнні. Становішча рабілася ўсё больш выбухованебяспечным.

ПАМІЖ УСХОДАМ І ЗАХАДАМ

1905– пач. 1920-х гг.

Залпы, якія прагучалі ў Пецярбургу 9 студзеня 1905 г., рэхам адгукнуліся і ў лясным заходнім закутку Імперыі. Пачалася першая руская рэвалюцыя. Дзесяцігоддзі пасля беларускія гісторыкі з імпэтам апісвалі падзеі 1905–07 гг., расказваючы аб забастоўках рабочых, барацьбе сялян супраць памешчыкаў, хваляваннях салдат. І вельмі рэдка пісалі аб з’яве, якая, не ўкладалася ў канцэпцыю рэвалюцыйнай гісторыі і якая, тым не менш, стала ці не самым прыкметным для Беларусі вынікам рэвалюцыі — аб масавым пераходзе праваслаўнага насельніцтва краю ў рыма-каталіцтва. Мы яшчэ паспееем зрабіць невялікі экспкурс у гэты перыяд гісторыі Беларусі. Па-куль жа вернемся на берегі Нёмана, Ласосны і Чорнай Ганчы.

Напярэдадні рэвалюцыі у Сапоцкінскім краі не існавала ніякіх палітычных партый. Мелі свае арганізацыі яўрэі (Бунд і інш.), аднак трymаліся яны выключна асобна. У Горадні існавала невялікая ячэйка Польскай Партыі Сацыял-дэмакратычных партый, якая, будучы рэвалюцыйнай па сваіх лозунгах, імкнулася таксама і да аднаўлення незалежнасці Польшчы. *ППСnікі*, як асобы надзвычай актыўныя, звярталі ўвагу і на вёскі, што знаходзіліся за Ласоснай. Браніслаў Шушкевіч, адзін з арганізатораў Гарадзенскай ячэйкі ППС, праз шмат гадоў успомніць: “*Ещё во второй половине 1904 г. гродненская организация завязала тесные контакты с дер. Лососно... С другой стороны от Лососно, в 1,5 километрах на север за Неманом, находилось небольшое рыбакское селение Пышки. В нескольких километрах на запад от Пышек была расположена шляхетская община Адамовичи, а рядом деревни: Мицкевичи, Наумовичи, Соловьи и др. Здесь и далее до м. Сапоцкин живёт население, употребляющее между собой в повседневной жизни белорусский язык, а в городе на рынке и около kostёла – польский. В большинстве своём это переведённые в православные униаты, из-за чего эта около 35-тысячная масса была в молчаливой оппозиции к церкви и правительству. И считали (вылучана аутарами) себя поляками. Вообще всё это население было прекрасным материалом для агитации и антироссийской пропаганды...*

Организация имела большое количество брошюр, переведённых на белорусский язык Миневской... Попытки распространения их среди католического и основной массы униатского населения, употреблявшего в домашних условиях белорусский язык, натолкнулись на решительное неприятие по двум причинам: были изданы на белорусском и, кроме того, набраны русским шрифтом. Хотели же литературы польской”⁸⁵. Як бачым, гісторыя падрыхтавала новы дзіўны парадокс. Дзеячы рэвалюцыйнай марксіскай партыі збіраліся выкарыстаць рэлігійныя праблемы, што, у пэўны момант, павінна было аб'яднаць іх з ксяндзамі. Хутка такая магчымасць надарылася.

З лета 1889 г. на ўсе пасады ў па-уніяцкіх гмінах Аўгустоўска-га павета маглі выбірацца толькі асобы “рускага” паходжання, г. зн. праваслаўныя. Каталікам, і памешчыкам і простым сялянам, займаць пасады суддзяў, войтаў, лаўнікаў і інш. было забаронена. І вось у сакавіку 1905 г. амаль ва ўсіх усходніх гмінах павета — Валавічоўскай, Петрапаўлаўскай (Ліпскай), Балянскай і інш., на гэтыя пасады былі выбраныя каталікі. Суддзёю быў выбраны памешчык са Свяцка Пётр Гурскі, перадавая, і вельмі вядомая ў той час у Аўгустоўскім павеце асоба, якога царскія чыноўнікі называлі “руководителем польской партии в уезде”⁸⁶.

Людзі, узбуджаныя слухамі аб палёгках у рэлігійным жыцці, ціха перегаварваліся. Сувалкаўскі губернатар, баючыся за жыццё манашак з Тэаліна, паслаў у Сапоцкін палову эскадрона драгунай, а ў Ліпск — пяцьдзесят казакаў. Ваколіцы затайліся ў чаканні.

Выбух адбыўся 17 красавіка (30 красавіка па новаму стылю), акурат напярэдадні каталіцкага Вялікдня. Імператар Мікалай II падпісаў указ, які ўвайшоў у гісторыю як указ “аб свабодзе вера-вызнання”, або аб “рэлігійнай талеранцы”. Праваслаўе заставалася пануючай у Імперыі рэлігіяй, аднак кожны чалавек цяпер свабодна мог пакінуць праваслаўе і прыняць любую іншую рэлігію, не баючыся, што за гэта яго адправяць у Сібір. Аб tym, што пачалося ў Сапоцкінскім краі, дамо слова расказаць сувалкаўскаму губернатару Стрэмавухаву: “Указ 17 (30) апреля в общей массе населения не вызвал чувств благодарности, более удовлетворённым оказалось римско-католическое духовенство, не скрывающее по этому поводу своей радости; что же касается поуниатских гмин Августовского уезда, то этот указ, составляющий поворотную

эпоху в жизни бывших униатов, пока создал там самое тревожное настроение, граничащее со смутой. Упорствующие униаты устремились поголовно в костёлы и спешат записаться католиками в специальных книгах, заведённых ксендзами по распоряжению епархиального начальства.

И ксендзы явно и тайно привлекают униатов в католичество. Колеблющиеся в своих религиозных убеждениях следуют примеру упорствующих, а что касается исполнявших обряды православной церкви, то к ним будто вследствие влияния ксендзов и подпольной агитации тайного общества покровительства униатов, применяются застрашивания, угрозы и всякий соблазн. Был уже один случай обнаружения воззвания этого тайного общества, между прочим напечатанного в №4 закордонного издания “*Polak*” за сей год. По заявлению православных священников их прихожане из униатов, не находя ни у кого поддержки и защиты, со слезами на глазах и горечью в сердце идут в костёлы, укоряя священников в том, что они ещё недавно отрицали возможность для униатов свободного перехода в католичество, а теперь это стало фактом, почему следует ожидать, что скоро оправдаются слова ксендзов и упорствующих униатов о том, что недолго ждать того времени, когда здесь будет Польша и все должны быть поляками, а церкви будут обращены в костёлы. Православные священники находятся в смятении, опускают руки и взывают о защите православной веры от посягательств латинян. Судя по их словам, многолетние труды по укреплению в поуниатских гминах православной веры и русской народности следуют считать погибшими, если не будут приняты немедленные особые меры к их охранению”⁸⁷.

Уцёкі сялянства з праваслаўных цэркваў нагадвалі Зыход яўрэй з Егіпта. Панікалі і людзі, і праваслаўныя святары, і ўлады. Першыя, бо хацелі хутчэй паспесь перайсці ў каталіцтва, другія, бо страчвалі пад нагамі глебу, трэція, бо сітуацыя яўна выйшла з-пад кантроля. Як звычайна, найбольш падрыхтаванымі аказаліся каталіцкія ксіндзы, да якіх натоўпамі паваліў народ. Афіцыйны друк пісаў: “Ныне с 17 апреля обстоятельства изменились в неблагоприятном отношении для православия. В настоящее время привлекать в ограду святой православной церкви упорствующих представляется весьма трудным”⁸⁸.

Адзіным сродкам не трапіць у гэтую “ограду” было як мага хутчэйшае прыняцце каталіцтва, бо ніхто не даваў гарантый, што заўтра не выйдзе новы ўказ, які зробіць усё па-старому. Каталіцтва прымалі цэлымі вёскамі, намагаючыся як мага хутчэй забыцца аб сваім праваслаўным мінуlyм і гэтым сцвердзіць сваю прыналежнасць да каталіцкага касцёлу і польскага народу. На ускрайку Ласосны мясцовыя жыхары нават узвялі знак-памятку з надпісам “Na pamiątkę tolerancji religijnej 1905 roku”, які сведчыць, на сколькі эпахальней для жыхароў Сапоцкіншчыны стала дата 17 красавіка 1905 г.

Праваслаўнае духавенства неяк спрабавала выратаваць становішча. 16 чэрвеня быў праведзены крыжовы ход з Краснастоцкага манастыра ў Тэалін. Удзельнікі ходу прайшлі праз Ліпск, Рыгалаўку і Галынку, дзе хоць неяк спрабавалі падняць па духу апошніх, хто застаўся верным праваслаўю⁸⁹. Гэта была дзіўная працэсія. Пад харугвамі з выявамі аднолькава шанаваных і праваслаўнымі і каталікамі віленскіх пакутнікаў і краснастоцкай Божай Маці ішлі каля трохсот чалавек. Ішлі, не ведаючы яшчэ, што справа іх ужо прайграная назаўсёды і што ніякая іх малітва не заменіць бізуна расійскага жандара, які трывала гадоў “умацоўваў” на гэтых землях праваслаўе і тым самым выхоўваў у жыхароў навакольных вёсак нянавісць да веры сваіх продкаў. Людзі ж, акрылённыя першай перамогай, усё больш скіляліся да тэзісу, што “руская улада пойдзе, а польская вера застанецца” і нават хутка паспрабавалі насамрэч усталяваць Польшчу.

Мы ўжо пісалі аб тым, што ў сакавіку 1905 г. ўсе значныя ніжэйшыя чыноўнічыя пасады былі занятыя каталікамі. Улады маўчалі, хаці і маглі прызнаць выбары незаконнымі. І вось у пачатку лістапада 1905 г. солтыс Балянскай гміны заявіў, што не можа сабраць падаткі, паколькі насельніцтва плаціць іх не хоча. А далей пачалася эпідэмія непадпарадковання. 30 снежня на сходзе Лабненскай

Знак-памятка каля
вёскі Ласосна ў памяць
аб падзеях 1905 г.
Малюнак Дз. Люціка

гміны солтысы заявілі, што патрабуюць пераводу школы і ўсяго справаводства на польскую мову і здаюць свае знакі адрознення. 2 студзеня 1906 г. у Ліпску сходчыкі таксама запатрабавалі польской мовы ў школе, адмовіліся выпісваць афіцыйную прэсу і аплочваць праўбыванне ў мястэчку жандармскага ўнтэр-афіцэра. Праз два дні тое саме адбылося і ў Галынцы⁹⁰. Усё гэта адбывалася паралельна з актыўнай дзеянасцю на мясцовых вёсках сяброў Гарадзенскай арганізацыі ППС, якія на Дзяды 1905 г. перад касцёлам у Адамавічах зладзілі сапраўды мітынг з вынасам чырвонага сцяга і у студзені 1906 г. абрабавалі дзяржаўную вінную лаўку у Ласосне, забраўшы адтуль 180 рублёў і пакінуўшы адпаведнае тлумачэнне жандармам.

Цікава адзначыць і той факт, што “пэпээнскі” спачатку разва-
жылі, што мясцовым сялянам, паколькі тыя ў штодзённым жыцці
гавораць па-беларуску, больш даспадобы будзе літаратура на род-
най мове. Іх здзіўленне было вялікім, калі людзі катэгарычна адмо-
віліся чытаць беларускія брашуры, запатрабавашы польскіх вы-
данняў. Браніслаў Шушкевіч успамінае, што сапоцкінцы адказвалі
на сцверджанні царскіх чыноўнікаў аб іх беларускасці жалезным
аргументам: “Тое, што мы гаворым па-беларуску, не значыць, што
мы беларусы, бо ж і Гарадзенскі губернатар са сваймі роднымі дома-
гаворыць па-французску, а гэта не значыць, што ён француз”⁹¹.

Спрабу “усталываць Польшчу” улады падавілі даволі рашуча. У Лабненскай, Галынскай і Петрапаўлаўскай (Ліпскай) гмінах было арыштавана і прысуджана да трохмесячнага арышту 18 чалавек. Гэта былі браты Дамброўскія, Браніслаў і Станіслаў Адамовічы з Адамавічаў, Адам Пралейка з Баяраў, Міхал Экстэровіч і Міхал Катоўскі з Гінавічаў, Антон Дворак і Грыгор Бужынскі з Рацічаў, Ян Данішэўскі з Пралейкаў, К. Бенюта з Бартнікаў. Большасці з іх было каля 60 гадоў, а Міхайл Экстэровіч меў нават 80. Трыццаць гадоў таму гэта былі ўжо абсолютна дарослыя людзі, якія выдатна памяталі гвалт, учынены над іх верай. Цяпер яны ізноў апынуліся ў засценку, але ўжо былі абсолютна ўпэўненыя, што іх перамога будзе хуткай⁹².

Асаблівую ролю ў “навяртанні” быльых уніятаў у каталіцтва было наканавана адыграць маладому тады селіванавецкаму ксяндзу літоў-
скага паходжання Пію Андзюлісу. Праз трыццаць з нечым гадоў Пій
Андзюліс успамінаў, што царскі маніфест выклікаў сярод мясцовага
сялянства агромністы ўздым. Разам з П. Гурскім ён пачаў рабіць

захады па аднаўленню парафіі ў Тэаліне, хрысціў у каталіцтва пра-
васлаўных з Сапоцкіна і Балі. Самае цікаве, што Андзюліс пісаў пра
былых уніятаў як пра беларусаў, нават не ставячы пад сумніў іх эт-
нічнае паходжанне. Андзюліс прыгадваў некалькі цікавых фактаў са
сваёй працы ў 1905 г. Напрыклад, улетку 1905 г. ён арганізаваў кры-
жовы ход з Селіванаўцаў У Адамавічы, у якім прыняло ўдзел каля
10 000 чалавек. Калі маса народу праходзіла праз Балю, мясцовы ба-
цюшак, думаючы, што гэта ідуць забіраць у яго царкву, схаваўся ў
званиці. Хутка ксяндза Пія выклікалі на сустрэчу да сувалкаўскага
губернатара Стрэмавухава, які дамогся яго пераводу за межы краю⁹³.

У 1905–1909 гг. ва ўсім Царстве Польскім каталіцтва прыняло
230 тысячаў былых праваслаўных. Дарэчы, важную ролю гэтыя ад-
носна нядайнія падзеі адыгралі ў фармаванні канфесійнай карты
і Беларусі таксама. Сучасныя беларускія даследчыкі амаль не звяр-
таюць увагі на той факт, як рэзка павялічылася лічба каталікоў на
беларускіх землях у гэты час. Аднак яшчэ ў 1920–1930 гг. ксёндз
Адам Станкевіч, што быў відавочцам падзеяў 1905–1914 гг., пісаў:
“Урэшце, калі наступіла сякая-такая свабода сумлення ў 1905 г., мно-
гія масава з Праваслаўя пераходзілі ў лацінскае Каталіцтва. Былі гэта
тыя Беларусы, быўшыя ўніяты, якім дзеля тых ці іншых прычынаў
раней перайсьці ў Каталіцтва не ўдалося. І цяпер пераход гэты быў
значны, масавы. <...> Вось гэткім чынам паявіліся ў Беларусі Бела-
русцы каталікі лацінікі. Гэта, як бачым, тыя-ж Беларусы, продкі якіх
належалі да абраду ўсходняга: съпярша ўсходня-каталіцкага, а пасъ-
ля праваслаўнага”⁹⁴. Прыводзіў Адам Станкевіч і канкрэтную
лічбу росту колькасці каталіцкага насельніцтва на беларускіх землях
у 1905–1909 гг.: 232 705 душаў⁹⁵. Колькасць праваслаўных імкліва
скарачалася, а ўлады маглі толькі строга сачыць за выкананнем усіх
неабходных фармальных настаяццаў пры пераходзе ў іншую веру. Так
вясной 1912 г. вікарый рыма-каталіцкага касцёла ў Ліпску Юзэф
Монтвіл ахрысціў дачку бацькоў, што перайшлі з праваслаўя ў като-
ліцтва, але не паспелі гэта адпаведна аформіць. За гэта 27-гадовы
Юзэф быў пазбаўлены пасады вікария ў Ліпску і права займаць па-
сады ў парафіях на тэрыторыі Расійскай Імперыі. Няшчасны ксёндз
вымушшаны быў пакінуць Радзіму, шлях яго ляжаў у Амерыку. Але
бяда, як вядома, адна ня ходзіць і воляй Божай ксёндз апынуўся на
легендарным цяпер “Тыганіку”. Нежывога Юзэфа Монтвіла знайшлі

толькі праз некалькі гадзінаў пасля таго, як лайнер патануў. Цела ксяндза прывезлі ў Вільню, дзе з усімі ўрачыстасцямі пахавалі⁹⁶.

Перад пачаткам першай Сусветнай вайны праваслаўныя парафіі ў Сапоцкінскім краі яшчэ існавалі, хаця колькасць прыхаджанаў была ўжо зусім мізэрнай. У 1908 г. урад быў вымушаны ліквідаваць два праваслаўныя прыходы ў Ліпску і Перстуні: першы быў далучаны да прыходу ў Рыгалоўцы, другі да Тэаліна. У сваю чаргу, ў Ліпску і Сапоцкіне былі адноўлены каталіцкая парафія. У Ліпску пачалося будаўніцтва агромністага неагатычнага касцёла. У 1907 г. з парафіі ў Тэаліне была вылучана каталіцкая парафія ў Мікашоўцы над Аўгустоўскім каналам. Хутка і там быў пабудаваны невялікі драўляны касцёл Св. Марыі Магдалены, цікава аздоблены шматлікімі рагамі разнастайнай дзікай жывёлы, а таксама аброзом Маці Божай Чанстахоўскай і алтаром Маці Божай Барунскай⁹⁷. Паводле звестак на 1913 г., у гмінах Баля-Велькая, Галынка, Валавічоўцы, Лабна і Ліпск (гэта амаль усе гміны, куды ўваходзілі вёскі Сапоцкінскага краю, няма толькі дадзеных па гміне Кур'янка), было ўсяго 1439 праваслаўных⁹⁸. Паводле афіцыйных звестак расійскага ўраду за перыяд 1905–1913 гг., у каталіцтва з праваслаўем у Аўгустоўскім павеце Сувалкскай губерні перайшло 16 012 чалавек⁹⁹. Даходзіла нават да таго, што разам з верай людзі мянялі і імёны. Так у метрыцы жыхара вёскі Калбаскі Бараноўскага запісаная, што ён быў ахрышчаны ў 1893 годзе ў Балянскай царкве пад іменем Барыс, а ўжо ў дакументах 1920-х гг. фігуруе як рымакаталік Браніслаў. Гледзячы па ўсім такія выпадкі не былі рэдкімі. Гэта было амаль усё праваслаўнае насельніцтва Сапоцкіншчыны. Документацыя Балянскай

Магіла Брыгіды Янчылік у Заражанцы (Балі). Жанчына нарадзілася ў 1873 г., таму атрымала ўніяцкае імя, памерла ва ўзросце трыццаці гадоў яшчэ праваслаўнай, так і не паспейшы перайсці ў каталіцтва

Вайсковы парад ў Сапоцкіне, 1915 г.

Свята-Прэабражэнская царквы за 1912–1915 гг., што захавалася ў Нацыянальным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь у Горадні, дае нам магчымасць прасачыць апошня гады існавання праваслаўных прыходаў Сапоцкіншчыны. Да 1912 г. пераход асноўнай масы праваслаўных ў каталіцтва ў Балянскім прыходзе ўжо завершыўся, таму з ліпеня 1912 да ліпеня 1914 гг. у каталіцтва перайшоў усяго 21 дарослы чалавек¹⁰⁰. Гэта былі жыхары вёсак Баля, Баля-Сольная, Ва-сарабы, Калбаскі і інш. (Прозвішчы некаторых перайшоўших — Макарчык, Гузевіч, Бойша, Пушкевіч, Максімік). Кожнага з іх бацюшка запрашай на размову, падчас якой намаўляў не пакідаць праваслаўя, аднак “пастырские увещеванія” (так называлася гэтая размова) заўсёды заканчваліся безвынікова. Тым не менш, у Балянскім прыходзе існавала невялікая суполка сялянаў, якая ўпартая трymалася праваслаўя, хаця і знаходзілася ў абсалютнай меншасці да ўсяго астатняга насельніцтва. Так, у спісах братчыкаў Балянской царквы ў 1913 г. налічвалася 35 чалавек¹⁰¹. Царкоўнае брацтва было заснавана тут яшчэ ў 1894 г. з метай актыўізаваць удзел простых прыхажанаў у рэлігійным жыцці і мела, гледзячы па ўсім, даволі моцныя пазіцыі¹⁰². Аднак праваслаўнае духавенства, замест таго, каб прыстасавацца да існаваўшай сітуацыі шляхам як мага большага збліжэння з народам, працягвала “карміць” сваіх прыхажанаў рознымі афіцыйнымі мерапрыемствамі, накшталт святкавання 300-годдзя сям’і Раманавых або збора грошаў на помнік Пятру Стальпіну. Можна меркаваць, падобная сітуацыя была і ў іншых прыходах Сапоцкіншчыны. З пачаткам Першай Сусветнай вайны і набліжэннем немцаў да Го-

радні ў пачатку лютага 1915 г. святар кінуў царкву і падаўся ў бежанства, тое саме зрабіла большасць праваслаўных святароў. Толькі ў Сапоцкіне да 1918 г. жыў святар Юстын, які, пасля таго, як немцы перадалі ўладу палякам, таксама з’ехаў¹⁰³. Так на пачатку 1915 г. скончылася 390-гадовая гісторыя Балянскага праваслаўнага прыходу. У 1927 г. Баля стала цэнтрам каталіцкай парафіі і змяніла назыву з Баля-Царкоўная на Баля-Касцельная.

Летам 1914 г. пачалася Першая Сусветная вайна. Сапоцкіншчына амаль адразу адчула на сабе цяжар ваеных дзеянняў — мяжа з Германскай Імперыяй праходзіла ўсяго ў некалькіх дзясятках кіламетраў ад Сапоцкіна. Увесені пачалася эвакуацыя дзяржаўных устаноў, у тым ліку на загад ваенных уладаў “ввиду угрожаемого положenia” ў Горадню быў эвакуяваны жаночы манастыр у Тэаліне. У самым пачатку 1915 г. немцы, акружыўшы ў аўгустоўскіх лясах вялікую колькасць рускіх войскаў, захапілі Сапоцкін і нават падышлі да перадавых умацаванняў Гарадзенскай крэпасці, якія знаходзіліся крыху на поўдзень ад Балі і Лабна. Ужо тады амаль усё праваслаўнае святарства пакінула Сапоцкіншчыну, каб ніколі больш туды не вярнуцца. Для невялікай колькасці вернікаў, што засталіся вернымі праваслаўю, такі ўчынак быў роўназначны здрадзе. Аднак права-

Нямецкія жаўнеры. Сапоцкін, 1915 г.

слáўныя святары, у адрозненне ад каталіцкіх, занадта моцна звязвалі сваю дзейнасць з існаваннем магутнай дзяржаўнай падтрымкі і ў цяжкі момант аказаліся няздолънымі дзеянічаць самастойна.

У перыяд нямецкай акупацыі (лета 1915 – вясна 1919 гг.) працягвалася развіццё каталіцкага рэлігійнага жыцця. Немцы фактычна прызнавалі ў мясцовых жыхарах палякаў, аднак адносіліся да іх з недаверам, бо менавіта ў гэты час мясцовыя жыхары пачалі прыматы даволі актыўны ўдзел у розных польскіх вайсковых арганізацыях. Менавіта ў 1916–1919 гг. быўня уніяцкія, а пасля праваслаўныя цэрквы Сапоцкіншчыны ўпершыню расчынілі свае дзвёры як рыма-каталіцкія касцёлы.

Аднак нават і ў Сапоцкінскім краі, дзе, здавалася б, польская нацыянальная свядомасць перамагла канчатковая, у гады Першай Сусветнай вайны прагучала голас людзей, якія адчулу сябе беларусамі. Увосені 1917 г., дзякуючы намаганням настаўніка Станіслава Ляховіча (апроч імя, нам пакуль нічога не вядома пра гэтага чалавека), былі адкрытыя тры беларускія школкі, адна ў Аўгустове і дзве ў вёсцы Кабчаны (мабыць, Капчаны). Як працавалі школкі, чые кніжкі чытали там і калі яны былі зачыненыя — не ведаем, аднак сам факт іх існавання выключны, тым больш, што ніхто не прымушаў бацькоў пасылаць туды сваіх дзяцей і тыя наведвалі школу з задавальненнем¹⁰⁴. У самым пачатку 1919 г. Антон Луцкевіч з недалёкай Горадні ад імя Ураду Беларускай Народнай Рэспублікі даслаў польскаму Ураду пратэст супраць неправамернага далучэння Аўгустоўшчыны да Польшчы, але палякі хутка занялі і саму Горадню¹⁰⁵.

Тым не менш, беларускія галасы на Сапоцкіншчыне былі чутныя яшчэ на працягу некалькіх гадоў. У пачатку чэрвеня 1920 г. віленская беларуская каталіцкая газета “Крыніца” надрукавала ліст з Ліпска, у якім нейкі Тарас расказваў пра беднасць знішчнага вайной мястэчка, пісаў аб цемнаце і неадукаванасці яго жыхароў, прызнаваўся ў іх беларускасці¹⁰⁶. Літаральна на тыдзень раней тая ж “Крыніца” змясціла яшчэ адзін ліст, з Адамавічай. Прывядзем яго цалкам.

Вёска Адамовічы, Аўгустоўскага пав. Парафія наша і вёска чыста беларуская, як наагул ваколіцы Горадні. Заўсёды і паўсюды Беларусы — гэта бытцам забыты Богам і людзмі народ, асабліва-ж гэта трэба сказаць аб нашым куце. Віленічына і Горадзенічына,

Нямецкія жсаўнеры. Сапоцкін, 1915 г.

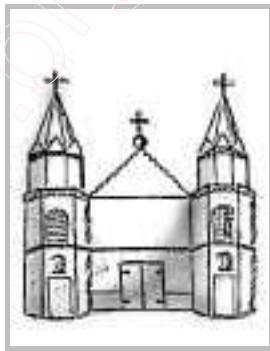
ия кажучы ўжо нічога аб Меничыне, былі заўсёды ў дужа лепшым палахэснні. У 1918 г. у Аўгустове была беларуская школа і мела маладога і спраўнага вучыцеля. Ездзіў ён зімою 1918 г. у Вільню на Беларускую Конферэнцыю. Шмат у чом немцы перашкаджалі яму паширыць працу на беларускай ніве. У адамовіцкай парафії шмат ёсць даунейшых уніятаў, якія многа зажылі ўсялякага здзеку падчас касавання Уніі на Падлясю. Ня так далёкія часы, калі перед указам 1905 г. даунейшыя уніяты з аколіц Адамовіч начаю цішком ішлі да Гарадны і тутака спавядаліся ў Фары. Днём было баязно ураднікаў і жандармаў. Біскун наш Карась жыве цяпер у Пуньску, аднак зносіны з ім у ваенны час вельмі трудныя. Ксяндзоў беларусаў у блізкіх ваколіцах німа, бо кс. праф. Бэто ў Ломжы¹⁰⁷, а кс. Тиаско ў Закапаным лечыцца. Сярод маладых ксяндзоў ёсць больш беларусаў, дык і адраджэнне беларусаў у Аўгустоўшчыне і Сейненичыне пойдзе хутчэй уперад. Трэба работнікаў! Хай Вільня і Менск не забываюцца аб сваіх братох.

Упорысты¹⁰⁸

Крык душы самотнага беларуса з Адамавічаў патрабуе грунтоўнага аналізу. У гэтым лісце мы знаходзім і кароткі рассказ

аб мясцовай гісторыі, дзе самай важнай падзеяй з'яўляецца Указ 27 красавіка 1905 г., і спецыфічнае разуменне геаграфічнага становішча краю (хоць з Адамавіч і бачныя вежы Гарадзенскіх касцёлаў, аднак Упорысты піша, што край гэты — Аўгустоўшчына) і расповяд аб нараджэнні беларускай свядомасці. Расказваецца пра беларускага настаўніка (Станіслава Ляховіча?) і пра ксяндзоў, якія працавалі на беларускай ніве. Прозвішчаў Карась і Тшаско няма ў даведніках прысвяченых беларускім рэлігійным дзеячам, але след аднаго з іх знайсці-такі ўдалося. У рукапісных фондах бібліятэкі Акадэміі Наук Беларусі захоўваецца паштоўка ксяндза Яна Тшаско ў рэдакцыю беларускай газеты “Наша Ніва”, датаваная ліпенем 1912 г. У паштоўцы ксёндз абяцае ліквідаваць запычанасці перад газетай і просіць высылаць газету ў Аўстрыйню на яго новы адрес, а не на стары адрес, які гучыць: Тэалін, пошта Сапоцкін Сувалкаўскай губерні¹⁰⁹. Ксёндз з Тэаліна чытаў “Нашу Ніву”, канешне, не адзін і, зразумела, устаўляў беларускія ноткі ў свае казанні. Той факт, што памяць аб ім не сцёrlася і праз восем гадоў, паказвае, якім вялікім быў уплыв Яна Тшаско на простых сапоцкінцаў. Бачна, што і польскасасць мясцовых людзей чэрпала свае сілы выключна ў польскасасці каталіцкага касцёла. Нават самая слабая беларушчына, што гучала з-за алтара, выклікала станоўчую рэакцыю народа. Гэтую тэзу даказваюць падзеі наступных гадоў, калі беларускія ксяндзы, з'явіўшыся ў, здавалася б, дашчэнту паланізаваных мястэчках, некалькімі казаннямі на роднай мове разбураўлі ўсю іх польскасасць (самы яскравы тут прыклад — праца ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага ў Жодзішках на Ашмяншчыне). Менавіта таму беларускі ксёндз ужо ў 1920-х гг. разглядаўся ўладамі як адна з найбольш небяспечных для польскай дзяржавынасці асобаў на землях Заходняй Беларусі.

Восенню 1921 г. польскія ўлады арганізавалі перапіс, паводле вынікаў якога мы можам прасачыць вынік 125 папярэдніх гадоў гісторыі Сапоцкінскага краю. Колькасць беларусаў у цэлым па паве-

Драўляны касцёл
Св. Марыі Магдалены
у Мікашоўцы
(пасля 1907 г.)

це склада ў 1921 г. ўсяго 92 чалавекі з агульной колькасці 62 384 жыхароў, што ў 288 разоў (!) менш, чым у 1897 г.¹¹⁰. У пяці ўсходніх гмінах, пра якія пісаў А.Закрэўскі, беларусаў стала толькі 51 чалавек, што агулам ў 475 разоў (!) менш, чым ў 1913 г.¹¹¹. Пры тым 47 з іх запісаліся беларусамі ў гміне Лабна. У гміне Кур’янка, апошній беларускай гміне Аўгустоўскага павета, жыло 7 беларусаў, яшчэ 8 у Аўгустове. Варты адзначыць, што нават апошняյ пра власлаўныя ўсходнія часткі Аўгустоўскага павета, а іх было ва ўсходніх гмінах у 1921 г. яшчэ амаль 500 чалавек, у асноўнай масе падалі сябе палякамі. У сваю чаргу ў гмінах Кур’янка і Балія-Вельская з’явіліся каталікі, якія ўсвядомілі сябе беларусамі. Такіх, праўда, было толькі некалькі чалавек. Найбольш трымаліся пра власлаў жыхары вёсак Капчаны (125 чалавек), Ракавічы (83 чалавекі), Балія-Касцельная (59 чалавек) і Лабна.

Можна было б патлумачыць такое татальнае скарачэнне колькасці беларусаў у Аўгустоўскім павеце бежанствам лета 1915 г., аднак, як сведчыць перапіс 1921 г., колькасць насельніцтва ў гмінах Петрапаўлайск, Валавічоўцы, Балія Вялікая, Галынка і Лабна скла-ла прыкладна 21 тыс. чалавек, што ўсяго на 7 тыс. (24%) менш, чым у 1913 г.¹¹². Гэтыя лічбы не ідуць ні ў якое парадкуннне з прыведзенымі намі вышэй фактамі. Як бачым, амаль поўнае “зникненне” беларусаў у Аўгустоўскім павеце ў пачатку 1920-х гг. можна патлумачыць толькі іх свядомым прылічэннем сябе да польскага этнасу.

Дарэчы, менавіта ў гады Першай Сусветнай вайны з’явілася праца, дзе польскі даследчык Ул. Вакар упершыню з пазіцыяў афіцыйнай навукі сцвердзіў, што былыя уніяты Сапоцкінскага краю насамрэч з’яўляюцца палякамі: “Расейская навука і ста-тыстыка зацічувае пэўную частку яго [Аўгустоўскага павета — аўтары] насельніцтва да беларусаў, для чаго падставаў недастат-кова не ў меншай ступені, чым для прызнання Падляшша і Холм-шчыны русінскімі землямі. Сапраўды, пэўная колькасць гмінаў Аўгустоўскага павета засялялі ўніяты, якія былі пераведзеныя ў пра власлаў, цалкам... не прызналі яго сваёй верай і ўсе пе-райшлі ў каталіцтва пасля талеранцыйнага акта”¹¹³. Вакар такім чынам падводзіў грунт пад тэорыю аб тым, што веравызнанне вызначае нацыянальную свядомасць. Тады, дзвеяноста гадоў таму, эта было праўдай.

РЭЛГІЙНАЕ ЖЫЦЦЁ САПОЦКІНСКАГА КРАЮ Ў 1920-Х – ПАЧ. XXI СТ.

Увесь перыяд знаходжання Сапоцкіншчыны ў складзе Польшчы (1921–1939 гг.) прайшоў пад знакам узмацнення польскасці. Аўгустоўскі павет, як частка былога Каралеўства Польскага, нават фармальна не быў часткай г.зв. “Усходніх Крэсаў”, таму афіцыйная этнаграфія і статыстыка лічылі яго насельніцтва бяспрэчна польскім, аб беларусах урадавая дакументацыя нават не згадвала. Перыяд 1921—39 гг. быў, бадай што, адзіным у гісторыі Сапоцкінскага краю, калі сапраўдная этнічная польскасць змагла значна паўплываць на менталітэт мясцовага насельніцтва. Тлумачылася гэта тым, што суперэнная польская дзяржаўнасць мела значна больш сродкаў упłyваць на традыцыйнае грамадства, у значнай меры разбуранае працэсамі мадэрнізацыі. Польская школа, радыё, газеты, грамадскія згуртаванні ўпłyвалі на моладзь куды больш значна, чым гэта магло быць некалькі дзесяцігодзіё таму. Гэта вяло да больш хуткага адмірання беларускай традыцыйнай культуры, чым ў іншых рэгіёнах Заходній Беларусі. Аўтары кнігі, гаворачы з мясцовымі старожыламі у канцы 1990-х гг., змаглі запісаць толькі некалькі народных песен на беларускай мове. Старэйшыя людзі як бы саромеліся сваёй беларускасці і з куды большым задавальненнем выконвалі песні пра Пілсудскага, Белага Арла, маршалка Рыдза-Сміглага і польскага ўлана, якога на далёкай мяжы “забілі рускія бальшавікі”. Яны таксама маглі пахваліцца выдатным веданнем польскай гісторыі, ледзь не лепшым, чым у сучасных польскіх школьнікаў.

Не апошнюю ролю ў гэтам працэсе граў і касцёл. Гэта панешнішаму было найбольшае апірышча ўсяго польскага. Гурткі каталіцкай моладзі, канцэрты самадзейнасці, пілігрымкі ў Чэнстахову і Вільню — усё гэта ўмацоўвала не толькі каталіцкасць, але таксама і польскасць.

Варты, аднак звярнуць увагу на тое, што на Сапоцкіншчыне назіраліся некаторыя працэсы, уласцівія для ўсёй Заходній Беларусі. Напрыклад, летам 1926 г. ў гмінах Балія-Велькая і Галынка былі створаныя некалькі гурткоў Незалежнай Сялянскай Партыі,

Праваслаўная царква “мураўёўка” ў Аўгустове, 1915 год

радыкальной арганізацыі, якая разгортвала сваю дзейнасць сярод апалячаных беларусаў-каталікоў. Кіраўніцтва партыі знаходзілася ў шчыльных контактах з камуністамі і само існаванне яе гурткоў ў вёсках Сапоцкіншчыны сведчыла аб значным сацыяльным радыкалізме часткі мясцовага насельніцтва і пэўнай нелаяльнасці яго адносна ўлады. Гэта, аднак, было хутчэй выключэннем, быўшы ўніяты ў сацыяльным і нацыянальным сэнсе ўспрымалі польскую дзяржаўнасць з вялікай сімпатый.

На працягу 1920–30-х гг. апошняя праваслаўныя Сапоцкіншчыны адносіліся да прыходу Свята-Пакроўскага сабору ў Горадні. Колькасць іх імкліва скарачалася. Часопіс “Воскресное чтение” налічыў у 1932 г. 2000 праваслаўных па ўсім Аўгустоўскім павеце, большую частку іх, аднак, складалі стараабрадцы-рускія з-пад Аўгустова. На Сапоцкіншчыне заставалася не больш за некалькі сотняў праваслаўных. Беларуская нацыянальная свядомасць занепадала яшчэ хутчэй. На этнаграфічных картах часоў Другой Рэчы Паспалітай Аўгустоўскі павет фігураваў як чыста польскі.

Лёс жыхароў Сапоцкінскага краю паўтарыл таксама і ўніяцкія, а пасля праваслаўныя храмы. У папярэдніх частках мы ўжо

падавалі фрагментарныя звесткі аб гісторыі некаторых храмаў, цяпер раскажам аб гэтых помніках матэрыяльнай культуры беларускага народу больш падрабязна.

Паводле дадзеных на 1892 г., у далучаных уніяцкіх прыходах было 8 прыходскіх (адна ў Аўгустове і 7 на тэрыторыі Сапоцкінскага краю) і 2 прыпісныя царквы (адна прыпісная, ці філіяльная царква была ў Лабне на могілках, дзе была другая, пакуль невядома)¹¹⁴. У 1893 г. распачаў дзейнасць Тэалінскі Прэабражэнскі жаночы праваслаўны манастыр. Агулам 11 праваслаўных храмаў. Як ўжо гаварылася вышэй, да пачатку Першай Сусветнай вайны ўсе праваслаўныя цэрквы яшчэ датрываўлі, але са з'яўленнем немцаў летам 1915 г., калі большасць праваслаўных святароў пакідалі сваіх прыхажанаў і паўцякалі ў глыб Расіі, цэркви хутка прыйшлі ў занядадзеніе.

Аўгустоў. Драўляны будынак паўніяцкай царквы ў Аўгустове (знаходзілася на рагу вуліцаў Царкоўнай (Сянкевіча) і Козей) быў

Касцёльны хор з Селіванаўцаў (фота 1934 г.)

Сімвалы занядбанай старой веры і велічы новай. Старажытная уніяцкая царква ў Ліпску на фоне рыма-каталіцкага касцёла, фота 1915—1919 гг. З калекцыі А. Сосны

разабраны перад Другой Сусветнай вайной¹¹⁵. Ваенны сабор перароблены на касцёл, пабудаваная ў канцы XIX ст. праваслаўная царква разабрана.

Ліпск. Ніводнай царквы ў Ліпску не існавала ўжо ў 1937 г., на месцы старой ўніяцкай польскія ўлады насыпалі курган Вольнасці¹¹⁶. Цагляная Петрапаўлаўская (адсюль назва гміны Петрапаўлаўск) праваслаўная царква, асвечаная ў 1880-м г., была разабрана на будаўнічы матэрыял. У пабудаваным у пач. XX ст. неагатычным касцёле захоўваецца уніяцкі абраз Маці Божай Базыліянкі з XVII ст., які з'яўляецца зараз адзіным напамінам аб уніяцкай мінуўшчыне краю.

Рыгалаўка. Старая ўніяцкая царква рамантавалася яшчэ ў 1870-х гг. Гледзячы па ўсім, яе разабралі напрыканцы XIX ст., паколькі ў 1901 г. началося будаўніцтва новай цаглянай царквы. Прэабражэнская царква ў Рыгалаўцы з 1919 г. з'яўляецца парафіяльным касцёлам. Па іроніі лёсу, ў падмурку касцёла дасюль ляжыць скрынка з таблічкай, дзе паведамляецца аб tym, што 22 мая 1901 г. сувалкаўскі губернатар заклаў першы камень гэтай царквы¹¹⁷.

Перстунь. Храм Дабравешчання пабудаваны ў 1848 г. як уніяцкая царква, мабыць, на месцы ранейшай драўлянай. З ліпеня 1919 г. парафіяльны касцёл. Гісторык архітэктуры А.М.Кулагін у сваіх даведніках, прысвяченых праваслаўным і каталіцкім храмам Беларусі, памылкова апісвае адзін і той жа храм ў Перстуні спачатку як царкву, пасля як касцёл, падаючы розныя даты пабудовы.¹¹⁸

Галынка. У 1870-х гг. недзе непадалёк драўлянага ўніяцкага храма 1714 г. пачалі будаваць новую цагляную царкву, скончылі яе ў 1891 г. Паміж 1915 і 1919 гг. Міхайлаўская царква была ў занядзе і ў 1919 г. там пачаў служыць імшу каталіцкім святар, а ў 1922 г. у Галынцы была заснаваная рыма-каталіцкая парафія.

Балія. У пачатку XX ст. Прэабражэнская царква ў Балі была ці то адрамантаванай драўлянай уніяцкай царквой, ці то яе пабудавалі нанава недзе перад 1878 г.¹¹⁹ Яе ў 1915 г. узарвалі адступаючыя рускія войскі (магчыма, яна была разбурана пад час баёў). Каталіцкая парафія ўзнікла толькі ў 1927 г. (праз 400 гадоў пасля першай згадкі аб праваслаўнай царкве ў гэтай вёсцы).¹²⁰ У 1937 г. завершилася будаўніцтва касцёла, які стаіць да сённяшняга дня.

Лабна. Пакроўская царква ў Лабне была ўзведзена ў 1882 г. адразу як праваслаўная на месцы старой уніяцкай. Хутчэй за ўсё, пад час Другой сусветнай вайны яна страціла вежу-званіцу. З 1929 г. каталіцкі касцёл.

Касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Панны Марыі ў Зарачанцы (Балі)

Сапоцкін. Успенская прыхадская царква (гэты каменны храм быў узведзены для уніятаў яшчэ ў 1780 г.)¹²¹ пасля 1918 г. не дзейнічала (хаця быццам бы ў 1930 г. для яе быў прызначаны асобыны каталіцкі святар) і выкарыстоўвалася сялянамі як сховішча для збожжа, а з пачатку 1950 гг. як склад тыгуню.¹²² Ад яе асалела толькі падмуроўка, якая знаходзіцца на тэрыторыі сапоцкінскага дзіцячага садка. Як ужо гаварылася вышэй, Тэалінскі Прэабражэнскі жаночы праваслаўны манастыр займаў будынкі Тэалінскага парафіяльнага касцёла. Касцёл быў пабудаваны, хутчэй за ўсё, недзе ў канцы XVIII-[–] пач.

Абмуроўка уніяцкай царквы ў Сапоцкіне.

Зараз на месцы царквы дзіцячы садок.

Фота 2003 г.

XIX стст., але радыкальная перабудова 1890-х гг. на праваслаўны лад (знесеныя званніцы-вежы, зробленыя хоры і г.д.) значна змяніла яго зневінні выгляд. Манастыр ў пачатку 1915 г. быў эвакуяваны, а ў жніўні 1916 г. будынку быў вернуты статус касцёла. Ужо ў 1989 г. на ім з цэглы дабудавалі дзве вежы-званніцы.¹²³ Яны і “ўялі ў зман” А.М.Кулакіна і далі яму магчымасць сцвярджаць, што касцёл быў пабудаваны ў пачатку XX ст., як “помнік эклектычнай архітэктуры са стылізаванымі элементамі готыкі, барока і класіцызму”¹²⁴.

Беларускія дзеячы не забываліся пра беларускае насельніцтва Сапоцкіншчыны і напрыканцы 1930-х гг., хаця ніякай агітацыйнай работы разгарнуць там, канешне, не маглі. Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі ў сваёй працы пад назвай “Лік беларусаў у Польшчы” канстатаваў: “Агляд Беластоцкага ваяводства ня можна скончыць, не разгледзеўшы яшчэ Аўгустоўскага павету, які ляжыць на захад ад Горадні і падыходзіць пад самую Горадню. І там жывуць беларусы. Прафесар Карскі, які асабіста ў 1901 г. праехаў уздоўж этнографічных мяжоў Беларусі, налічваў іх 38 тысяч, гзн. палову Аўгустоўскага павету. І сапраўды там яшчэ цяпер у ваколіцах Сапоцкінъ, Ліпска, Штабіна аж пад сам Аўгустоў гавораць па-беларуску...

Беларусаў у афіцыйнай статыстыцы не паказана зусім, усе каталікі запісаны да гаворачых папольску, мы, аднак, ня гледзячы на постуны палянізацыі, лічым там 35 тыс. беларусаў¹²⁵. Той факт, што мясцове насељніцтва ў міжваенны перыяд працягвала размаўляць на сваёй, “простай” мове, засведчыла і сапоцкінская настаўніца Э.Транбынска ў сваёй рукапіснай працы “Хроніка усеагульной школы ў Тэаліне гміны Валавічоўка ў гадах 1918–1939”¹²⁶. Нават у часы Другой Рэчы Паспалітай палякі Сапоцкіншчыны адрознівалі сябе ад этнічных палякаў, называючы сябе “палякамі-русінамі” ў адрозненне ад “палякаў-мазураў”. Са словаў Станіслава Гоўгеля з Селіванаўцаў: Мы ўсе слаба размаўлялі па-польску. Спачатку тут былі рускія, потым палякі прыйшлі. Дык вось нас і праразвалі палякамі-русінамі. А далей на заходзе жывуць палякі-мазуры. У нас тут больш па-простаму размаўляюць. А вось у Сапоцкіне і Гарачках размаўляюць па-польску. А ў Яцvezі — па-простаму. Чорт яго ведае, чаму так атрымалася; Марыя Кулеш: У нас [в. Усенікі] гавораць па-просту, па-польску і па-руску. А ў Асташы ўжо маюць сваю размову. Хто па-руску гаварыў, то таго навярнулі і цяпер гаворыць па-польску. У Радзівілках і цяпер у краме па-польску. Калі па-руску гаворыш, то як глухія робяцца; Эдвард Сасімовіч: У Радзівілках па-польску гавораць. Слова па-беларуску не пачуеш. У нас больш па-беларуску. Нас называлі “палякі-русіны”, а мы іх — “палякі-мазуры”¹²⁷.

Увесень 1939 г. Сапоцкінскі край, як і ўсю Заходнюю Беларусь, заняла Чырвоная Армія. Праз некаторы час быў створаны Сапоцкінскі раён, які сваімі межамі амаль супадаў з этнографічна беларускай часткай тэрыторыі былога Аўгустоўскага павета. У яго ўвайшлі былыя гміны Ліпск, Кур’янка, Сапоцкін, Баля, Галынка і Лабна. Праўда, ў тым жа 1939 г. з 30 тыс. жыхароў раёну толькі 800 аднеслі сябе да ліку беларусаў¹²⁸.

Пад час вайны, у 1941–44 гг. значных этнаканфесійных зменаў у краі не адбылося, за відавочным выключэннем таго, што была цалкам знішчана немцамі местачковая габрэйская праслойка (у Сапоцкіне і Галынцы). Варта адзначыць, што частка мясцовага насељніцтва прыняла ўдзел у змаганні за адраджэнне Польшчы у шрагах падпольнай Армii Краёвай, а таксама змагалася супраць немцаў у шрагах армii Андэрса (некалькі дзясяткаў чалавек за-

гінула ў бітве пры Монтэ-Касіна). Большасць людзей, аднак, паставілася да змены ўлады даволі пасіўна.

Заканчэнне німецкай акупацыі ўлетку 1944 г. прынесла новую нечаканую змену межаў. Амаль уся Беластоцкая вобласць, а разам з ёю і кавалак перадваеннага Сапоцкінскага раёну (Ліпск і ваколіцы) былі перададзеныя Польшчы, якая ў хуткім часе павінна была трапіць у сферу ўплыву СССР. Упершыню ў гісторыі мяжа парвала край на дзве часткі, дзе-нідзе нават разрэзаўшы на кавалкі цэлья вёскі. Знакаміты пісьменнік Аляксей Карпюк, які ў пачатку 1950-х гг. працаў загадчыкам сапоцкінскага раённага аддзела адукцыі, згадваў, што і праз шэсць гадоў пасля вайны раздзеленая вёскі жылі агульным жыццём, разам гулялі вяселлі, праводзілі памерлых ў апошні шлях¹²⁹. З часам, аднак, дэмаркіравалася памежная паласа, адсяляліся хутары і іншыя паселішчы, што заходзіліся занадта блізка ад пагранічных слупоў.

Цяпер моладзь у памежных вёсках нават не ведаў назваў населеных пунктаў, што заходзяцца “на той бок”. Далейшы лёс жыхароў Ліпска, Рыгалаўкі, Кур’янкі і іншых вёск�ў, што трапілі ў Польшчу, быў зразумелы. Ніхто не перашкаджаў ім там і надалей быць палякамі, не нагадваў аб уніяцкай і праваслаўнай спадчыне краю. Польскамоўная адукцыя дарабіла справу і сучасная моладзь з-пад Ліпска цалкам атаясамлівае сябе з польскай нацыянальнасцю, хаця зредчас мясцовыя фальклёрныя гурты выконваюць песні на “мясцовым дыялекце”. Старыя гавораць па-мясцовому і ў паўсядзённым жыцці. Польскі турыст Андрэй Лаптась, які летам 1998 г. здзейніў вандроўку на байдарцы па польскай частцы Аўгустоўскага канала, напісаў, што жыхары не вялікай вёсачкі Мулы з сумам, “спеўным акцэнтам” успаміналі перадваенныя часы, калі іх бліжэйшай метраполіяй было мястэчка Сапоцкін і яны маглі свабодна яго наведваць¹³⁰. Ніякіх беларускіх суполак на поўнач ад Бобра ў Падляшскім ваяводстве няма. Апроч выміраючай беларускай мовы у старых людзей, нішто ўжо не нагадвае тут аб tym, што мясцовыя жыхары з’яўляюцца прымымі нашчадкамі русінаў, якія прыйшлі ў гэтыя лясы шмат стагоддзяў таму.

Зусім іншая склалася сітуацыя на ўсход ад граніцы. (Уся савецкая частка Сапоцкінскага краю аж да 1959 г. складала асобны

Сапоцкінскі раён, які пасля быў аб'яднаны з Гарадзенскім раёнам.)

Савецкая ўлада, што прышла на землі заходніяй часткі Беларусі ў 1944 г., вельмі адрознівалася ад савецкай улады ўзору 1920 ці нават 1939 гг. Гэта была ўжо ўлада выразна імперыялістычная, якая, прыкрываючыся камуністычнай рыторыкай, ціха марыла, каб адрадзіць, а пасля пераўзысці веліч сваёй папярэдніцы Расійскай імперыі. Новая ўлада ўжо не была абсолютна атэістычнай. Сталін, пачынаючы з 1943 г. спрыяў адраджэнню праваслаўнай царквы, перад гэтым фактычна знішчанай рэпрэсіямі 1920–30-х гг. Канешне, новая праваслаўная царква, хаця і ўвабралася ў сілу, аднак стала паслухмянай служкай камуністычнай сістэмы, славіла Сталіна і праводзіла паралелі паміж СССР і імперыяй. На тэрыторыі Заходняй Беларусі, аднак, новая ўлада і царква сталі перад дылемай. Сотні тысяч людзей наведвалі касцёл і называліся палякамі, хаця большасцю этнічных прыкметаў (найперш мовай) выяўлялі сябе беларусамі і дзе-нідзе нават выказвалі беларускую нацыянальную свядомасць. Што трэба было рабіць з гэтымі людзьмі, якія ніяк не падпадалі пад уплыў савецкай прапаганды (у тым ліку і праз праваслаўную царкву) і часта былі зусім нелаяльнымі да новага ладу? Выход з дадзенай сітуацыі, здаецца, напрошваўся сам-сабою: разгарнуць сярод каталіцкага насельніцтва БССР масавую беларусізацыю, якая, няма сумніву, не выклікала бы актыўнага супраціўлення, бо была бы не больш чым наданнем іх роднай мове адпаведнага статусу. Беларуская школа магла арганічна павярнуць да беларускай нацыянальнай свядомасці ўжо нават тое пакаленне, што нарадзілася ў 1940-х – пач. 1950-х гг. Такім чынам былі б ліквідаваныя трагічныя наступствы папярэдніх трохсот гадоў беларускай гісторыі. Беларусы-каталікі вярнулі б сабе страчаную нацыянальную свядомасць і маглі стаць найбольш дынамічнай часткай беларускага грамадства. Беларушчыну таксама можна было пашыраць і праз касцёл, бо, дзякую Богу, на землях Заходняй Беларусі былі дзясяткі каталіцкіх святароў, што яшчэ ў 1920–1930-х гг. нямала папрацаваці дзеля таго, каб захаваць нацыянальную культуру і зрабіць беларускую мову афіцыйнай у Касцёле.

Падзеі ж пачалі разгортацца зусім па-іншаму. Савецкая ўлада, якая да таго часу фактычна прыняла старую канцепцыю трывадзін-

ства рускага народа, ужо не мела ніякага жадання беларусізаваць мясцовае каталіцкае насельніцтва. Шмат лягчэй было ў згодзе з праваслаўнай царквой (якая ў Беларусі і Украіне працягвала заставацца рускай) пакінуць права называцца беларусамі толькі за праваслаўнай часткай насельніцтва краю, і моўчкі прызнаць каталікоў палякамі. Такі крок на першы погляд можа падацца бяс-сэнсоўным, аднак ён не быў пазбаўлены глыбокай унутранай логікі. Беларусізацыя каталікоў Заходняй Беларусі непазбежна выклікала бы ўздым нацыянальнай свядомасці ўсіх астатніх беларусаў, больш таго, беларускія ксяндзы не збираліся становіцца на службу новай уладзе, гэта былі самастойныя людзі, для якіх Беларусь з'яўлялася галоўнай каштоўнасцю жыцця і якія не пашлі б на здзелку са сваім сумленнем. Такая сітуацыя была для савецкіх функцыянероў вельмі небяспечнай і зусім непажаданай. Прыйзнаўшы ж беларусаў—каталікоў палякамі, можна было адразу выставіць іх за межы актыўнага грамадскага жыцця, пачаць супраць іх рэпрэсіі і гвалтоўную русіфікацыю, схіляць да выезду ў Польшчу і да ўсяго гэтага пабудаваць непераадольны мур паміж беларусамі праваслаўнымі і каталікамі, русіфікуючы першых і спрыяючы паступовай дэградацыі і разлажэнню супольнасці другіх, пакрысе ламаючы іх пасіўны супраціў. Спрабуючы неяк асэнсаваць стан рэчаў, беларускі патрыёт ксёндз Адам Станкевіч летам 1947 г зрабіў у сваім дзённіку наступны прыкry запіс: “Народная беларусская трагедыя: палякі катавалі беларусаў агулам, асабліва праваслаўных, называючы іх маскалямі, а рускія бальшавікі і з імі многія праваслаўныя беларусы часта такжа паступалі з беларусамі-каталікамі, называючы іх палякамі. Беларусі і беларускасці народ у БССР [Заходняй Беларусі] цярпець не можа, ён у сваёй цемнаце і несвядомасці ідэнтыфікуе Беларусь з бальшавізмам, каторага ненавідзіць ўсёй душой і ад каторага аж стоне...”¹³¹. Сапраўды, ужо ў тагачаснай савецкай палітыцы беларуская культура выконвала ролю не больш, чым прыступкі да наступнай русіфікацыі, што падсвядома разумела каталіцкае насельніцтва Заходняй Беларусі і чаму супраціўлялася. Нездарма пакаленне цяпер шасцізяцігадовых сапоцкінцаў узгадвае, што адвучуўшыся ў беларускамоўных пачатковых школах, яны трапілі ў сярэдня школы з рускай мовай выкладання (Сапоцкін,

Селіванаўцы і інш.), хадзя ў пачатку 1950-х гг. большасць вясковых школаў БССР яшчэ была беларускамоўнай. Адным словам, адбывалася амаль поўнае аднаўленне канфесійнай і нацыянальной палітыкі, якую царскі ўрад праводзіў на гэтых землях яшчэ сто гадоў таму і сэнс якой першы сакратар ЦК КП(б)Б Панцеляймон Панамарэнка выказаў наступнымі словамі: "... при малейшай законнай возможности костёлы закрывать или передавать православному духовенству"¹³².

Не быў пакінуты па-за ўвагай і Сапоцкінскі раён. На пачатку 1945 г. ўпаўнаважаны па справах рускай праваслаўнай царквы па Гарадзенскай вобласці Іван Макаранка пісаў: "В Гродненской области имеется три района, в которых нет православных церквей. К таким районам относятся: Радунский, Сапоцкинский и Вороновский, но зато в этих районах имеется 18 католических костёлов. Я интересовался этим вопросом. Оказывается, что церкви там когда-то были; но в связи с сильным влиянием католической церкви на меньшинство там живущего белорусского населения: белорусы вынуждены были принять католическую веру, а находившиеся там православные церкви переконструированы в польские костёлы. Однако белорусы, принявшие католическое вероисповедание, и по сей день остались белорусами. Говорят на своём местном деревенском, белорусском жаргоне и гораздо охотнее посещают православную церковь, чем польский костёл. Потому, что они плохо понимают польский язык, а ещё хуже владеют польской разговорной речью"¹³³. Як бачым, савецкаму чыноўніку яўна не хапала канкрэтнай інфармацыі і тэарэтычных ведаў, каб разабрацца ў сітуацыі, аднак ён правільна ўлавіў сутнасць справы: жыхары трох вышэйзгаданых раёнаў — не палякі і можна паспрабаваць нешта з імі зрабіць. Праз год Гарадзенскі праваслаўны епіскап Варсанофій Грыневіч паведаміў Макаранку: "Я уже давно думаю над этим вопросом и ничего пока не могу придумать. Ведь это очень замысловатая задача — послать туда священника, который бы знал людей, настроения их и обычаи, но пока не нахожу такого и подручного человека. Послать туда монашку из Гродненского женского монастыря боюсь, чтобы она не провалила дело, однако, начинать это уже пора"¹³⁴. Уся гэтая задума была, аднак, толькі недарэчнай карыкатурай царс-

кай палітыкі. Калі з каталікамі Заходняй Беларусі нічога не змог зрабіць увесь грандыёзны прапагандысцкі апарат Расійскай імперыі, які, фактычна, працаваў на праваслаўе, то што тут маглі зрабіць некалькі манашак з Гарадзенскага манастыра!? Праз некалькі гадоў савецкая ўлада вярнулася да сваёй ранейшай антырэлігійнай палітыкі. Захады епіскапа Паісія па прызначэнні святара для Сапоцкінскага раёна, былі ў 1949 г. праваленыя тым самым Макаранкам¹³⁵. Так скончылася апошняя спроба царквы і ўлады вярнуць каталікоў Сапоцкіншчыны ў лона праваслаўя. Сёння ў Сапоцкіне дзейнічае праваслаўны прыход Перамянення Божага. Праваслаў'е на тэрыторыі дадзенага рэгіёна вызнаюць прыблізна 70 сем'яў. Падаўляючая большасць з іх не з'яўляецца аўтахтоннымі мясцовымі жыхарамі. За выключэннем асобных жыхароў вёскі Рацічы — гэта вымушаныя перасяленцы і пераехаўшыя сюды настаўнікі, медработнікі, вайскоўцы, дзяржаўныя служачыя, якія з-за сваёй невялікай колькасці не адыгрываюць якой-небудзь значнай ролі у рэлігійным жыцці краю¹³⁶.

Наступныя некалькі дзесяцігоддзяў прайшли падобна як і ўва ўсёй астатній Беларусі. Калгасны побыт пакрысе выціскаў вясковае насельніцтва ў недалёкую Горадню, і раскідаў яго па ўсім Савецкім Саюзе. Народ працягваў размаўляць па-беларуску, маладзейшыя пакрысе перабіраліся на трасянку, а пасля на рускую мову. Польскасць па-ранейшаму трывала ў касцёльным асяроддзі ў якасці сакральнай мовы. Касцёл, канечне ж, заставаўся асноўным асяродкам духоўнага жыцця. Рэлігійнае жыццё было даволі актыўным, дзяцей хрысцілі, арганізоўвалі першую споведзь, вянчалі і г.д. Рэлігія ізноў стала сродкам дэманстрацыі польскасці, але, адначасова, выконвала станоўчую ролю ў захаванні традыцыйных маральных каштоўнасцей. Менавіта на Сапоцкіншчыне адбыўся ці не найвялікшы ў гісторыі БССР “бунт” каталіцкага насельнітва. У 1970 г. старшыня Лойкаўскага калгаса “Заветы Леніна” загадаў засыпаць сабраны лубін у незадоўга перад гэтым зачынены касцёл у Зарачанцы (такую назыву з 1960-х гг. носіць Балія-Касцельная). Калгаснікі не выйшлі на працу, змусілі ўлады гэтым самым прывесці касцёл у парадак і закінуць ідэю выкарыстання яго ў якасці склада. Дзіўная наканаванасць гісторыі, але так абаранялі сваю каталіцкую веру жыхары адной з самых старых праваслаўных парафіяў Гарадзеншчыны.

Успаміны дазваляюць сцвярджаць, што актыўнае рэлігінае жыццё каталіцкіх парафій Сапоцкінскага краю не перапынялася да прыходу “другіх Саветаў”. Падчас вайны дзеянічалі касцёлы ў Сапоцкіне, Адамавічах, Селіванаўцах, Галынцы. Ксяндзы карысталіся вялікім аўтарытэтам, пра што між іншым сведчыць тое, што людзі помніаць іх імёны. Амаль усе ксяндзы, перажыўшыя вайну, былі арыштаваныя ў 1944–1945 гг. Аднак вернікі аказалі супраціў. У в. Селіванаўцы, дзе некалькі гадоў не было ксяндза, людзі не дазволілі зліквідаваць касцёл і перайшлі на поўнае “рэлігінае самаабслугоўванне”. Стараста парафіі меў ключы, і людзі хадзілі і маліліся. У 1947 г. Эдвард Русін з в. Шынкаўцы адкапаў касцельныя званы, павесіў іх у званніцы і сам пачаў званіць. Людзі прыходзілі да касцёлу, маліліся і плакалі. У тым жа годзе Э. Русіна асудзілі як “агітатара, які ўмацаваў касцёл”. Разам з ім судзілі двух ксяндзоў. Людзі спачувалі ксяндзам, аднадушна асуджалі палітыку гвалтоўнай атэізацыі і прыводзілі шматлікія прыклады парушэння ўведзеных уладамі забаронаў: “Пасля немцаў Саветы ўзяліся за касцёл. Нельга было хрысціць дзяцей, вадзіць у касцёл. Рускія ўсё забаранілі. Ідзеш у касцёл, а яны стаяць у браме. А калі ідзеш і хрысціш, то з працы выганяць. Дык вазілі дзяцей хрысціць па начах. Ксёндз ніколі не адмаўляў. Хоць ксяндзам пагражалі, але яны казалі: Дзяцей трэба хрысціць”. Звесткі пра варварскае знішчэнне ў Гародні касцёла Унебаўзяцця Найсвяцейшай Маці Боскай (г.зв. “Фары Вітаўта”) у 1961 г. выклікалі абурэнне сярод людзей, аднак выступаць у адкрыту супраць улады яны баяліся¹³⁷. З пачаткам незалежнай Беларусі на Сапоцкіншчыне адбыўся нядоўгі рэлігіны рэнесанс. Былі адноўленыя ўсе касцёлы, у іх тады нярэдка можна было сустэрэць бела-чырвоныя сцяжкі, спявалі польскія патрыятычныя песні. У Сапоцкіне вуліцу Леніна перайменавалі ў вуліцу Яна Паўла II, было ўведзена выкладанне польскай мовы...

Працэсы мадэрнізацыі, аднак, непазбежна бяруць сваё. Ніякая традыцыйная свядомасць не можа спаборнічаць з новай культурай (“папсой”, рэкламай і інш.). У пакалення 1970-х, 80-х і тым больш 90-х гг. акрамя саманазвы “паляк”, бадай, не засталося нічога польскага. Ніякай цікавасці да высокай культуры (без розніцы — польскай, беларускай ці рускай) і да рэлігійнага жыцця моладзь не праяўляе. На 90% гэта русіфікаваная маса, якая не мае нават

самога агульнага ўсведамлення гістарычнага лёсу сваёй зямлі. Рэлігійнасць таксама набыла даволі звыродлівия формы. У параўнанні да іншых мясцінаў Беларусі даволі вялікая колькасць маладых (асабліва дзяўчатаў) пакуль наведвае касцёл, але гэта найчасцей з'яўляецца сродкам прыемна правесці час (наведаць каталіцкі лагер у Польшчы або нешта падобнае). У штодзённым жыцці рэлігійнасць маладых прайяўляецца толькі ва ўстрывманні ад інтymных контактаў са сваімі кавалерамі без шлюбу, але і гэтая з'ява таксама адыходзіць у нябыт.

Старэйшае пакаленне памірае, са здзіўленнем пазіраючы на сваіх унукаў і дзяцей і ўпарты трымаетца тэзісу аб спрадвечнай польскасці гэтай зямлі. Апытаны ў 1998–2004 гг. аўтарамі гэтай работы і іх сябрамі некалькі дзясяткаў старажылаў 1920-х гг. нараджэння называлі свою родную мову “тутэйшай”, “простай”, “мясцовай”, нават “чартоўскай” а калі-некалі і беларускай, але на пытанне аб нацыянальнасці заўсёды гаварылі: “Усе мы тутака паляке...”

Кс. Юзаф Навасадка
(1882–1965)

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Гістарычны лёс Сапоцкінскага рэгіёну ў значнай меры абумовіў асаблівасці этнаканфесійнай сітуацыі гэтага краю. Ўсходнеславянскія каланісты, якія асвойвалі неабсяжныя прасторы Гарадзенскай пушчы, а таксама значная частка моцна славянізаваных мясцовых балтаў, з дауніх часоў трymаліся праваслаўя, належачы да старажытнай Каложскай або Барысаглебскай царквы ў Горадзене. Праваслаўнымі былі першыя хрысціянскія цэрквы на Сапоцкіншчыне. Пазней гэта была тэрыторыя, за выключэннем асобных паселішчаў на поўначы і поўдні, амаль цалкам занятая ўніяцкім насельніцтвам, беларускім паводле сваёй мовы ды звычаяў.

Тады паўстае натуральнае пытанне, чаму так сталася ў гэтым, па сутнасці самым маладым каталіцкім рэгіёне Беларусі, бо яшчэ ў канцы XVIII ст. жыхары Балі-Касцельнай альбо Сапоцкіна наўрад ці моцна адрозніваліся ад жыхароў іншых вёсак і мястэчэк Гарадзенскага павета, тых жа Лашы, Жытомлі ці Скідзеля (паселішчаў, што па 1795 г. не трапілі ў Царства Польскае і дзе Уніі не было ўжо ад 1839 г.). Чаму ж адныя, молячыся ў сваёй драўлянай, уніяцкай яшчэ, царкве, кажуць, што яны як праваслаўныя належачы да “рускай веры”, а другія, выходзячы са збудаванага ў першай палове XX ст. касцёла, ўпарты сцвярджаюць, што іх вера “польская”?

Па-першае, прычынай таму, як бачым, глыбей зірнуўшы на гісторыю нашага краю, з’яўляюцца не глыбокія этнічныя карані польскасці на Сапоцкіншчыне, а падзел гістарычных лёсаў жыхароў былога Гарадзенскага павета Троцкага ваяводзтва Вялікага княства Літоўскага, што адбыўся ў 1795 г. Унія праіснавала ў Сапоцкінскім краі даўжэй, як у іншых мясцінах Беларусі, і гэтыя 35 гадоў, мабыць, вырашылі лёс жыхароў на карысць польскасці. Гэта прызнаюць і польскія гісторыкі. Як піша Фларэнтына Ржеменюк: “Пад уплывам спецыфічных гістарычных умоваў працэс лацінізацыі і паланізацыі ва ўніяцкай Холмскай дыяцэзіі быў выразнейшы і хутчэйшы, чым у іншых дыяцэзіях гэтага абраду”¹³⁸. Актыўная русіфікацыя пачалася тут толькі пасля 1875 г., але тады было ўжо запозна, бо вясной 1905 г. яшчэ жыла асноўная маса

грэка-каталікоў, за 30 гадоў да гэтага гвалтам пераведзеных ў праваслаўе, яшчэ ня сцёrlася памяць аб падзеях недалёкага мінулага. На іншых жа землях былога Гарадзенскага павета ўнію знішчылі ўжо ў 1839 г. Дзякі праваслаўнай царквы ў вёсцы Лаша Іван Ануфрыевіч Карскі пісаў: “Да 1855 года амаль уся царкоўная служба праводзілася на ўніяцкі лад. Калі святар прапанаваў співаць “Господи помилуй”, некаторы сяляне адказвалі: “Мы — не маскалі, каб співаць “Господи помилуй”! З 5 000 душ Лашанскага прыходу, можа, чалавек 5 зналі пацеры (малітвы) па-руску. Пацеры складалі самыя [пэўна ж на простай, народнай мове — аўтары]”¹³⁹. Нягледзячы на такую жывучасць уніяцкай спадчыны, русіфікацыя ў Паўночна-Захаднім краі мела час разгарнуцца на поўную моц, хаця і там па словах акадэміка Яўхіма Карскага, нават: “В 1897 году были ешё упорствующие из бывших униатов, которые со временем в большинстве случаев присоединились к католицизму, записав себя в “поляки”¹⁴⁰. На Сапоцкіншчыне ж унія паспела-такі стаць пераходным мосцікам ад праваслаўя да каталіцтва, а таксама і да саманазвы “поляк”. Унітаў-беларусаў было там занадта мала, акуружэнне было каталіцкае, уплыў паланізацыі сярод сялянства ў Царстве Польскім шмат мацнейшым чым нават у ВКЛ у XVIII ст. і нічога самастойнага з выразным этнічным тварам на гэтых землях сферміравацца не магло, хаця сапоцкінцы заўсёды кажуць: “Мы-та паляке, але не такія, як тамака ў Польшчы”. Некаторыя нават не баяцца называць сваю мову беларускай.

Па-другое, важна адзначыць, што вялікую, а магчыма, нават вызначальную, ролю у працэсе усведамлення мясцовых усходнеславянскіх жыхароў сябе ў якасці палікаў адыграў сацыяльны фактар. Гістарычныя лёсі на абшарах Вялікага княства склаліся гэткім чынам, што ўжо ў XVII ст. значная частка мясцовай арыстакраты і адукаваных колаў у той ці іншай форме успрынялі польскую культуру. З гэтага часу назва “поляк” ў разуменні людзей простых цесна звязалася з высокім статусам у грамадстве, возможнасцю, уладаю — тымі якасцямі, якімі валодаў пан, панскі аканом або каралеўскі чыноўнік. Вядома, на практицы селянін ня быў здольны стаць часткаю прывілеяванага саслоўя. Але піхалагічна людзі жадалі узніцца на прыступку вышэй свайго гаротнага сацыяльнага становішча, хай толькі знешне, у асабістым

уюлленні. Вельмі паказальнай у гэтым сэнсе з'яўляецца факт, які прыводзіць даследчыца М. Тапольская. У XVII–XVIII стст. у Горадні езуіцкі тэатр рабіў пастаноўку камедыі Пылінскага аб біблейскіх патрыярхах Якубе і Іосіфе. У п'есу была ўстаўленая гэтак званая інтэрмедыя, невялікая тэатральная замалёўка ў выглядзе размовы двух сялян. Адзін пытаўся ў другога, якая вера лепшая — ўніяцкія ці праваслаўная. Другі селянін адказваў проста: “лепш першая, бо кожны уніят гэта пан, як Палац”¹⁴¹. “Пан, як Палац,” — не спатрэбілася ніякіх дадатковых тэалагічных аргументаў і доказаў. Гэтая тэза з часам так моцна ўкаранілася ў свядомасць сялян-уніятаў, што нават знайшла сваё адлюстраванне ў народным фальклёры: “Pan Bóg stworzył popa dla chłopa, a plebana dla pana” (галіцкай прымаўка XVIII ст.)¹⁴². Адзінства багатага і бедняка ў той час можна было дасягнуць выключна праз рэлігійную злучнасць, Царкву, якая, прынамсі ў тэорыі, яднае і памешчыка і прыгоннага перад Творцам. Уніяцкая царква, якая ў сваёй тагачаснай форме была мостам паміж рымскім каталіцтвам і праваслаўем, паступова ўсё болей збліжалася з рыма-каталіцкай нават зневісце. Выкарыстанчэ арганаў, адсутнасць іканастасаў, знешні выгляд святароў, якія галіліся і апраналіся як каталіцкія ксяндзы, выкарыстанне характэрных для касцёла літургічных начынняў (манстранцыя) — усё гэта стала характэрнымі прыкметамі Уніі ў XVIII– перш. палове XIX ст¹⁴³. І, безумоўна, шырокое ўжыванне польскай мовы падчас богаслуженняў. Мова заўсёды з'яўляецца адным з галоўных этнавызначальных прыкметаў кожнага народу. Тоё, што рымскі каталіцызм прыйшоў да нас з Польшчы і воляю гістарычных абставін быў звязаны для жыхароў Беларусі з польскай культурнай традыцыяй, зрабіла польскую мову на нашай зямлі “мовай касцельнай”, якая простым, малаадукаваным чалавекам з цягам часу стала успрыманца як мова вышэйшай культуры, мова сакральная, звязаная не толькі з высокім статусам ў грамадстве, але і з рэлігійным жыццём, светам звышнатуральнага. Простая, паўсядзённая мова, мова беларуская засталася такім чынам, быццам бы супрацьпастаўленай мове пануючых класаў і царквы, падобна да таго, як супрацьпастаўляецца ў нашым уяўленні воротка на кожны дзень і святочны касцюм. Стагоддзі занядбанасці беларускай культуры, калі паўсядна беларускае атаясам-

лівалася выключна з прастанарадным, “хамскім”, сацыяльна ніжэйшым, сталася прычынай моцнай дэфармаванасці нацыянальнай свядомасці вялікіх групаў людзей. Менавіта таму тутэйшае насельніцтва, этнічныя беларусы паводле сваіх звычаяў і мовы, звярнуліся да чужой культурнай традыцый.

Па-трэцяе, на пачатак XIX ст. унія паспела стаць для беларусаў такай самай старынай, якой да канца XVI ст. было праваслаўе. Расійскае ж праваслаўе ўспрымалася як нешта чужое, нават варожае, за ўнію трымаліся як за веру дзядоў. Ва ўмовах жа, калі ўнія загінула, была знішчана гвалтоўна, у сялян-беларусаў было толькі два шляхі — альбо прыняць праваслаўе (і значыць русіфікацыю), альбо паспрабаваць нейкім чынам перайсці ў каталіцтва (адкрыўшыся, такім чынам, паланізацыйным ўплывам). Трэцяга шляху, своеасаблівай рэлігійнай і нацыянальнай сінтэзы, на жаль, не было — як рэальнай, даступнай шырокім масам людзей практикі. І паколькі ўнія ў той час была па сваёй форме набліжаная да каталіцтва, а праваслаўе было нечым новым, многія зрабілі ўсёмагчымае, каб застацца пад уладай Апостальскай Сталіцы, калі не ў якасці грэка-каталікоў, то прынамі ў якасці каталікоў-лацінікаў. Як пісаў Адам Станкевіч: “Быўшым уніятам Беларусам імпанаўала лацінская каталіцтва ѹтым, што было ўцісканае ѹ што гэта была вера іх дзядоў”¹⁴⁴. Уніяты Сапоцкіншчыны пайшли па гэтым шляху.

Нельга таксама не адзначыць, што і сам працэс “навяртання” былых уніятаў быў арганізаваны з боку праваслаўнага святарства вельмі няўдала. Расійская праваслаўная царква заўжды была цесна звязана з сістэмай дзяржаўнай улады. Гэтая сувязь дазваляла праваслаўю карыстацца гэтак званым “адміністрацыйным рэсурсам” — падтрымкай урадавых органаў ва ўнутраных канфесійных пытаннях, якія павінны былі быць справай Царквы, але не дзяржавы. Праваслаўе ў Расіі апынулася ў небяспечнай залежнасці ад гэтай дапамогі, стала злouжываць гвалтам ў дачыненні да нязгодных. Гэта сур’ёзна падрывала маральны аўтарытэт праваслаўнай царквы, якія носьбіта не чалавечай, а “боскай” праўды і справядлівасці. Пакуль існавалі суровыя законы, якія пераследвалі адступленне ад праваслаўя, пакуль існаваў жандар, ураднік, пагроза турмы або гравшовага штрафу, мясцовых люд у адкрыту не выступаў супраць. Але толькі звонку. Такая палітыка не магла звярнуць былых уніятаў

да шчырага прыняцца праваслаўя, якое сапраўды было верай іх далёкіх продкаў... Паслабленне ўціску ў 1905 г., а пасля ліквідацыя тут расійскай дзяржаўнай сістэмы ў 1915 г. нанеслі “праваслаўнай альтэрнатыве” ў сапоцкінскім краі такі ўдар, ачунаць ад якога Руская праваслаўная царква так і не змагла, саступіўшы шлях больш гнуткаму і мабільному каталіцкаму касцёлу.

Падсумоўваючы вынікі даследавання, можна сказаць наступнае:

- У XIX—пач. XX стст. на тэрыторыі Сапоцкінскага краю, адмежаванага ў гэты час ад іншых земляў, заселеных беларусамі, адбылася масавая дэфармацыя этнічнай свядомасці насельніцтва, якая выявілася ў замацаванні саманазвы “паляк”.
- Дэфармацыя этнічнай свядомасці стала вынікам барацьбы ўніяцкага, а пасля праваслаўнага, насельніцтва Сапоцкіншчыны за прыняцце каталіцтва, якая працягвалася ўсю другую палову XIX ст.

Такое імкненне да прыняцца каталіцтва можна разглядаць як вынік:

- агульных гістарычных умоваў, якія вызначылі спецыфіку развіцця Сапоцкінскага краю і аб якіх мы пісалі вышэй;
- у канкрэтна-гістарычных умовах цесная сувязь паміж “польскасцю” і сацыяльным статусам у грамадстве ў свядомасці простага насельніцтва, якое успрымала польскую мову і культуру, як вышэйшую, і намагалася стацца часткай гэтай культуры;
- рэлігійнай палітыкі расійскага ўраду, заснаванай галоўным чынам на карных і адміністратыўных методах уздзеяння на насельніцтва, што ніяк не магло ў вачах людзей дапамагчы праваслаўнай царкве заваяваць давер і павагу з боку мясцовых жыхароў. Прымусова пераводзячы ўніятаў у праваслаўе, царская чыноўнікі, паводле слоў В.Ластоўскага, “ускладалі вянок муачнічаства на польшчыну і каталіцтва, паднімалі іх у вачах народу, рабілі з каталіцкай веры веру польскую”¹⁴⁵.

Нягледзячы на ўсю ўнікальнасць гэтага куточка Беларусі, з’явы, якія былі адзначаны вышэй, нельга звязаць выключна з сваесаблівасцямі зямлі “паміж Ласоснай і Чорнай Ганчай”. Такія самыя працэсы, ў той ці іншай ступені, назіраліся ў гэты час на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Яны мелі менш вострыя харектар, але ў знач-

най меры таксама прычыніліся да фарміравання супольнасці людзей, якая ў сучаснай Рэспубліцы Беларусь носіць назуву “польскай нацыянальнай меншасці”.

Сёння ж перад каталіцкімі парафіямі, як святарамі, так і цывільнымі вернікамі, стаяць новыя задачы, галоўнай з якіх, напэўна, ёсё ж з'яўляецца неабходнасць адэкватна рэагаваць на выклік суворай рэальнасці — рост вульгарнага матэрыйлізму, эгаізму, бездуху́насці, распад традыцыйных уяўленняў аб маральнасці, сямейных абавязках, годных адносін да бліжняга. Знайсці годны адказ гэтym выклікам, абапіраючыся на лепшыя дасягненні мінулага, на свае культурныя і рэлігійныя традыцыі, ёсць нашая неадкладная мэта. Хацелася б таксама, каб грамадзяне Беларусі, якія лічаць сябе палякамі, нязмушана ўсвядомілі агульнасць свайго паходжання як з беларусамі-каталікамі, так і з усімі беларусамі, успрынялі беларускую культуру і дзяржаву як свае і паўнавартасна ўключыліся ў агульнанацыянальнае жыццё — зусім неабавязкова адмаўляючыся ад належнасці і да польскай культуры ў шырокім сэнсе.

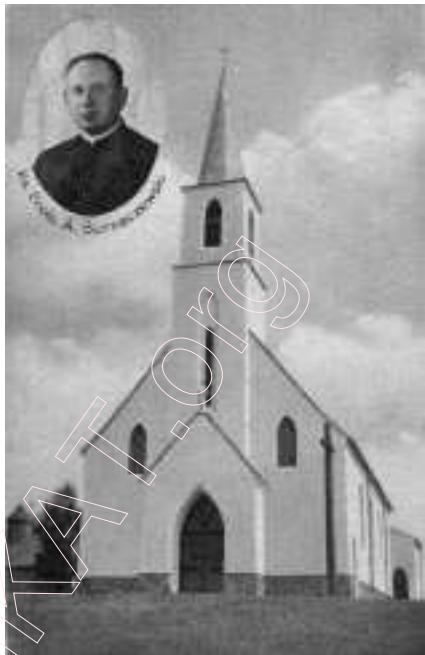
Кароткая гісторыя каталіцкіх касцёлаў і парафіяў на Сапоцкінічыне

Ліпск Дакладных звестак аб узнікненні Ліпска няма, але з пачатку XVI ст. ён згадваецца ў розных дакументах як населены пункт у Навадворскім лясніцтве Горадзенскай эканоміі. Праваслаўная парафія ўзнікла недзе ў пачатку XVI ст., каталіцкая ў 1582 г. Гісторыю праваслаўных (уніяцкіх) храмаў глядзі вышэй. Заснаванне каталіцкага касцёлу звязанае са спробамі Стэфана Баторыя стварыць з Ліпска гандлёва-рамесніцкі цэнтр, дзеля чаго ў 1580 г. мястэчку было нададзенае Магдэбургскае права, уфундаваныя бровар, лазня і іншыя публічныя будынкі. Гербам гораду быў абранны карабель з ветразем, што сімвалізавала надзеі на развіццё суднаходства па Бобры. Але смерцю Баторыя горад прыйшоў у занядад.

Сучасны каталіцкі касцёл Маці Божай Анельскай будаваўся на пярэдадні I Сусветнай вайны (1906—1914 гг.), гэта адзін з найбольш яскравых прыкладаў неагатычнай архітэктуры. Славіцца абразорам Маці Божай з Дзіцяткам Езусам, які паходзіць з мяжы XVI—XVII стст., уніяцкай традыцыі. З Ліпскай парафіі паходзіла

свецкая блаславёная Мар'яна Бярнацкая (1888–1943). Паходзіла яна з роду Чакала, праудападобна, з грэка-каталичкай сям'і. У дваццаць гадоў выйшла замуж за Людвіка Бярнацкага. Пасля смерці мужа Мар'яна Бярнацкая пасялілася разам з сынам і нявесткай Ганнай з роду Шыманчыкавых. Напачатку ліпеня 1943 г. прыйшлі масавыя арышты жыхароў Ліпска і ваколіцы — на знак помсты за забітага партызанамі паліцэйскага. У спісы закладнікаў трапілі таксама Станіслава Бярнацкі — сын Мар'яны, і яго цяжарная жонка Ганна; Мар'яна выпрасіла сабе права пайсці на смерць замест сваёй сыновай і ненароджанага ўнука. Разам з іншымі арыштованымі яна была перавезена ў турму ў Горадні, а пасля расстралянная фашистамі 13 ліпеня 1943 г. разам з 49 іншымі жыхарамі Ліпска на форце №2 гродзенскай крэпасці каля вёскі Навумавічы (таксама на тэрыторыі Сапоцкінскага краю). Разам з ёю былі расстралянныя ксяндзы Браніслаў Руткоўскі, пробашч парафіі Ліпск, і Юзаф Плонскі, пробашч з Рыгалаўкі. Мар'яна Бярнацкая была беатыфікавана папам Янам Паўлам II 13 чэрвеня 1999 г. у групе 108 Пакутнікаў. Цяпер парафія належыць да Ломжынскай дыяцэзіі Польшчы.

Рыгалаўка. Праваслаўная парафія ў Рыгалаўцы ўзнікла ў першай палове XVI ст. У 1901 г. началося будаўніцтва новай цаглянай царквы. Прэабражэнская царква ў Рыгалаўцы з 1919 г. з'яўляецца парафіяльным касцёлам Перамянення Божага. У касцёле

Касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Панны Марыі ў Зарачанцы (Балі),
пабудаваны на месцы царквы
ў 1937 г. Злева не захаваная
дасюль драўляная капліца.
Паштоўка 1930-х гг

знаходзяцца старыя ўніяцкія абразы. Цяпер парафія належыць да Ломжынскай дыяцэзіі Польшчы.

Балія (цяпер вёска Зараchanка). Праваслаўная парафія ўзнікла не дзе ў апошняй чвэрці XV стагоддзя і падобна таму як Гожская парафія з'яўлялася цэнтрам каталіцтва, парафія ў Балі была цэнтрам праваслаўя. Паміж пачаткам XVII ст. і 1875 г. парафія была ўніяцкай, а з 1875 па 1915 гг. ізноў праваслаўнай. Каталіцкая парафія ўзнікла толькі ў 1927 г. У 1937 г. завершылася будаўніцтва касцёла Нараджэння Найсвяцейшай Панны Марыі, які стаіць да сёняшняга дня. Храм у стылі постнеаготыкі, аднанававы, прамавугольны ў плане, сакрыстыі і 3-гранная апсіда злёгку выступаюць за межы асноўнага аб'ёма. З заходняга боку над галоўным уваходам двух'ярусная квадратная ў сячэнні вежа, завершаная шасцігранным шпілем. Архітэктурная кампазіцыя будынка мае вертыкальны гатычны парыў, які яшчэ больш падкрэслівае ўнікальны скульптурны выявай Дзевы Марыі на востраканечным шчыце над галоўным стрэльчатым уваходам ў храм. Адным з першых каталіцкіх пробашчаў парафіі быў кс. Баршчэўскі. З 1960-х па 1990-я гг. храм быў зачынены. Цяпер парафія дзейнічае, належыць да Сапоцкінскага дэканату Горадзенскай дыяцэзіі.

Лабна. Уніяцкая парафія створана ў 1715 г. шляхам вылучэння яе з парафіі Каложскага манастыра ў Горадні. Пакроўская царква ў Лабне (зараз вёска Падлабенне) была ўзвядзена ў 1882 г. ужо як праваслаўная на месцы старой уніяцкай. Храм меў тыповы вы-

гляд гэтак званай “мураўёўкі”. Хутчэй за ўсё, падчас Другой сусветнай вайны яна страціла вежу-званіцу, бо на фотаздымку 1915 г. царква мае званіцу. З 1929 г. каталіцкі касцёл Найсвяцейшай Марыі Панны Святога Разарыя. Цяпер парафія належыць да Сапоцкінскага дэканату Горадзенскай дыяцэзіі.

Касцёл Найсвяцейшай Панны Марыі Святога Ружанца ў Лабне

Галынка Уніяцкая парафія была створана ў 1714 г. шляхам выдзялення яе з парафіі Сапоцкін. У 1870-х гг. недзе непадалёк драўлянага ўніяцкага храма 1714 г. началі будаваць новую цагляную царкву, скончылі яе ў 1891 г. Паміж 1915 і 1919 гг. Міхайлаўская царква была ў занядзе і ў 1919 г. была асвечана як рымска-каталіцкі касцёл Узвіжання Святога Крыжа і там пачаў служыць імшу каталіцкі святар. У 1922 г. у Галынцы была заснавана рымска-каталіцкая парафія. У 1990 г. касцёл быў адрамантаваны. Храм мае падоўжана восевую, крыжова-цэнтрычную кампазіцыю, якую стварае шырокі нартэкс

з 2-х яруснай чацверыковай званіцай над ім, нева з трymа бакавымі крыламі трансепта і апсіды. Над званіцай — вытанчаная шатровая вежачка-ліхтар. Інтэр'ер — тры алтары, сцены распісаны пад мармур. Хоры абапіраюцца на два 8-мі гранныя слупы. Цяпер парафія належыць да Сапоцкінскага дэканату Гарадзенскай дыяцэзіі. Да парафіі належыць таксама капліца ў Галынцы.

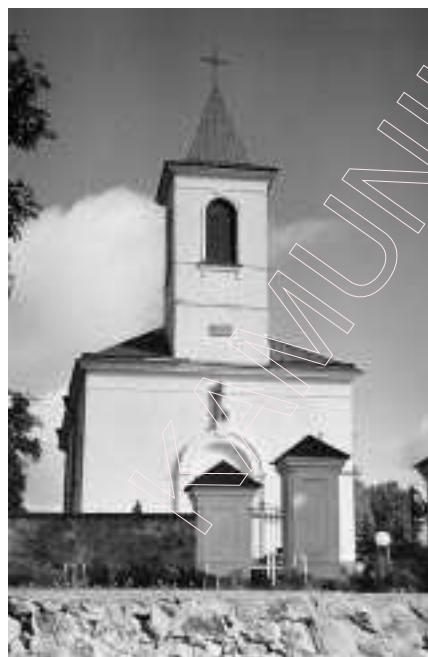
Перстунь. Дакладная дата ўзнікнення праваслаўнага прыходу ў Перстуні невядома. Сучасны касцёл Дабравешчання Найсвяцейшай Марыі Панны быў пабудаваны ў 1848 г. як уніяцкая царква, магчыма, на месцы ранейшай драўлянай. Адметнасцю будынку з'яўляецца двухъярусная цыліндрычная званіца з шатровым завяршэннем, якая размешана наперадзе прамавугольнага ў плане прамавугольнага аб'ёму і квадратнай апсіды з бакавымі закрысціямі. Глыбокі аркавы партал увахода дэкараваны гарэльефнай ляпной кампазіцыяй на біблейскі сюжэт. З ліпеня 1919 г., пасля стварэння каталіцкай парафіі — парафіяльны кас-

Капліца ў Галынцы

цёл. Цяпер парафія належыць да Сапоцкінскага дэканату Гарадзенскай дыяцэзіі.

Адамавічы. Першы каталіцкі касцёл быў заснаваны ў Адамавічах ў XVII ст. бернардынскім жаночым манаскім ордэнам (г.зв. кларыскамі). Гэты, верагодней за ёсё, драўляны касцёл насыў харктар дапаможнага ў дачыненні да гарадзенскага касцёла бернардынак. Канстытуцыя 1677 г. згадвае ў тут наяўнасць мясцова шанаванай каталіцкай святыні — цудадзейны абрэз Маці Божай Адамавіцкай. Касцёл наведвалі гарадзенскія мяшчане, якія мелі валоданні на левым беразе Нёмана. Парафія ў Адамавічах была заснавана ў пeryяд, калі Сапоцкіншчына знаходзілася пад панаваннем Пруссіі (1795–1807 гг.). Мураваны касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі быў узведзены ў 1854 годзе. Касцёл ў стылі позняга класіцызму абнесены бутавай агароджай з вуглавымі капліцамі і трохслупнай брамаю, абсаджанай невялікім скверам. Аб'ёмна-прасторавая кампазіцыя храма спалучае прамавугольны асноўны аб'ём з чацверыковай званіцай над яго франтальным фасадам. Над аркавым парталам ўвахода — скульптура святой Тэклі, патранэсы касцёла. Унутраная прастора падзелена аркавымі прасветамі на малітоўную залу, апсіду з бакавымі закрыстыямі і хорамі над трохкамерным нартэксам. У інтэр'еры 3 алтары, насычаныя класычнай ордэрнай пластыкай са скульптурамі анёлаў, узнятыхімі пад плоскую столлю. Касцёл дзейнічаў у паслявенні час. Цяпер парафія належыць да Сапоцкінскага дэканату Гарадзенскай дыяцэзіі.

Касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі ў Адамавічах

Гожа Гожская каталіцкая парафія належыць да ліку найстара-
жытнейшых каталіцкіх парафій Беларусі. Заснаваная згодна з пры-
вілеем вялікага князя літоўскага Казіміра ў 1492 г., дзеля духоў-
ных патрэбаў жыхароў Гарадзенскага і Пераломскага паветаў, на
вялікіх абшарах па абодвух берагах Нёмана. Па ягоным загадзе
тут быў пабудаваны касцёл св. Апостала Паўла. Гэтую фундацыю
ў 1494 г. падцвердзіў і вялікі князь Аляксандр. Зыходзячы з таго,
што тэрыторыя парафіі ахоплівала землі, населенія пераважна
балтамі (або іх славянізаванымі нашчадкамі), можна меркаваць,
што і стваралася яна менавіта дзеля іх, фармальна ахрышчаных
ў каталіцтва яшчэ ў 1386 г. Парафія ў Гожы была значная па па-
мерах, але даволі рэдка заселеная. Здарылася так, што ці не большая
частка парафіян, якая жыла ў паўночна-усходніх часцях Са-
поцкіншчыны, апынулася ад свайго касцёла Нёманам. Тут размяшчаліся і асобныя ўладанні Гожскага касцёла. На левым
беразе Нёмана, там, дзе сёння ляжыць вёска з аднаіменнай назваю,
знаходзіўся надзел Монькавічы, або Монькаўцы. У пушчы парафії
былі нададзены 7 рыбных азёраў каля цяперашняй вёскі Калеты,
якія мелі назвы Кавеня, Яндрэнія, Чорнае (Чарнэ), Доўгае (Длуге),
Круглячак, Вензовец і Ночвідак. У вёсцы Васарабы гажанс-
кая парафія валодала 25 моргамі зямлі, якія, верагодна, атрымала
пазней. Гэтае валоданне належала ёй да 1789 г., калі было прыў-
лашчана мясцовым магнатам графам Валовічам. На гэтым жа баку
Нёмана, прыкладна насупраць самой Гожы, быў створаны фаль-
варак Гожа, або Гожка, які належаў плябану. Акрамя адміністра-
цыйна-гаспадарчых функцыяў, фальварак набыў значэнне мясцо-
вага рэлігійнага цэнтра для каталікоў левабярэжжа. Тут будуецца
малая капліца, або невялічкі філіяльны касцёльчык з могілкамі.
Справа ў тым, што позняю восенню і ўзімку пераправа праз Нё-
ман, асабліва для вялікай колькасці людзей, значна ўскладняла-
ся. Архіўныя дакументы, аргументуючы неабходнасць стварэн-
ня тут дапаможнага касцёла, непасрэдна указваюць, што гэта
было зроблена для патрэбы парафіянаў, асабліва падчас прахад-
жэння абавязковай Вялікоднай споведзі, калі пераход праз раку
үяўляў пэўную небяспеку. Ня меншыя клопаты үяўляў і перавоз
на другі бок Нёмана памерлых. Дакладна невядома, калі быў уз-
ведзены касцёл ў Гожцы. Але, па ўсёй бачнасці, адбылося гэта да-

волі рана. Прыйнамсі, фальварак Гожа, паводле інфармацыі на пачатак 1820-х гг., існаваў ўжо каля 300 гадоў. Апроч капліцы, тут існавалі шматлікія гаспадарчыя пабудовы, магчыма, школа для мясцовых дзяцей. Да з'яўлення ў канцы XVIII ст. каталіцкіх парафій ў Сапоцкіне і Селіванаўцах, Гожская парафія, праз сваю філію ў Гожцы, апекавалася каталікамі значнай колькасці населеных пунктаў Сапоцкінскага рэгіёну. Зыходзячы са спісу вёсак, якія раней выплочвалі царкоўную дзесяціну на карысць касцёла ў Гожы, гэта былі: Асташа, Гарачкі, Бугейда, Васілевічы, Сіневічы, Дэмісевічы, Сапоцкін, Свяцк, Сонічы, Каўняны, Кадыш, якія пазней належалі да парафіі Тэалін (Сапоцкін); Монькаўцы, Навасады, Белічаны, Селіванаўцы, Плябанскія, Плоскаўцы, Лінкі, Войтаўцы, Кодзеўцы, Яцвязь, Баля Каўнацка з пазнейшай парафіі Гожска-Селіванавецкай. Пасля таго, як у першай палове XIX ст. цэнтар парафіі канчатковая перамясціўся ў Селіванаўцы, фальварак у Гожцы прыйшоў у занядоб і пасля паўстання 1863 г. быў канфіскаваны рускімі ўладамі. Правабярэжная частка Гожской парафіі з уласна Гожай мела таксама сваю выключна цікавую гісторыю, аднак мы абмінаем яе, паколькі гэтая частка парафіі ніколі не ўваходзіла ў вызначаныя намі межы Сапоцкіншчыны.

Селіванаўцы У 1771 г. Ян Марос (Jan Moross), уладальнік маёнтка Белья Балоты, ахвяраваў 6000 тынфаў Гарадзенскаму касцёлу езуітаў. Калі ж праз паўтары гады ордэн езуітаў быў скасаваны, Марос вырашыў на гэтыя гроши заснаваць каталіцкі касцёл ў сваёй уласнай вёсцы Селіванаўцы. 31 сакавіка 1775 г. атрымаўшы дазвол ад віленскага біскупа Ігнацыя Масальскага, у tym жа годзе пабудаваў “са старога дрэва” касцёл ў Селіванаўцах. Згодна з фундушам 1775 г., Селіванавецкаму касцёлу надавалася 3 валокі зямлі, а Гожская парафія атрымоўвала, дадаткова да фундацыі 1494 г., яшчэ 6000 тынфаў на ўтрыманне новаўтворанага прыхода. Першапачаткова ён з'яўляўся філіяй старажытнага касцёла ў Гожы, што размяшчаўся на другім баку Нёмана. Але фундатары Маросы не заўсёды заставаліся задаволенымі tymi вікарнымі ксяндзамі, якіх зацвярджаў гожскі пробашч, і хацелі вызначаць святароў згодна сваёй волі. З гэтай нагоды яны запрашалі для свайго касцёла ксяндзоў з Горадні. У сваю чаргу, ксёндз з Гожы не жадаў пазбаўляцца права карыстацца сродкамі з фундуша Маросаў, таму

справа ішла марудна. У 1792 г., разам са сваімі суседзямі-земле-ўладальнікамі, Маросы падалі прашэнне на імя біскупа Масальскага з прапановай утварыць асобную незалежную парафію ў Селіванаўцах. Утриманне новы парапфіяльны пробашч павінен быў мець або грашыма, за кошт працэнтаў з 6000 тынфаў, укладзеных Маросамі, або за кошт царкоўнай дзесяціны, якую мясцовыя паны павінны былі выплочваць Гожскай парапфіі. Згода біскупа была атрымана і фактычна ў 1793 г. Селіванавецкі касцёл стаў парапфіяльным. Але афіцыйна падпісаць дакумент не паспелі, бо пачалося паўстанне, а біскуп Масальскі, удзельнік таргавіцкай канфедэрацыі, быў у 1794 г. павешаны польскімі патрыётамі ў Вільні за здраду. Таму фармальна самастойны статус новай Гожска-Селіванавецкай парапфіі быў падцверджаны толькі прускімі ўладамі ў 1796 г., калі мяжа Расіі і Пруссіі прайшла па Нёмне, падзяліўшы старую Гожскую парапфію на дзве часткі. Немцы юрыдычна аб'ядналі дзве фундацыі: 1494 і 1775 г., злучыўшы валоданні парапфіі ў адзінае цэлае. Апекунамі над ёю былі прызначаная сям'я Маросаў. Першы касцёл у Селіванаўцах праіснаваў недоўга. Набажэнствы адбываліся там толькі да 1795 г. Да кладна невядома, што стала прычынай знікнення храма. Рэлігійна жыццё новай парапфіі зноў вярнулася ў стары, калісьці філіяльны, касцёл на тэрыторыі фальварка Гожа. Была гэта даволі вялікая пабудова і ў часы панавання Пруссіі за сродкі сям'і Маросаў тут праводзіліся рамонтныя працы.

У 1817 г. гэты касцёл быў разбураны падчас навальніцы і яшчэ на початку 1820-х гг. на тэрыторыі парапфіі дзеянічала толькі капліца. Невялікая, крытая саломаю, драўляная капліца, пабудаваная на месцы былога касцёла, была добраўпарадкаванай і выглядала, згодна тагачасных інвентароў, даволі салідна. Званніцы каля капліцы не было, і званы часова размяшчаліся на соснах, што раслі нездалёк на старых могілках. Побач размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы, у тым ліку бровар і новы будынак плябаніі. У старым будынку плябаніі была школа на 30 вучняў. Парапфіі належала таксама карчма каля вёскі Плябанскія, якая рэалізоўвала сярод мясцовых сялян на карысць царквы 2 бочкі піва і 100 гарнцаў гарэлкі ў год. У царкоўнай уласнасці знаходзіліся вёскі Плябанскія і Лінкі, агульной колькасцю 12 гаспадароў, якія павінны былі выконваць 1250 дзён коннай ды пешай паншчыны.

У склад парафіі ўваходзілі наступныя вёскі: Монькаўцы, Навасады, Белічаны, Селіванаўцы, Плябанскія, Плоскаўцы, Лінкі, Войтаўцы, Кодзеўцы, Язвязь, Баля Каўнацкая. Парафіянаў агулам на 1819 г. налічвалася 1307 чалавек.

Новы храм пабудаваны з бутавага каменю і цэглы на сродкі графіні Сабалеўскай ў 1865–1867 гг. Касцёл Перамянення Пана ўяўляе сабою прамавугольны ў плане аб’ём, накрыты двусхільным дахам. Франтон паўночнага фасада ўсечаны, над ім мураваная званица з чатырохсхільным дахам. Галоўны фасад упрыгожаны двума прызначанымі пад скульптуры нішамі і круглымі люкарнамі над імі.

Пасля паўстання 1863–64 гг. і ліквідацыі Уніі ў 1875 г. становішча парафіі было складаным, але аж да 1905 года яна працягвала заставацца галоўным цэнтрам каталіцтва ў краі. Дзесьці паміж 1905 і 1909 гг. жыхар вёскі Монькаўцы Ян Курчэўскі ў памяць свайго брата Станіслава сваім коштам пабудаваў стацыі Крыжовага Шляху. У 1909–1915 гг. кс. С. Варкала пабудаваў новую драўляную плябанію, пабяліў касцёл, набыў арган і абрарадзіў могілкі. Перад самай II Сусветнай вайной намаганнямі кс. Казіміра Срэдніцкага была пабудаваная цяперашняя мураваная плябанія, дзе за Саветамі аж да 1990 г. месцілася пачатковая школа. Апошнім сталым ксяндзом парафіі быў кс. Ул. Красаўскі (1956–1962 гг.) з парафіі Галынка, які прыехаў сюды пасля сібірской высылкі. Пасля яго смерці парафія дзеянічала без сталага ксяндза. Нармальнае парафіяльнае жыццё наладзілася толькі ў 1990 г. Тады ў парафію быў накіраваны кс. Юзэф Маеўскі, былы прэфект Ломжынскай

*Касцёл Перамянення Пана
ў Селіванаўцах*

духойнай семінарыі, які пабудаваў касцельную вежу-званніцу, гараж і цэнтральнае ацяпленне у плебаніі і касцёле. Сёння Селіванаўская парафія належыць да Сапоцкінскага дэканату Горадзенскай дыяцэзіі.

Сапоцкін. Уніяцкая парафія ў Сапоцкіне існавала ўжо ў канцы XVII ст. (магчыма, была заснаваная каля 1612 г.). Успенская прыхадская царква (гэты каменны храм быў узвядзены для ўніятаў у 1780 г.) пасля 1918 г. не дзейнічала (хаця быццам бы ў 1930 г. для яе быў прызначаны асобны каталіцкі святар) і выкарыстоўвалася сялянамі як склад для збожжа, а з пачатку 1950 гг. як склад тыгуню. Ад яе асалела толькі падмуроўка, якая знаходзіцца на тэрыторыі сапоцкінскага дзіцячага садка.

Каталіцкае насельніцтва Сапоцкіна і ваколіцаў першапачаткова належала да парафіі ў Гожы. 6 сакавіка 1789 г. Антоні і Тэофілія Валовічы ўфундавалі каталіцкі касцёл на сваіх землях (у маёнтку Тэалін на валоданнях Ясудава). Дэкрэт аб утварэнні новай парафіі быў выданы 27 красавіка 1789 г. віленскім біскупам I. Масальскім. Новая парафія стваралася з заходняй часткі Гожской парафіі. Гэта

Капліца ў памяць Юліі Дзяконскай 1858 г. на могілках у Сапоцкіне

Капліца ў Свяцку

былі старадаўнія валоданні Гарадзенскай эканоміі, вігерскіх камальдулаў і часткі Гожскага староства. Спачатку парафія належала да Віленскай дыяцэзіі, а пасля 1795 г. увайшла ў склад Вігерской дыяцэзіі. Тэалін хутка стаў прадмесцем Сапоцкіна, таму парафія месціцца практычна ў самім мястэчку. Да 1865 г. патронам касцёла быў род Валовічаў, які дапамагаў парафіі грашыма і за свой кошт утримліваў пробашчу. У 1865 г. расійскі ўрад ліквідаваў на землях Каралеўства Польскага каталіцкія (патронскія) прывілеі шляхты над касцёламі. Пад час паўстання 1863 г. Габрыэль Дзяконскі, які быў

з 1844 г. пробашчам ў Тэаліне, быў абвінавачаны ў антыўрадавай дзеяйнасці і паўтары гады правёў у турме ў Сувалках. У 1877 г. парафія была зачынена. З 1877 па 1885 гг. касцёл быў філіяй касцёла ў Селіванаўцах, пасля ў яго будынках месціўся Тэалінскі Прэабражэнскі жаночы праваслаўны манастыр. Каталіцкая парафія (Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі) была адноўленая толькі пасля 1905 г. Касцёл быў пабудаваны, хутчэй за ёсё, недзе ў канцы XVIII—пачатку XIX стст., але радыкальная перабудова 1890-х гг. на праваслаўны лад (знесеныя званніцы-вежы, зробленыя хоры і г.д.) значна змяніла яго знешні выгляд. Будынак прамавугольны ў плане пад двухсхільным дахам. Бакавыя прыдзелы прыдаюць яму крыжковую форму. Галоўны фасад завершаны высокім атыкам, пасярод якога пабудаваны нізкі чатырохгранны аб’ём званніцы пад пахілым дахам. Калі на пачатку 1915 г. манастыр быў эвакуяваны, у жніўні 1916 г. будынку быў вернуты статус касцёла.

Ужо ў 1989 г. на ім з цэглы дабудавалі дзве вежы-званніцы (вельмі падобныя на аналагічную вежу ў касцёле ў Галынцы). Да мясцо-вага каталіцкага кульставага дойлідства адносяцца дзве капліцы-пахавальні на Сапоцкінскіх могілках, пабудаваныя ў стылі не-агатыкі — капліца ў памяць Юліі Дзяконскай 1858 г. і капліца ў памяць Юзафа Гурскага 1873 г. Цяпер парафія — цэнтр Сапоцкінскага дэканата Горадзенскай дыяцэзіі. У вёсцы Калеты дзеянічае філіяльны касцёл. На мапе каталіцкага мартыралога Беларусі апошніх стагоддзяў Калеты — прыкметная крапка, якая стаіць у адным шэрагу з Катынню, Курапатамі і іншымі месцамі масавага знішчэння непатрэбных Савецкай уладзе людзей. Тут 22 верасня 1939 г. было расстраліана больш за 3000 палонных польскіх афіцэраў. Праз 50 гадоў, 15 верасня 1989 г., на месцы трагедыі ўстанованы памятны знак.

Неагатычная капліца ў Свяцку, пабудаваная на мяжы XIX—XX стст. з цэглы пры палацева-парковым комплексе магнатаў Валовічаў таксама належыць да Сапоцкінскай парафіі. Гэты будынак, бадай, унікальны для беларускай архітэктуры. Кампактны і прыземісты кубападобны аб’ём з трохсценай алтарнай часткай. Стрэльчатыя вокны на галоўным фасадзе (сузэльны двухгранны шчыт-вімперг) разам са стрэльчатым уваходным парталам ствараюць урачыстасць фасаду і імітуюць грандыёзную трохнававую базыліку. Гатычную вертыкальнасць будынку надае таксама высокі двухсхільны дах.

ДАДАТКІ

Вандроўкі па Аўгустоўскай губерні (1859)¹⁴⁶

Аляксандар Палуянскі

На далейшым усходзе губерні, у ранейшым горадзенскім павеце, на краю зямлі Яцвягаў, паміж Нёманам і Бобрам, пасялілася Русь. Вялізныя дагэтуль лясы, рэшткі ранейшай гродзенскай або перстунскай пушчы, у якой гэты люд пасяліўся, зрабілі яго лясным і даволі дзікім народам. Па сваім духу Русіны больш падобныя да Курпяў, чым да Мазураў, але маюць лад жыцця, які вельмі адрознівае іх ад абодвух гэтых народаў. Браканьеरства ці паляванне па чужых лясах дагэтуль з'яўляецца іх улюбёным заняткам, і хоць сялянам нельга мець агнястрэльнай зброі, але Русін можа хаваць яе ў лесе і палюе зайсёды. Менавіта таму на світанку абоapoўначы Русін бадзяеца па лесе і, распаліўшы вогнішча, чакае на касулю або глушчу, а калі атрымае здабычу, то ўцякае з лесу, забыўшы затушиць агонь. Менавіта таму ў пачатку лета тут часта бываюць лясныя пажары, асабліва калі такуюць цецярукі і глушки, а знайсці вінаватага вельмі цяжка, бо свой свайго ніколі не выдае.

Чалавече жыццё Русін цэніць вышэй, чым Курп і хоць любіць калі-некалі паленавацца, але больш мае любові да працы і таму ягоны побыт лепшы.

Землеапрацоўка ў Русінаў знаходзіцца на больш высокім ўзроўні, чым у Курпяў; жытага, ячмень, авёс, грэчку і месцамі пшаніцу, а нават і лён Русіны вырошчваюць і ўсе гэтыя прадукты прадаюць у Ліпску і Сапоцкіне, а часам возяць і ў Гродна, куды звычайна трапляе ўпаліваная дзічына.

Язда ў аглоблях і дузе з адным канём уласцівая Русінам, бо лясныя дарожкі занадта вузкія для параконной язды і звычай дзядоў таксама застаецца ў іх вельмі шанаваным.

Шукаць заробку Русін не любіць, і калі яго багацейшы кліча працаўаць ці дапамагчы за добрую ўзнагароду, то ён пагаджаецца вельмі неахвотна, калі ж чужое няшчасце дае магчымасць лёгка і праста зарабіць, то Русін да такой справы вельмі ахвочы.

Набожнасць гэтага люду памяркоўная; крыжы таксама ў невялікай колькасці, як у Курпяў, і без аздаблення можна тут бачыць.

Крыху інакшы лад жыцця Русінаў, якія жывуць пасярод вялізарных яшчэ і цяпер абшараў ранейшай гарадзенскай пушчы ў аддаленні ад бітай варшаўска-ковенскай дарогі і ад гарадоў, што пры ёй знаходзяцца, і гэтым самым ад пастаянных прайваў жыцця яго пастаянных жыхароў. Русіны дасюль захавалі ўласцівую сваім продкам панурасць і таму, будучы і вясёлымі і сумнымі, заўсёды свой выгляд і песню падладжаюць пад сумную ноту. Земляробства для Русінаў з'яўляецца найбольш неабходным і важным заняткам, а смалярства, дзягцярства і браканьеरства складаюць для іх мілія заняткі, бо былі справай іх продкаў. Дзеля гэтых трох відаў промыслу, асабліва дзеля палявання, з задавальненнем падвяргаюцца цяжкасцям і бязсонным начам. Спосаб перамяшчэння тут нацыянальны: не запрагаюць коней у брычку і ў дышаль, але часцей па адной у аглоблі і дугу альбо каблук; калі ж хто хоча ехаць парай коней, што можна ўбачыць вельмі рэдка, то другі конь прыпрагаецца за аглоблямі. Адсюль мясцовыя дарогі вельмі вузкія і для польскіх брычак і вазоў вельмі цяжкія. Замест брычкі ужываюць тут звычайнага возу або каламажкі.

Мужчыны носяць сукманы з самаробнага сукна сівога колеру, ніжэйшыя за калена на палову локця і зыштыя накшталт сурдута: кляпы кішэняў і манжэты зпереду і ззаду абшытыя чорнай баваўнянай тасёмкай, з такой самай тасёмкі 12 петляў пры гузіках з чорнай косткі, па абодвух баках грудзей, па 6 у рад прышытых і падвешаных дапаўняюць верхні ўбор. Сподні з такога самага сукна, як і сукманы і лыкавыя лапці; фуражка з чорнага сукна з лакіраваным казырком. Зімою на гэты ўбор апранаюць самаробны плашч з аборкамі.

Кабеты маюць спадніцы з канаплёвага палатна з шырокімі вертыкальнымі палоскамі, зімою носяць такія самыя з воўны. Зверху чапляюць “прыяцельку”, сукманку з сівай самадзельнай тканіны, фалдаваную накшталт казакіны і забяспечаную поясам з таго самага сукна, абшытым чорнай тасёмкай, якім падпаясваюцца, каб талія мела больш прывабную лінію. Больш заможныя носяць прыяцельку з тонкага сукна. І дзяўчаты, і кабеты пакрываюць галаву вялікай каляровай ваўнянай хусткай, што ўкладаецца ў выг-

лядзе завою. На нагах белыя панчохі, летам з нітак, зімою з воўны і боцікі са скуры, неглубокія і без абцасаў.

Хоць Русіны і менш заможныя, чым Мазуры і Падлясіяне, аднак вяселлі адбываюцца тут не менш урачыста. Хлопец, углядзеўшы сабе любую дзяўчыну, выбірае сабе гаварлівага і смелага сваньку, гэта значыць свата, пад кіраўніцтвам якога ідзе ў дом сваёй выбранай, нясучы з сабою бутэлечку гарэлкі на некалькі гарцаў, немалы бохан хлеба, мяшочак з соллю і абрус. На такія адведзіны таксама прыходзяць найбольш цікаўныя бліжэйшыя суседзі. Пасля прывітання словамі: “Нех бэндзе похвалёны Езус Хрыстус,” сванька развівае перад бацькамі дзяўчыны свой дар прамоўцы, не ашчаджаючы добрых словаў для свайго пратэжэ, які, тым часам, паставіўшы на накрыты абрусам стол гарэлку, хлеб і соль, сядзе за яго і абапёршы галаву на далонях моўчкі чакае свайго лёсу і калі-некалі чэша галаву, спрабуючы ўтаймаваць сваю нецярпівасць і агонь кахання, які палае ў яго сэрцы. Калі сванька пераканае бацькоў і атрымае іх слова, што дазваляе іх дачцы выйсці замуж, тыя вядуць яе за рукі да нецярпівага канкурэнта, пытаючы яго: “братку кажа, ты хацел нашу дочку на жону?” які адпавядае “так”; пасля бацькі мовячы: “Бог з вамі!” садзяць дачку каля яго. Малады адзяле пярсцёнак на руку каханай і пасля частуе ўсіх сваёй гарэлкай і хлебам: пры чым можна пачуць спевы. Калі гарэлка скончылася, нарачоная напаўняе посуд ад яе пшаніцай або жытам і пакрывае белай сурвэткай кідае зверку некалькі галінак зялёнай руты: і гэта ўсё з’яўляецца ўзнагародай сваньцы за яго пасярэдніцтва.

Напярэдадні шлюбу нарачоная з хатнімі займаецца вырабам пасаў з каляровай воўны на локаць даўжыні і кавалкаў палатна на два локці даўжыні; гэта ўсё павінна паслужыць падарункам для дружбы, дружкаў і музыкаў: таксама робіцца мноства гусак ці кукалак з грычанай муکі для раздачи вясковым дзецям пры выездзе з дому да шлюбу. Напярэдадні шлюбу нарачоная сваімі рукамі робіць каравай з жытнай муکі, або бохан хлеба, што мае паўтара локця ў дыяметры і ўпрыгожвае яго зверху анёламі і кветкамі з пшаной муки.

У дзень шлюбу, рана, нарачоная ў прысутнасці трох дружбаў і сабраўшыхся на печы вясковых дзяцей, сядзе на хлебнай дзежцы, каб прычасаць свае валасы, і калі распусціць іх, кожны з прысутных

дружбаў колькі разоў працягвае па валасах маладой шчоткай, на-
кшталт малярскага пэндзля, пасля чаго астатні з дружбы хутка
кідае шчотку паміж дзецьмі на печ, якія пачынаюць верашчаць,
за што маладая ўсміхаецца гэтаму дружбе, бо гэты крык прадказвае
добрае жыццё ў шлюбе, а пасля, ўстаўшы з дзяжы сама заплятае
валасы ў касу і абкручвае яе вакол галавы, якую накрывае вялікай
ваўнянай пунсовай хусткай на ўсходні густ, скручуваючы канцы
спераду ў вузел і прыбіраюць яго рутай: рэшту свайго туалету да-
паўняе звычайным святочным адзеннем.

Каля адзінаццатай гадзіны перад поўднем усе збіраюцца на
дзядзінец дому нарачонай, сярод іншых можна пазнаць нарачо-
нага і дружбу па чырвоных стужках, прышпіленых да шапак або
капялюшаў. Вітаючы іх, на парог дому выходзяць бацькі нарачо-
най з аршакам хатніх, трymаючы ў руках міску і ўпусціўшы ў хату
ўсіх жанчынаў, зачыняюць дзвёры і пытаюць усіх прысутных на
дзядзінцы мужчынаў: “хто там ёсьць? Чаму сюды прыехалі? Ці хо-
чаце тут што ўтаргаваць? — нікага тавару тут для вас няма, ёсьць
толькі адзін тавар, але купца для яго ня чутно”. На гэтыя пытанні
мужчыны адказваюць: “прыбылі мы сюды з вашым маладым, з якім
сёння будзем бавіцца; хочам убачыць панну маладую і завезці яе
ў касцёл: упусціце нас, дамо на гарэлку і да гарэлкі, бо малады яе
з сабою мае.” Пасля такой размовы дзвёры адчыняюцца і кожны
ўваходзячы кладзе на міску колькінацца грошаў, нарачоны ў тро-
разы больш, а таксама фундуе гарнец гарэлкі, бо ў іншым разе
нарачонай не ўбачыць.

Пасля кароткай забавы ўвесь вясельны аршак, рассеўшыся на
аднаконных каламажках і вазах доўгім шэрагам, падаецца да кас-
цёла; седзячыя на пярэдніх вазах дзяўчатаў кідаюць з-пад сябе на
дарогу жмуты саломы ці сена, і калі якой дзяўчыны сена ці сало-
му наступная фурманка пераедзе, то тая на працягу году выйдзе
замуж. Трэба ведаць, што Русіны маюць шмат забабонаў і ім вельмі
вераць. У касцеле, перад алтаром, дзе мае быць асвечаны шлюб,
рассcілаецца ручнік або сурвэта і кладзецца хлеб з соллю да асвя-
чэння; перад тым, як каплан выйдзе з закрыстыі, тлум людзей
і найперш дзяўчатаў, ціснуцца да алтару; маладая нагамі адцягае
абрус да нейкай дзяўчыны і калі паспее зрабіць гэта да прыходу
святара, то і тая дзяўчына на працягу года выйдзе замуж.

Пасля шлюбу, таксама як і на Падляшшы, у найбліжэйшай карчме адбываецца сняданне, а пасля ў доме маладых урачыстасць пры грannі музыкі адным скрыпачом і пры агульных спевах; але перад гэтай апошняй урачыстасцю маладыя, пакінушы гасцей дома, ходзяць па вёсцы ад дому да дому, запрашаючы на вяселле, прычым збираючы ад запрошаных па некалькі грошай “на чапец”, а паколькі іх мясцовыя жанчыны ніколі не носяць, то сабраныя гроши ідуць на гарэлку. За бяседным сталом першае месца займаюць кабеты, перад якімі ляжыць агромністы каравай, далей перад мужчынамі стаяць міскі са шматлікімі поліўкамі і гарэлка. Гулянне рэдка расцягваецца да трох дзён.

Пахаванне памерлага адбываецца сціпла. Кроўня і прыяцелі праводзяць цела за вёску да бліжэйшага крыжа, адкуль, адспяваву́шы пабожныя песні, усе вяртаюцца дадому, пакідаючы аднаму мужчину адвесці цела ў касцёл і на могілкі.

Мова Русінаў дваякая: з ураднікамі і вышэйшымі за сялянай класамі гавораць чиста па-польску; паміж сабою па-руску з мяшанкай літоўскіх выражазай.

**Уния доживает последние дни; она теряет последних чад
своих в пределах Привислинского края¹⁴⁷**

Из Бали-Костельной (Сувалкской губернии), 5-го мая.

Независимо главной униатской группы, находившейся в губерниях Люблинской и Седлецкой и состоявшей из потомков тех русских и православных людей, которые сражались под знамёнами Хмельницкого, в пределах края находится другая группа, гораздо меньшая. Она состоит из всего из девяти приходов, из которых два в Ломжинской Губернии, а другие семь в Сувалкской, смежной с Гродненскою. Естественно эти две маленькие униатские общины не могли не знать, что происходило среди их седлецких и люблинских единоверцев. Слухи о том были сначала тревожного свойства, но потом вдруг, в половине прошлой зимы, заговорили, что седлецкие униаты, один приход за другим начинают принимать православие. Масса униатского населения относилась к этим известиям вообще довольно равнодушно; зато сильно волновались какие-то незримые

элементы, окружавшие крестьянскую массу; в неё беспрестанно проникали всевозможные слухи. Седлецкое начальство — внушали нашим униатам — действует в свою голову, в Варшаве им недовольны, и “цесаржь” стоит за сохранение унии. Распространялся слух, что принявшие в Седлецкой Губернии православие были обложены податями; то уверяли, что на днях должны приехать какие-то чиновники и “попы” из Петербурга, которые будут выбрасывать из униатских церквей старые образа и заменять их новыми, греческими; то пугали проклятием папы, то смущали гневом “цесаржа” за ослабление между крестьянами униатского обряда. Говорили о готовящемся заступлении за унию соседних государей, а равно и Наполеона, имени которого стараются не дать умереть в здешнем kraе; употребляли самую живую и деятельную агитацию.

Понятно, что эта агитация не могла укрыться от внимания местной администрации, которой, вероятно, известны и лица, занимавшиеся ею. Лет двадцать назад, этих господ выслали бы из края или засадили бы в цитадель; теперь их не трогали; но пропаганда их вызывала пропаганду в противоположном направлении. Священники, состоящие, большою частью, из воспитанников Холмской духовной униатской семинарии и устранные с молодых лет от влияния ксендзов, стали объяснять своим прихожанам историю унии с иной точки зрения и говорить о насилиях, которыми сопровождалось обращение в неё православного народа; они объясняли, что, вопреки первоначальным ея уставам, произошло отклонение в последние 150 лет от восточного обряда и что, следовательно, распоряжения нынешнего униатского духовного начальства относительно очищения этого обряда совершенно правильны. То же объяснили и начальные учителя, воспитывавшиеся, по большей части, в учительских семинариях и, следовательно, подобно молодым, священникам, также устранные с ранних лет от влияния католических воззрений. Наконец, административные власти, по счастью, пользующиеся в кругу своего управления большим авторитетом, подтверждали то же самое, когда к ним обращались крестьяне со своими сомнениями, а такие случаи начали представляться, в последнее время, часто, потому что обнаружившееся брожение умов между униатами, заставляло уездного начальника часто посещать униатскую местность.

Между тем, вследствие распространений Холмской (униатской) консистории, а также и собственного побуждения молодых священников, начала чувствоватьсь потребность в новых, по православному образцу, облачениях и утвари; из некоторых приходов получались заявления об устройстве алтарей с иконостасами. Обо всём этом, как о признаках весьма благоприятных, Сувалкский губернатор писал в Петербург и просил дать ему средства удовлетворить упомянутым желаниям униатского населения. Вследствие этого ходатайства, были ассигнованы средства для иконостаса и выслана церковная утварь и облачения для всех церквей Сувалкской Губернии. Вид ярко-сияющих риз, золочёных ковчегов, изящных паникадил и проч. произвёл сильное впечатление на массу прихожан, вообще очень бедных и довольно диких; а так как им было известно, что все эти так поражавшие их предметы присланы из церквей столицы, не без ведома высшего правительства, то вкорененое в них убеждение, будто правительство чрезвычайно дорожит всеми особенностями униатского обряда, сильно поколебалось: поколебать же это убеждение значило разрушить в глазах здешних крестьян едва ли не самый сильный аргумент в пользу уния. Наконец, на крестьянскую массу имел влияние пример священников, которые все за исключением одного, формальным актом, составленном в январе, заявили о желании своём соединиться с православной церковью.

Доказательством тому представилось весьма скоро. Из семи униатских приходов Сувалкской Губернии считался самым преданным унии Лабненский. В приходах униатское народонаселение живет вперемежку с католическим, и между униатами и католиками существуют родственные связи — и вдруг, в этом самом приходе, наиболее пропитанном духом католицизма, совершенно неожиданно для всех, кроме разве местных жителей, сделан был первый шаг к воссоединению с православием. 19 февраля несколько человек из числа Лабненских прихожан выразили желание доказать “Царю” свою признательность за внимание к их бедной церкви принятием той веры, которую он исповедывает. Об этом был составлен акт, под которым подписалось 158 домохозяев из числа 170-ти, составляющих весь приход, о чем, как известно, в своё время было доведено до сведения Государя Императора.

Между тем, в Балльской церкви производилась переделка алтаря и сооружался иконостас. Все эти работы были кончены к исходу февраля; на 8-е марта назначено было торжественное освящение новоустроенной церкви. Балля (так называемая Церковная) есть местопребывание благочинного; местная церковь превосходит все прочие размерами, она была возобновлена с особенною тщательностью и относительною роскошью. Поэтому, на торжественное освящение стеклось народа до 700 из всех униатских приходов, а также съехались все священники. Богослужение имело вид величественный; хор, составленный из учеников местного училища, пели довольно стройно. В конце литургии местный священник произнес слово. После нескольких замечаний о необходимости взаимного доверия между прихожанами и священниками, он начал объяснять близость унии к православию, напомнил о недавних щедротах царских к здешним униатским храмам и о благосклонном отзыве, котором Его Величество удостоил заявление Лабенского прихода, и сказал, что если ластиры не находят препятствия к воссоединению с церковью русского народа и Царя-Освободителя, то неужели не найдётся между присутствующими людьми, готовых последовать их примеру? На этот вопрос послышалось несколько голосов, отвечавших: “и мы готовы, и мы желаем”...

Богослужение кончилось; духовенство и некоторые, находившиеся при этом, должностные лица отправились в помещение благочинного, а толпа долго ещё толковала вокруг церкви. Наконец, от неё отделились 62 человека, принадлежавшие к пяти приходам, и заявили, что они желают последовать примеру своих священников и присоединиться к вере своего Царя, о чём и был тут же составлен акт.

Этот акт был представлен варшавскому губернатору. Граф Коцебу, прежде чем дать ему дальнейшее движение, пожелал знать, были ли эти 62 человека уполномочены своими односельчанами на сделанное ими заявление, и, узнав, что они говорили и подписали акт лишь от своего имени, без всякого полномочия со стороны приходов, решил выждать дальнейших событий, а для ближайшего ознакомления с движением, обнаружимся в среде Сувалкского униатского населения, командировал туда одно, состоящее при нем, доверенное лицо, оказалось, что в промежуток времени

между этою командировкой и 8-м марта мысль о воссоединении сделала значительные успехи: все семь униатских приходов Сувалкской Губернии послали уполномоченных в Варшаву заявить генерал-губернатору и варшавскому архиепископу о желании своим принять православие. Тогда граф Коцебу, по соглашению с преосвященным, назначил торжество присоединения на 27-е апреля, а высокопреосвященный Иоанникій выразил желание прибыть на место ко дню этого торжества.

Вечером 26-го апреля, архиепископ приехал по железной дороге в Гродно и прямо со станции отправился в Баллу. Сувалкский губернатор со многими почётными лицами, нарочно прибывшими из Сувалок, встретили архипастыря на границе губернии, в селе Лососне, и провожал его до Баллы, где ему было отведено помещение в церковном доме. Это было в субботу, а потому у преосвященного была всенощная. В приходской церкви, довольно поместительной, с весьма хорошим для деревенской церкви иконостасом, также служилась всенощная. Богослужение совершил один из местных священников, заявивших о желании воссоединиться. Ни в его облачении и манере служить, ни в церковной обстановке — вообще ни в чём не было ничего такого, что показалось бы не *своим* любому москвичу; ученический хор очень порядочно пел, а когда на другой клирос пришли шесть человек из архиерейских певчих, то богослужение приняло вполне торжественный вид.

На другой день, 27-го апреля, с раннего утра по всем направлениям шли пешком и ехали в Баллу крестьяне и крестьянки, иные с грудными детьми, и все это толпилось вокруг церкви, размещаясь кто на завалинке, кто на камешке, кто на едва пробившейся траве. Народа привалило из всех приходов, из одних больше, из других меньше, всего тысяч до трёх. Около десяти часов раздался благовест и, в то же время, с разных сторон начали подъезжать к Балле экипажи лиц, прибывших накануне из Сувалок и разместившихся на ночь по окрестностям. Местное духовенство в полном облачении, а остальные в эпитраилях сверх ряс, предшествуемое хоругвями, встретило архипастыря у церковной ограды и ввело его в церковь при пении: “Днесъ благодать Св. Духа насъ собра”. По окончании часов, губернатор прочитал громогласно

о соизволении Государя Императора на принятие священниками и прихожанами православия, а преосвященный преподал им благословение от имени св. Синода, который, сказал он, принимает обращающихся к нему с отеческой любовью. После этого отслужен был молебен, а вслед затем, до начатия литургии, совершен обряд присоединения униатских священников.

И часы, и молебен, и литургия были величественны, как нельзя больше. Архиепископ в богатом облачении, окруженный четырьмя дьяконами и десятю сослужившими ему священниками; превосходный хор, состоящий из 30-ти лиц – все это было, по истине, торжественно и прекрасно. Серьёзные лица крестьян были полны благовейного внимания; женщины почти все время стояли на коленях. Это может показаться странным; многие не поверят, может быть, чтобы вчерашние униаты принимали сердечное участие в православном, не вполне ещё привычном им богослужении. Но так может показаться лишь тем, кто не знает нашего простолюдина. Крестьянин, приходя в церковь, ищет удовлетворения потребностям молиться, а не думает наблюдать за ходом и порядком обрядности; этим интересуются лишь начётчики и грамотеи. Масса только молится, вздыхает, кланяется в землю, и чем сильнее богослужение возбуждает в ней это молитвенное настроение, тем более оно ей по сердцу. Во время пения причастного стиха, позади меня раздавалось довольно громкое и скромное бормотание — это крестьянин — читал по польскому, разумеется, католическому молитвеннику — но надо было видеть, сколько искреннего воодушевления было написано на его лице! Когда же, по окончании литургии, преосвященный начал раздавать депутатам от приходов высочайше дарованные образа для их церквей, многие, принимая эти образа, осеняли себя католическим крестом, это правда, но руки их дрожали от волнения при этом. На некоторых из этих лиц было такое выражение, которое можно встретить лишь на иконах восточной живописи: совершенную, мертвенную неподвижность лицевых мускулов при огненном взоре, точно будто вся жизнь человека, вся его душевная сила сосредоточилась в его зрачках.

Получив от владыки образ и при нем евангелие, депутат отходил вправо, где встречал целый ряд священников с приветствием “Христос воскресе” и братскими лобызаниями. Потом, влады-

ка раздавал присутствующим наперсные крестики и, наконец, вышел из церкви после четырёхчасового пребывания в ней. Здесь его встретила громадная толпа, безмолвная, с обнажёнными склонёнными головами. Он прошёл между двух расступившихся перед ним стен, осеняя и благословляя направо и налево — это было шествие пастыря среди уже своей паствы.

Церковное торжество кончилось. За ним последовало народное. На сумму, ассигнованную варшавским генерал-губернатором, был приготовлен завтрак для духовенства и лиц, приехавших к этому торжеству, а также и для крестьян: для первых, в классной комнате местного училища, а для крестьян — против окон этой комнаты, на украшенной флагами лужайке. Преосвященный Иоанникий подошел к крестьянским группам, разговаривал с войтами, пригласил мальчиков, которых привезено было по несколько от каждого из бывших униатских училищ. Затем, губернатор, налив рюмку водки, поднял её за здоровье Государя; присутствующие грязнули “ура”, а певчие — народный гимн. Потом губернатором же провозглашено было здоровье владыки, а полковником Лошиным, присутствовавшим от имени генерал-губернатора — за здоровье графа П.Е. Коцебу, от имени которого он поздравил крестьян со вступлением в общение с православною верою их предков. После этого крестьяне были приглашены приступить к закуске, а прочие перешли в столовую комнату. Здесь провозглашены были почти те же тосты, а так как певчих здесь не было, то сами присутствовавшие пропели “Боже, царя храни”.

Было около шести часов; солнце начинало спускаться к западу, наступал прекрасный вечер, после не менее прекрасного в этой местности, почти летнего дня. Народа было ещё много, хотя часть уже разошлась. Несколько мальчиков—школьников теснились вокруг одного, который получил от преосвященного евангелие за то, что прекрасно читал, накануне, за вечерней шестопсалмие. Часть депутатов, тоже с полученными евангелиями под мышкой, прохаживались, толкуя о своих делах; один из них показывал другому, как следует “по русскому” складывать пальцы для крестного знамения. Нам, приезжим, было странно, что не слышалось и не замечалось никаких признаков оживления; но здесь народ не поет. Было несколько подгулявших. Один из них, сильно покачиваясь,

подошел к экипажу, в который я только хотел садиться, и бухнулся в ноги. “Что тебе?” — “Ничего; я только хотел сказать, что нам неправду говорили, будто русская вера дурна и что начальство наше дурно.... И русская вера хороша, и начальство доброе”.

Что же, думал я на возвратном пути из Баллы, каковы будут последствия пережитого нами дня? Конечно, большинство этой теснившейся здесь толпы не сознает всей важности совершившегося события; но разве та людская масса, которая билась на полтавских полях, или та, которая сражалась в окрестностях Меча, разве она сознавала, что её усилия создают Русскую и Германскую Империи? Толпа — могущественное, но слепое оружие в руках промысла и отмеченных людей. Но люди мыслящие не могут отрицать важность совершившегося на наших глазах окончательного падения унии. Уния была задумана с целью похитить у России и русской церкви их чад: теперь они почти все уже возвратились. Судя по виденному, они уже вполне русские: слово “Царь” так же могущественно действует на них, как и на жителей Московской или Тульской губернии, и немного времени нужно для того, чтобы они сделались такими же православными, как коренные русские. Что многие из них не умеют складывать персты по русскому для крестного знамения, что они являются в православную церковь с католическими молитвенниками — это еще не большая беда; вероятно, то же самое было и в западных губерниях в первые годы по уничтожении унии; известно, что в литовской епархии многие священники, из бывших там униатов, носили до самой смерти прежнюю сутану и брили бороду, но это не помешало им быть добрыми православными пастырями; здешним новоприсоединившимся было очень приятно узнать, что преосвященный Иоанникий расположен терпеть подобные неважные отступления со стороны стариков-священников. Теперь всего нужнее осторожность; узкий педантизм и ревность не по разуму были бы вредны, а что еще несовершенно, то докончат время и школы. Мысль о важной задаче бывших униатских, ныне православных школ принадлежит высокопреосвященному Иоанникию и с нею нельзя не согласиться: им, народным школам, предстоит окончательно срастить с великим русским организмом отделённую от него униатскую ветвь.

(Голос)

Беларусы-уніяты Аўгустоўшчыны¹⁴⁸

Ёнас Татарайціс

Кажучы аб Адамавічах, Селіванаўцах і Тэаліне ці ўсім краі, які ляжыць паміж Аўгустовам і Горадняй, трэба падкрэслішь, што большасць жыхароў перад [Першай Сусветнай] вайной былі беларусы ўніяты, перавернутыя ў праваслаўных у 1875 г. Каталікам тут на гэтай вялікай плошчы былі пакінутыя толькі два касцёлы: Селіванаўскі і Адамавіцкі. Каталікі, несумненна, былі нащадкі даўней тут паселеных літоўскіх жыхароў і з цягам часу збеларушаных.

У 1906 г. усе гэтыя беларусы, гвалтам перавернутыя ў праваслаўных, навярнуліся ў каталікоў, скарыстаўшыся з маніфэста свабоды, выданым у 1905 г. Да гэтага навяртання шмат далучыўся кс. Пій Андзюліс, цяперашні манах марыянін. Аб ягонай працы, якая ў гісторыі павяртання згаданых тут беларусаў мела б застацца незабытай, належала бы прыгадаць.

Кс. Пій Андзюліс Сейненскім духоўнымі ўладамі быў пераведзены ў Селіванаўцы на пачатку сакавіка 1905 г., а адтуль зняты зараз жа па Новым 1906 годзе. Ён быў тады малады, шпаркі, гарачы, красамоўны, усімі сіламі прагнучы працаваць для Касцёла і паратунку душаў людзей, няспынна шукаючы працы і працуночы, не стамляючыся. Ён атрымаў мажлівасць пабачыць і тое цяжкае становішча, у якім былі беларусы, якія не хацелі ісці ў царкву, перад маніфестамі свабоды і, як выйшаў гэты маніфест, ён умеў абудзіць беларусаў якмага хутчэй вярнуцца ў Каталіцкі Касцёл.

Селіванаўская парафія была мешанай. Беларусы расейскай уладай былі змушаныя і лічыліся праваслаўнымі і католікі, якіх магло быць паміж 2000 да 3000. І праваслаўныя, і католікі былі беларусы. Былі між імі і такія, якія літоўскую мову яшчэ не зусім забылі. У вёсцы Кодзеўцы стары Кодзіс яшчэ размаўляў па літоўску, у вёсках Сіневічы і Місевічы яшчэ былі літоўскамоўныя, адзін з іх, малады арганіст, быў вельмі свядомы літовец.

Беларусы яшчэ вельмі добра помнілі, што яны былі перавернутыя ў праваслаўных. Уніяты ў царкву перавернутыя былі такім чынам: у пэўнае месца расейскія ўраднікі прывозілі гарэлку, цукеркі і частавалі скліканых людзей, угаворваючы запісвацца ў царкву. Беларусы разумелі, што гэта значыць, і плакалі. Нягледзячы на гэта,

усе ўніяты былі запісаныя праваслаўнымі. З таго часу, хто ня йшоў у царкву выканаць праваслаўныя абавязкі, быў караны. Кожны, хто не хрысціў немаўля ў царкве, меўся заплаціць па рублі. За розныя царкоўныя справы гэтых штрафаў збіралася шмат. Пакараныя былі і высылкамі. З вёскі Вялікія Багатыры адзін чалавек быў высланы ў Ноўгарад, пры кс. Андзюлісу ён ўжо вярнуўся. Сплаты штрафаў улада строга і востра вымагала. Гэтыя пакаранні так надакучылі, што вёска пачала бараніцца, барыкадавалася, калі прыехаў ураднік з 12 паліцыянтамі; жанчыны з гарачай водой і гарачым прыскам, мужчыны з каламі напалі на паліцыянтаў. Тыя кінуліся на вазы і ўцяклі. Потым даслалі ў гэтую вёску 100 казакаў. Вёска мела іх сілкаваць. Казакі, ні на што ня гледзячы, усё бралі, рэзалі жывёлу і елі. Вёска так была спустошана, што пагражаяў голад. Але Бог даў, што ў той год так добра ўрадзіла збожжа, што жыхары зноў паправіліся.

Большасць беларусаў пагаемна трymалася Каталіцкага Касцёла. Два Селіванаўскія ксяндзы абслугоўвалі парафіі Селіванаўцы, Сапоцкін (цяпер Тэалін), Перстунь і яшчэ далей, бо да Аўгустова не было касцёла. Ксяндзам расейскай уладай было забаронена слухаць споведзі, даваць шлюбы і ўдзяляць іншыя касцельныя паслугі. Ксёндз за недатримліванне гэтага строга караўся. Паліцыя пільна прыглядalaся і сачыла за кожным крокам ксяндза.

Кс. Андзюліс да хворых ездзіў уначы а 11 гадзіне. Коняў пакідаў у канцы вёскі і пешшу ѹшоў да хворага. Але і людзі, якія прыходзілі да ксяндза, адсочваліся і дапытваліся. Даўк у выпадку патрэбы ехаць да хворага самі не хадзілі да ксяндза. У вёсцы Каўбаскі была адна пабожная дзячына Марыся. Ёй людзі паведамлялі, што будзе ѿ хворага, а яна казала ксяндзу, каб быў гатовы ноччу ехаць. Рабілася гэта, каб ніхто ня ведаў і не спрапакаваў ксяндза. Як трэба было ісці, ксяндза прывозілі да хворага ѿ хату каталіка. Там збіраліся даўней беларусы, адбывалі споведзь, прымалі Камунію. Маладзейшым кс. Андзюліс саступаў свой адзін пакой, каб уначы прыйшоўшыя крыху падрамалі. Пад ранак, рана, калі паліцыя спала, кс. Андзюліс ішоў з імі ѿ касцёла, слухаў споведзі, даваў шлюбы, удзяляў усе касцельныя паслугі.

Так было да маніфэста свабоды.

Калі ксёндз Андзюліс з газэты атрымаў паведамленне, што цар Мікалай II выдаў маніфэст свабоды, з 21 камунікантам яго павезлі

нібы да хворага ў вёску Маркаўцы. Выслушайшы споведзі, абвесціу сабраным людзям, што дадзена свабода веравызнанняў. Адразу людзі ня верылі: “ня раз нам так гаварылі”, казалі. Калі ксёндз з газэты прачытаў ім гэтае паведамленне, усе пачалі плакаць ад шчасця.

Адразу пасля гэтага пачаліся вялікія рознага роду маніфэстациі, усё ладжаныя з неапісанай радасцю. Прынамсі некаторыя тут трэба адзначыць. Падчас аднаго свята кс. Андзюліс зрабіў працэсію ў Адамавічы. Удзельнічалі ў ёй болей за 10000 чалавек. Вёскі па дарозе былі ўпрыгожаныя вянкамі, пастаўленыя вітальныя брамы. Пры кожнай з іх было пастаўлена вядро з водой і кубак для піцця. Калі прыйшлі да Велькай Балі, поп, пабачыўшы такі нагоўп людзей, схаваўся ў званніцы, думаючы, што прыйшлі забраць царкву. Потым пачалося стаўленне крыжоў у кожнай вёсцы. Перад пасвячэннем крыжа, кс. Андзюліс прамаўляў гарачыя казанні мнóstvu сабраных людзей. Са шляхцічам Гурскім кс. Андзюліс дамовіўся забраць Тэолінскія могілкі, якія расейцы гвалтам вырвали ад каталікоў і на якіх была капліца Гурскіх. Узяўшы іх, Андзюліс правёў у капліцы імшу. Людзі абвілі вянкамі ня толькі капліцу, але і могілкі. Гэта была не бяспечная гадзіна, бо да могілак прыскакалі казакі і пры іх Тэолінскія расейскія манашки, якіх тыя ахоўвалі. Яны ўсе глядзелі на могілкі. Патрэбныя былі толькі нязначныя зачэпкі, і накінуліся б на сабраных там людзей. Але ўсё прайшло спакойна. У той могілкавай працэсіі ўдзельнічалі трох ці чатырох тысячы чалавек, ішлі праз мястэчка Сапоцкін. Адзін расеец, ведаючы, што кс. Андзюліс быў у войску артылерыстам, пачаў прыжартуюваць: “Вот за фельдфебелем сколько народу идёт!” А яму адрезалі: “А за вашим генералом столько не пойдёт!” Усё было напоўнена радасцю. Хваля энтузіязму пацягнула ўсіх беларусаў, і ўсе перайшлі на каталікоў. Так учынілі нават і дзве хаты пратэстантаў. Толькі ў вёсцы Пушкары засталіся праваслаўнымі трох браты, з іх адзін ураднік, другі войт, трэці, мабыць, каваль. У Перстуні, дзе быў вельмі дзеяны поп, які сказаў людзям, што хутчэй ім валасы вырастуць на далоні, чым яны ператворацца ў каталікоў, уся ягоная парафія перайшла ў каталікоў. Нават яго панамар (закрыстыян) Бураноў прынёс яму ключы ад царквы, і калі той не хацеў іх браць, кінуў пад ногі і сам прыехаў у Селіванаўцы.

Так дарэмна адыйшлі доўгія гады намаганні расейскай улады. Ясна было, што гэты энтузіязм і гэтае вяртанне ў Каталіцкі Касцёл

узбудзіў казаннямі і сваёй заўзятай працай кс. Андзюліс. За гэта супраць яго была падана скарга Сувалскаму губэрнатару Стрэмавухаву, што на казаннях заклікае людзей не аддаваць сплаты, не даваць ахвяраванні флоту, ня піць гарэлкі, каб паслабіць скарб. Расследаваць прыехаў сам губэрнатар. Спытаны кс. Андзюліс адказаў, што гэтага ніколі не казаў. Губэрнатар патрабаваў сведкаў. “Склікайце ўсю парапфію, якія мяне слухалі.” Стрэмавухаў: “Ці ж можа авечка штонебудзь сведчыць супраць свайго пастуха?” “Ці вы лічыце ўсіх Селіванаўскіх парапфіянаў крывапрысягаючымі людзмі? Калі так, дык я сведкаў ня маю.” Паміж гэтых парапфіянаў была і сям'я Гурскіх, з якой губэрнатар быў у добрых стасунках. Стрэмавухаў спахапіўшыся, што за далёка зайшоў, пачаў перагрушаць і сказаў: “Я і сам ня веру”. Кс. Андзюліс прасіў, каб той назваў даносніка. Губэрнатар не сказаў.

У хуткім часе кс. Андзюліс атрымаў распараджэнне, што з Селіванаўцаў пераводзіцца ў Філіпаў.

Арганіст прынёс паперу з распараджэннем. Кс. Андзюліс, прачытаўшы, сказаў яму: “мяне пераводзяць з Селіванаўцаў”. Той, выйшаўшы, пэўным бабам сказаў, што забіраюць ксяндза. Тыя хутка гэтую навіну донеслі іншым. За поўгадзіны палова парапфіі з каламі збеглася бараніць ксяндза, думаючы, што казакі хочуць яго вывезці. Некаторыя босыя па галалёдзіцы прыбеглі.

Калі перабіраўся, людзі парапфіі хацелі дзясяткамі вазоў адправіцца ў Сейны і прасіць духоўныя ўлады, каб пакінулі. Але кс. Андзюліс усіх уціхамірыў і спакойна без шуміхі выехаў з Селіванаўцаў.

Звесткі паводле самога кс. Андзюліса.

Пераклад з літоўскай Яна Лялевіча.

СПАСЫЛКІ

1. Смалянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі нацыянальны рух на беларускіх і літоўскіх землях. — Гродна, 2001.— С. 10–29.
2. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі. — Мінск, 2001.— С. 404.
3. Багушэвіч Ф. Творы. — Мінск, 1998.— С. 41–43.
4. Вашкевіч А. Беларускае насельніцтва Аўгустоўскага павета Сувалкскай губерні (др. п-ва XIX— пач. XX стст) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — 2004. — №21. — S. 156–168; Яго ж. Грэка-каталіцкае насельніцтва Аўгустоўшчыны ў канцы XVIII— пач. XX ст.ст. (канфесійныя змены і фарміраванне этнічнай свядомасці) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — 2005. — №24. — S. 39–62; Яго ж. Формы пратэсту грэка-каталіцкага насельніцтва Сапоцкінскага краю супраць прымусовага пераводу ў праваслаўе з 1875 па 1905 гг. // Дзеля Бога і Вялікага Княства даўніяй Рэчы Паспалітай. Становішча шляхты, духавенства і сялянаў каталіцкага веравызнання на землях ВКЛ у XVIII— першай палове XX ст. — Менск, 2004. — С. 83–90.
5. Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі Беларусі. — Мінск, 1993. — С. 675.
6. Wiśniewski J. Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku // Studia i materiały do dziejów pojezierza augustowskiego (pod red. J.Antoniewicza). — Białystok, 1967. — S. 40–42.
7. Лялевіч Я. Фармаванье мяжы Гарадзенскага павета ў XVI ст. // Герольд Litherland. — Горадня, 2006. — № 3–4 (15–16) — С. 77.
8. Wiśniewski J. Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku // Studia i materiały do dziejów pojezierza augustowskiego (pod red. J.Antoniewicza). — Białystok, 1967. — s. 13–294; Ширяев Е.Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Чёрная и Литва в картах. — Минск, 1991. — С. 69.
9. Акты Виленской Археографической Комиссии (далей АВАК). Т. I.— Вильно, 1865.— С. 36.
10. Археографический сборник. — Т. IX. — Вильно, 1870. — С. 413.
11. АВАК. — Т. VII. — Вильно, 1874. — С. 6–8.
12. АВАК. — Т. I. — Вильно, 1865. — С. 135.
13. АВАК. — Т. XVII.— Вильно, 1890. — С. 398.
14. АВАК. — Т. XXI. — Вильно, 1896. — С. 72.

15. АВАК. — Т. I. — Вильно, 1865. — С. 2.
16. Sosna G., Troc-Sosna A. Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi, Białystok 2002. kamunikat.net.iig.pl\www\knizki\historia\sosna\dziedzictwo, o.SntoninaTosna
17. Ibidem.
18. Михайлик Л. Костёл в Гоже//Misericordia. — 1997. — №4. — С.37
19. АВАК. — Т. XVII. — Вильно, 1890. — С. 302.
20. АВАК.— Т. VII. — Вильно, 1874.— С. 439.
21. Напрыклад, літоўскі ксёндз, пробашч парафіі ў Селіванаўцах Пій Андзюліс успамінаў, што ў пачатку ХХ стагоддзя некаторыя жыхары вёсак Дзмісевічы і Сіневічы гаварылі па-літоўску, а ў Кодзеўцах жыву стары Кодзіс, для якога літоўская мова была роднай. гл. Totoraitis Jonas. Sūduvos Suvalkijos istorija. — Mariampoli, 2003. — S. 399.
22. У фондах Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея захоўваецца Інвентар мястэчка Сапоцкін (нумар КП — 15112/26), складзены ў 1704 г. У інвентары напісана аб tym, што ў горадзе існуе царква. Аб касцёле, зразумела, не гаворыцца нічога.
23. АВАК. — Т. I.— Вильно, 1865. — С. 130–137.
24. АВАК. — Т. VII.— Вильно, 1874. — С. 27–28.
25. АВАК. — Т. VII.— Вильно, 1874. — С. 44–47.
26. Robert Sarnowski. Parafia Teolin w Sopoćkiniach koło Grodna. — Warszawa, 2001.
27. АВАК.— Т. VII.— Вильно, 1874.— С. 531.
28. АВАК. — Т. VII.— Вильно, 1874.— С. 249, 395–396.
29. Parafja Sylwanowce. Dekanat Teolin. Diecezja Grodno. Pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. (інфармацыйны буклет)
30. Borowik P. Jurydyki miasta Grodno w XV— XVIII w. Stanowy podział nieruchomości. — Supraśl, 2005. — S. 275.
31. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. — Mariampoli, 2003. — S. 398.
32. Rękopiśmienne opisy parafii litewskich w 1784 roku. — Warszawa, 1994. — S. 47–50.
33. Ластоўскі В. Выбранныя творы. — Мінск, 1997. — С. 218–219
34. Волаціч М. Лінія Керзона на фоне падзеяў і тэрытарыяльных зменаў у Ўсходняй Эўропе // Спадчына. — 1993. — №5. — С. 4–5.
35. Міцкевіч А. Пан Тадэвуш, альбо апошні наезд на Літве (пераклад Я. Семяжона). — Мінск, 1985. — С. 239.

36. Rzemieniuk Fl. Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772–1914. — Lublin, 1991.— S. 39.
37. Ibidem. — S. 26.
38. Szumski J. Parafja Teolin w latach 1789 — 1887 // Magazyn Polski. — 1993.— №1/2.— S. 80.
39. Ibidem.
40. Chełmski Konsy storz Greckokatolicki (1525–1905). Inwentarz analityczny archiwum. — Warszawa, 2003. — S. 146.
41. Sosna G., Troc-Sosna A. Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi, Białystok 2002. kamuni-kat.net.iig.pl\www\knizki\historia\sosna\dziedzictwo
42. Rzemieniuk Fl. Unickie szkoły...— S. 95.
43. Холмский греко-униатский месяцеслов на 1875 г. — Варшава, 1874. — С. 81–82.
44. Rzemieniuk Fl. Unickie szkoły...— S. 226–228.
45. Ганчар А. Міжканфесійныя адносіны на тэрыторыі Гарадзенскай губерні ў п.п. XIX — пач. XX ст. // Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе. — Ч.2. — Гродна, 2001.— С. 20.
46. Rzemieniuk Fl. Unickie szkoły...— S. 279–281.
47. Wędrówki po guberni Augustowskiej w celu naukowym odbyte przez Aleksandra Połujańskiego członka wielu towarzystw naukowych. — Warzawa: w drukarni gazety codziennej, 1859. — S. 189.
48. Ibidem. — S. 189.
49. Ibidem. — S. 190—191.
50. Ibidem. — S. 18—19.
51. Карский Е.Ф. Заметки по белорусским говорам // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. — Минск, 1962. — С.380
52. Цытуецца паводле: Этнографическая карта Белорусского племени. Составил Е.Ф.Карский. — Петроград, 1917. — С.10
53. Wisła. Miesięcznik gieograficzno-etnograficzny. — Tom. II. — Warszawa, 1888. — S. 57.
54. Литовская Епархиальная ведомости. — 1875. — №18. — С. 1.
55. Sosna G., Troc-Sosna A. Zapomniane dziedzictwo, Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi, Białystok 2002. kamuni-kat.net.iig.pl\www\knizki\historia\sosna\dziedzictwo.

56. Литовския Епархиальныя ведомости. — 1875. — №21. — С. 181–184.
57. Нельга сказаць, што жыхары гэтых двух парафіяў змірыліся з сваім становішчам, аднак колькасць “ідэйных” праваслаўных сапраўды была там значна большай.
58. Polak. — Pazdziernik 1902. — №10. — S. 153–154.
59. Pojezierze Augustowsko-Suwalskie. Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy. — 1937. — S. 118.
60. Polak. — Pazdziernik 1902. — №10. — S. 153–154.
61. Дакумент з архіву Гожска-Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафії (захоўваецца пры касцёле ў в. Селіванаўцы Гарадзенскага раёна, папка “Перапіска пробашча парафіі з губернскімі ўладамі і мясцовай адміністрацыяй за 1876–1883 гг.”).
62. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1890 год.— Сувалки, 1890. — С. 24.
63. Тамсама. — С. 28–30.
64. Списки населённых мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края, собрал Э.А.Вольтер. — СПб, 1901. — С. 108–111.
65. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1890 год. — Сувалки, 1890. — С. 19.
66. Гісторыя І. Будзіловіча расказваеца ў: Холмско-Варшавские епархиальные ведомости. — 1878. — №9. — 1(13) мая. — С. 17–19.
67. Дакумент з архіву Гожска-Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафій...
68. Тамсама.
69. Тамсама.
70. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1896 год.— Сувалки, 1896. — С. 268–269.
71. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1895 год. — Сувалки, 1895. — С. 87–88.
72. Православные монастыри Российской Империи.. Полный список / составитель Л.И. Денисов. — Москва, 1908. — С. 782–783.
73. Прибавление к церковным ведомостям. — 1900. — №41. — 7 октября. — С. 1666–1667.
74. Кронштадтский Иоанн. Предсмертный дневник. Май-ноябрь 1908 года // www.ioann.by.ru/dnevnik\1908.htm

75. ЦГИА СПб., ф. 2219, оп. 1, д. 56
76. Обозрение преосвященным Холмско-Варшавским церквей епархии в 1889 г. // Прибавление к церковным ведомостям. — 1890. — №19. — 5 мая. — С. 621–623.
77. Извлечение из всеподданейшего отчёта Обер-Прокурора Святейшего Синода по ведомству Православного исповедания за 1896 и 1897 гг. // Церковные ведомости. — 1899. — №45. — 13 ноября. — С. 341.
78. Тамсама. — С. 342.
79. Списки населённых мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края, собрал Э.А.Вольтер. — СПб, 1901. — С. 87–111.
80. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 год. Том LIX. Сувалкская губерния. — СПб, 1904. — С. IX, 72, 74.
81. Parafja Sylwanowce. Dekanat Teolin. Diecezja Grodno. Pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. (інфармацыйны буклет)
82. Карский Е.Ф. Заметки по белорусским говорам // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. — Минск, 1962. — С..381
83. Карскі Я. Беларусы. — Мінск, 2001.— С.42
84. Карский Е.Ф. Заметки по белорусским говорам // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. — Минск, 1962. — С..381
85. Шушкевич Б. Гродненская организация ППС в 1898–1937 гг. Воспоминания // Черепица В. ...Не потерять связующую нить. История Гродненщины XIX–XX столетий в событиях и лицах. — Гродно, 2003. — С. 280.
86. Zródła do dziejów rewolucji 1905—1907. Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907. — Warszawa, 1958. — T. I. — S. 763.
87. Ibidem. — S. 768–778.
88. Приложение к церковным ведомостям. — 1905. — 30 июня. — С.1295.
89. Там жа. — С. 1295–1299.
90. Zródła do dziejów rewolucji 1905–1907. Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907. — Warszawa, 1960. — T. I. — S. 794–797.
91. Шушкевич Б. Гораднінськая организация ППС в 1898–1937 годах. Воспоминания // Черепица В. ...Не потерять связующую нить.

- История Гораднінцыны XIX–XX столетий в событиях и лицах. — Гродна, 2003. — С. 286.
92. Zródła do dziejów rewolucji 1905–1907. Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907. — Warszawa, 1960. — T. II. — S. 808.
93. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. — Mariampoli, 2003. — S. 399–402.
94. Станкевіч Ад. Хрысьціянства і беларускі народ. Спраба сынтэзы. — Вільня, 1940. — С. 131.
95. Stankewicz Ad. Rodnaja mowa u świątyniach. — Wilnia, 1929. — S. 74.
96. Gazeta Świąteczna. — 1912. — № 1634 (13/26 мая).
97. Mikaszowka //http://www.pytlak.com.pl/tresc/Mikaszowka/Bocianisko/trasa/odcinek_1_przyp2.html
98. Гарэцкі Г. Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы // Матар'ялы да географіі і статыстыкі Беларусі. Том першы. — Менск, 1928. — С. 20.
99. Праект мемарандума урада БНР для Апостальскага Пасаду ад 7 лютага 1921 года / Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. — Мінск-Мюнхен, 1999. — С. 511.
100. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь у Гарадна (далей НГАБ). Фонд 1763 (Балянская Свята-Прэабражэнская царква). Вопіс 1. Справа 17. Журнал зыходзячых папераў Балянской Свята-Прэабражэнской царквы з 31-га мая 1912 года. С. 3–96.
101. НГАБ у Гарадна. Ф. 1763. В. 1. Спр.12. Прыходна-расходная кніга царкоўным грошам Балянской Свята-Прэабражэнской царквы за 1895–1914 гг. С. 2.
102. НГАБ у Гарадна.Ф. 1763. В.1. С.14. Прыходна-расходная кніга царкоўных грошей Балянской Свята-Прэабражэнской царквы на 1913, 1914 і 1915 гг. С. 32адв.
103. Дзяржаўны архіў Гарадзенскай вобласці (далей ДАГВ). Фонд 478 (Упаўнаважаны па справах Рускай Праваслаўнай Царквы на Гарадзеншчыне). Вопіс 2. Справа 14. Справа інфармацыйных спраўаздачаў, статыстычных звестак і перапіска з Саветам Міністраў па гэтым пытанням з 2 студзеня па 31 снежня 1951 года. — С. 37.
104. Беларускі Дзяржаўны Архіў-Музей Літаратуры і Мастацтва. Ф. 3. — В.1. — Сп. 133. — л. 11; Homan. — 1917. — 16.X. — №83(175).

105. Адраджэнне. Гістарычны альманах. — Мінск, 1995. — С.254—255
106. Krynicा. — 1920. — №12. — 06.06. — С.2—3.
107. Ксёндз Генрык Бэта (1886—1965) паходзіў з Сакольшчыны, што знаходзіцца на поўдзень ад Бобра і Сапоцкіншчыны. Вучуўся ў се- мінарыі ў Сейнах, пазней у каталіцкай духоўнай акадэміі ў Санкт-Пецярбургу, дзе ў 1911—1912 гг. стаў ініцыяタрам стварэння там беларускага гуртка, да якога пазней далучыліся Люцьян Хвецька, Вінцэнт Гадлеўскі, Андрэй Цікота і інш. Напярэдадні і ў гады I Су- светнай вайны прымаў актыўны ўдзел у беларускім каталіцкім руху. Надрукаваў некалькі кніжак на беларускай мове (напрыклад, “Пчаліна — жывёлка малая, а карысці дае многа”, пад псеўданімам Генрык Берозко). У пасляваенны час быў пралатам капітулы Ломжынскай дыяцэзіі.
108. Krynicা. — 1920. — №11. — 30.05. — С.3.
109. Аддзел рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Акадэміі навук рэспублікі Беларусь. — Ф.23.—в.1.— Спр. 451. — л.1.
110. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, opracowane na podstawie wyniku pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. — T.V. Województwo Białostockie. — Warszawa, 1924. — S. 1—7.
111. Ibidem. — S. 1, 3—5, 7; У 1922 годзе ў Варшаве быў надрукаваны зборнік “Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej w zarzecie”, дзе польскі даследчык Адам Закрэўскі падаў колькасць беларусаў у пяці ўсходніх гмінах Аўгустоўскага павета на 1913 г. уласна кажучы ўсіх беларускіх тэрыторый, апрача гміны Кур’янка. А. Закрэўскі і яго суаўтары карысталіся моўным прынцыпам вызначэння нацыянальнай прыналежнасці, за што былі востра заатакаваныя іншымі польскімі даследчыкамі, якія нават патрабавалі выдаліць гэтую кнігу з вольнага продажу. На ўсходзе павета беларусы складалі безумоўную большасць, хаця іх канфесійная структура ў параўнанні з 1897 годам па- цярпела значныя змены: 25787 каталікоў і 1409 праваслаўных.
112. Гарэцкі Г. Межы Заходніяй Беларусі ў Польшчы // Матар’ялы да географіі і статыстыкі Беларусі. Том першы. — Менск, 1928. — С. 154.
113. Wakar Wł. Rozwój terytorialny narodowości polskiej.— Warszawa, 1917. — S. 204.

114. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1892 год. — Сувалки, 1892. — С. 20.
115. Wiśniewski J. Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku // Studia i materiały do dziejów pojezierza augustowskiego (pod red. J. Antoniewicza). — Białystok, 1967. — S. 115.
116. Pojezierze Augustowsko-Suwalskie. Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy. — 1937. — S. 118.
117. Холмско-Варшавские епархиальные ведомости. — 1901. — №23. — 3 июня. — С. 17–19.
118. Кулагін А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі. — Мінск, 2000. — С. 121; Кулагін А.М. Праваслаўныя храмы на Беларусі. — Мінск, 2001. — С. 157.
119. Холмско-Варшавские епархиальные ведомости. — 1878. — №18. — С. 2.
120. Jemelity W. Dekanat unicki Augustowski w XIX i początkach XX wieku // Materiały do dziejów społeczno-religijnych w Polsce. — Lublin, 1974. — S. 199.
121. Sarnowski R. Parafja Teolin w Sopoćkinach koło Grodna. — Warszawa, 2001. — S. 21.
122. ДАГВ. Ф. 478. В. 2. Спр. 14. С. 37.
123. Parafja Rzymisko-katolicka w Teolini. p. w. św. Jazafata Kuncewicza. (інфармацыйны буклет)
124. Кулагін А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі. — Мінск, 2000. — С. 138.
125. Беларускі Фронт. — 1937. — №21. — 05.11. — С. 3.
126. Мазько Э. А. Этнаканфесійная ситуацыя на Беларуска-Польскім памежжы (на прыкладзе Сапоцкінскага мікрарэгіёна) // 60-летие образования гродненской области: материалы международной научной конференции 3–4 марта 2004 г. — Гродна, 2004. — С.23
127. Смолянчук А. Апалогія вуснай гісторыі // Гістарычны Альманах. — Т.9. — 2003. — С. 209.
128. Mironowicz E., Tokć S., Radzik R. Zmiany struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku. — Białystok, 2005. — S. 69.
129. Карпюк А. Кто ты такой? // За цветком папоротника. — Москва: 1979. — С. 254.
130. Jaćwież. — 1999. — № 6. — S. 19–21.

131. Станкевіч Ад. Каляндарныя нататкі // Күфэрак Віленшчыны. — 2004. — № 1(9). — С. 174–175.
132. Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 951, воп. 2, сп. 2, л.4.
133. Дзяржаўны Архіў Гарадзенскай вобласці (ДАГВ) ф.478, воп.2, сп.1, л.2.
134. ДАГВ, ф.478, воп.2, спр.4, л. 23.
135. ДАГВ, ф. 478. воп. 2. спр. 23 л.1.
136. Мазько Э.А. Этнаканфесійная сітуацыя на Беларуска-Польскім памежжы (на прыкладзе Сапоцкінскага мікрарэгіёна) // 60-летие образования гродненской области: материалы международной научной конференции 3–4 марта 2004 г. — Гродна, 2004. — С.320–321
137. Смалянчук А. Апалогія вуснай гісторыі // Гістарычны Альманах. — Т.9. — 2003. — С. 209–210
138. Rzemieniuk Fl. Unickie szkoły... — S. 95.
139. Цыхун А. Карскі — дзядзка Карскага // ЛiМ. — 1994. — 11 сакавіка. — С. 13.
140. Этнографическая карта Белорусского племени. Составитель Е.Ф.Карский. — Петроград, 1917. — С. 27.
141. Topolska M. B. Spoleczeństwo i kultura w wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII st. — Poznań. — 2002. — S. 332.
142. Kościół w Polsce. — T. II. (wieki XVI–XVIII). — Kraków, 1970. — S. 1032.
143. Крыжановский Е.М. Униятские храмы и совершившиеся в них богослужения // Прибавления к церковным ведомостям. — 1892. — №33. — 15 августа. — С.1135–1142.
144. Станкевіч Ад. Хрысьціянства і беларускі народ. Спроба синтэзы. — Вільня, 1940. — С. 131.
145. Ластоўскі В. Выбраныя творы. — Мінск, 1997. — С. 262.
146. Wędrówki po guberni Augustowskiej w celu naukowym odbyte przez Aleksandra Połujańskiego członka wielu towarzystw naukowych. — Warzawa: w drukarni gazety codziennej, 1859. — С. 18–19; С. 204–210
147. Литовския Епархиальныя ведомости. — 1875. — №21. — С. 181–184.
148. Jonas Totoraitis. Sūduvos Suvalkijos istorija. I dalis. — Marijampole. — 2003. — p. 399–403.

СТАТЬІСТЫЧНЫЯ ТАБЛІЦЫ

Табліца №1.

**Уніяцкае насельніцтва Сапоцкінскага краю паводле
Ф. Ржэменюка і Е. Емелітага**

Назва парафії	Вёскі з уніяцкім насельнітвам у 1840 г.	Колькасць уніяцкага насельніцтва на 1870 г. (дадаюцца вёскі, якіх няма ў пераліку 1840 г.)	Сучаснае месцазнаходжанне вёскі
Балля-Касцельная	Балля-Касцельная	274	Усе вёскі ў Беларусі
	Падсудкаўцы	—	
	Загараны	66	
	Вулькаўцы	72	
	Скрынікі	277	
	Забрачаны	72	
	Лойкі	502	
	Пушкары	118	
	Васарабы	34	
	Беражаны	69	
	Шэмбелеўцы	85	
	Калбаскі	105	
Галынка	Капланайцы	82	Беларусь
	Папоўскае	— 16	
	Галынка	44	
	Бартнікі	253	
	Капчаны	199	
	Старожынцы	94	
	Пralейкі	154	
	Рудаўка	53	
	Кулакоўшчына	47	
	Внуткаўшчына	—	Польшча
	Доргунь	16	

Статыстычныя табліцы

Назва парафii	Вёскі з уніяцкім насельнітвам у 1840 г.	Колькасць уніяцкага насельніцтва на 1870 г. (дадаюцца вёскі, якіх няма ў пераліку 1840 г.)	Сучаснае месцазнаходжанне вёскі
Ліпск	Ліпск	504	Усе вёскі ў Польшчы
	Кур'янка	307	
	Скеблева	206	
	Жабіцкае	502	
	Рубцова	13	
	Астрынскае	71	
	Краснае	44	
	Валкушна	9	
	Рагажынец	10	
Лабна	Лабна	253	Усе вёскі ў Беларусі
	Агароднікі	—	
	Навасёлкі	324	
	Багатыры-Польныя	233	
	Канюхі	253	
	Навумавічы	281	
	Салаўі	69	
Перстунь	Перстунь	280	Беларусь
	Гінавічы	364	Беларусь
	Баяры	178	Беларусь
	Рацічы	511	Беларусь
	Маркаўцы	280	Беларусь
	Багатыры-Лясныя	333	Польшча
	Волкуш	12	Польшча
	Ліхасельцы	87	Беларусь

Працяг ↗

Табліца №1. (працяг)

Назва парафії	Вёскі з уніяцкім насельнітвам у 1840 г.	Колькасць уніяцкага насельніцтва на 1870 г. (дадаюцца вёскі, якіх няма ў пераліку 1840 г.)	Сучаснае месцазнаходжанне вёскі
Рыгалаўка	Рыгалаўка	133	Усе вёскі ў Польшчы
	Дальнічаны	63	
	Харажоўцы	147	
	Панарліца	73	
	Сёлка	87	
	Качуры	—	
	Дулькаўшчына	93	
	Ячнікі	184	
	Ліпшчаны	130	
	Ракавічы	359	
	Рагожын	128	
Сапоцкін	Сапоцкін	—	Усе вёскі ў Беларусі
	Валавічоўцы	—	
	Навасады	44	
	Балінента	61	
	Новікі	29	
	Тартак	64	
	Васарабы	—	
	Галавенчыцы	52	
	Васілевічы	25	
	Каўняны	6	
	Асташа	—	
	Шадзінцы	—	
	Гарачкі	297	
	Шынкаўцы	20	

Статыстычныя табліцы

Назва парофii	Вёскі з уніяцкім насельнітвам у 1840 г.	Колькасць уніяцкага насельніцтва на 1870 г. (дадаюцца вёскі, якіх няма ў пераліку 1840 г.)	Сучаснае месцазнаходжанне вёскі
Сапоцкін	Новавулька	8	Усе вёскі ў Беларусі
	Вулька	56	
	Войтаўцы	—	
	Кодзэўцы	—	
	Яцвязь	—	
	Асташа	27	
	Кадыш-Гінета	—	
	Кадыш-Нядзведзкага	—	
	Кадыш	—	
	Самборы	—	
	Радзівілкі	10	
	Сонічы	42	
	Пясчаны	16	
	Асочнікі	216	
	Рынкаўцы	45	
	Чортак	31	
		Тэалін — 1	
		Свяцк — 11	
		Усенікі — 10	
		Сіневічы — 3	
		Кужынец — 7	
		Немнова — 6	
		Ясудаў — 4	
		Бугеда — 6	
		Дзмісевічы — 9	

Табліца №2.
Расселение беларусаў у Аўгустоўскім павеце паводле
Э.А. Вальтэра (прыкладна на 1888 г.)

Гміна	Беларусы	% беларусаў да агульнай колькасці насельніцтва
Аўгустоў (горад)	56	0.5
Барглаў	0	0
Даўспуда	0	0
Кольніца	0	0
Шчэбра-Альшаны	632	9
Балля-Велькая	5382	96
Лабна	2321	51
Кур'янка	4133	97
Галынка	4316	76
Валавічоўцы (Сапоцкін)	910	11
Петрапаўлаўск (Ліпск)	295	9
Штабін	0	0
Дэмбова	3192	99
разам	21237	27

Табліца №3.*
Прыкладная колькасць праваслаўнага насельніцтва ў былых
грэка-каталіцкіх парафіях, канец 1880-х г.

Гміна	Колькасць насельніцтва
Балля	2300
Галынка	1800
Ліпск	1200
Лабна	2000
Перстунь	2500
Рыгалаўка	1600
Сапоцкін	1200
Разам	11 600

* складзена паводле: Списки населёных мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края, собрал Э.А. Вольтер. — СПб., 1901 — С. 87—111

Статыстычныя табліцы

Табліца №4.

**Колькасць беларусаў ва ўсходніх гмінах Аўгустоўскага павета
паводле А.Закрэўскага (1913 год)**

Гміна	Беларусы	Паллякі
Вялікая Балія	6697	150
Валавічоўцы (Сапоцкін)	6095	1257
Галынка	5787	36
Лабна	5583	119
Петрапаўлаўск (Ліпск)	3034	46
Разам	27196	1608

Табліца №5.

Канфесійная сітуацыя ў Аўгустоўскім павеце паводле Ул. Вакара

Гміна	1905 г.		1914 г.		Рост коль- касці
	% катал.	% прав.	% катал.	% прав.	
Аўгустоў (горад)	52.8	1.1	52.2	1.0	-0.6
Барглаў	97.7	0.0	99.5	0.1	+1.8
Даўспуда	79.3	0.3	80.5	1.0	+1.2
Кольніца	91.7	7.7	89.0	10.3	-2.7
Шчэбра-Альшаны	67.5	10.7	83.5	10.5	+16.0
Балявельская	54.8	45.0	98.0	1.6	+43.2
Лабна	57.2	40.7	93.1	6.5	+35.9
Кур'янка	32.1	65.8	98.2	1.5	+66.1
Галынка	69.7	7.8	85.2	10.4	+15.5
Валавічоўцы (Сапоцкін)	53.4	15.8	74.5	2.4	+21.1
Петрапаўлаўск (Ліпск)	61.9	22.5	85.0	2.2	+23.1
Штабін	87.0	0.1	89.5	0.2	+2.5
Дэмбова	98.9	0.2	100.0	0.0	+1.1
У абсалютных лічбах	56889	17038	77131	3084	+20.24

Табліца №6

Канфесійнае становішча ў Аўгустоўскім павеце на 1932 год

(Воскресное чтение. — 1932. — №24. — 12 июня. — С. 349.)

	Перапіс 1921 г.	Рэпатрыя- ваныя	Натуральны прырост	Агулам
Праваслаўныя	683	1149	275	2107
Каталікі	56400	383	8517	65300

Табліца №7.
**Колькасць беларусаў і праваслаўных у Аўгустоўскім павеце
 паводле матэрыялаў перапісу 1921 г.**

Гміна	Беларусы	Беларусы у агульнай колькасці насель- ніцтва (%)	Праваслаў- ныя	Агульная колькасць насель- ніцва
Аўгустоў (горад)	8	0.09	90	8762
Барглай	2	0.03	5	6285
Даўспуда	15	0.24	11	6037
Кольніца	1	0.03	59	3228
Шчэбра- Альшаны	9	0.17	9	5098
Баля-Велькая*	2	0.03	91	5626
Лабна	47	1.19	117	3921
Кур'янка	7	0.16	20	4206
Галынка	0	0	242	4442
Валавічоўцы (Сапоцкін)	0	0	17	5094
Петрапаўлаўск (Ліпск)	1	0.04	9	2457
Штабін	0	0	11	4763
Дэмбова	0	0	2	2465
разам	92	0.14	683	62384

*Вылучаны беларускія гміны Сапоцкінскага краю

STRESZCZENIE

Książka opowiada o losach historycznych teraźniejszych parafii rzymsko-katolickich, położonych na krańcach południowo-wschodnich dawnej puszczy Pierstuńskiej (czy Augustowskiej). Są to stare parafie rzymsko-katolickie Adamowicze, Lipsk, Teolin i Sylwanowce (dawne Hoża-Sylwanowce), a także byłe parafie prawosławne — później unickie Łabno, Hołyńska, Pierstuń, Balla, Sopoćkinie, Lipsk i Rygałówka. Miejscowości Lipsk i Rygałówka znajdują się teraz po stronie polskiej, ostatnie zaś położone na terenie Białorusi. Osadnictwo słowiańskie na tych dawnych ziemiach Jadźwingów najbardziej intensywnie odbywało się w wiekach XV–XVI po stłumieniu Zakonu Krzyżackiego pod Grunwaldem w 1410 roku. Okolice Sopoćkiní były zamieszkiwane przez wschodniosłowiańskich osadników Ruśinów spod Grodna, dla których były utworzone liczne parafie prawosławne. Parafia Hoża (potem z jej składu były wydzielone parafie Sylwanowce i Teolin) była stworzona dla potomków Jadźwingów, które z czasem słowianizowali się. Po roku 1596 parafie prawosławne stały się unickimi i były takowymi aż do 1875 r. Określenie pochodzenia Polaków na Białorusi nie jest możliwe bez uwzględnienia problemu Kościoła unickiego. Wyznawcami wiary greko-katolickiej na początku XIX wieku było trzy czwarte mieszkańców kraju. Unici nie nazywali siebie ani Polakami, ani Białorusinami, najczęściej określali się jako *tutejsi*. Mówili różnymi gwarami języka białoruskiego. Po likwidacji Kościoła unickiego w 1839 r. część unitów dobrowolnie lub pod przymusem przyjęła prawosławie, część natomiast katolicyzm. Prawosławnych po roku 1839 r. przekonywano, iż byli i są Rosjanami, natomiast katolików, iż byli i są Polakami. Jedynie niewielka część ziem zamieszkanych przez bałoruskojęzycznych unitów znalazła się po 1815 r. w Królestwie Polskim. Mieszkali oni w okolicy miasteczka Sopoćkinie, na południowo-wschodnim obszarze powiatu Augustowskiego. Polityka władz carskich wobec unitów w Królestwie Polskim była podobna do wyżej opisanej, lecz odłorzona w czasie. W latach 40-ch i 50-ch XIX wieku kler kościoła rzymsko-katolickiego zaczął intensywnie zabiegać o połączenie unitów z rzymo-katolikami. Liczba unitów zaczęła się zmniejszać. Pszełomowym był rok 1875, gdy władze carskie przy współpracy

z klerem unickim na obszarze kraju sopoćkińskiego powtórzyły scenariusz białoruski z 1839 r. Unici jeszcze kilkanaście lat próbowali trwać przy swoim wyznaniu, lecz ostatecznie stali się prawosławnymi lub katolikami. U schyłku XIX wieku w powiecie Augustowskim mieszkało 11 196 prawosławnych i 14 503 katolików, którzy za język ojczysty uznawali białoruski. Po dekrecie tolerancyjnym z roku 1905 wszyscy prawosławni przeszli na katolicyzm i po dzień dzisiejszy są traktowani jako Polacy.

Змест

Засяленне тэрыторыі Сапоцкінскага краю, фарміраванне сеткі
праваслаўных і каталіцкіх парафіяў, XV ст.–1795 г.

8

Апошняя уніяты (1795–1875 гг.)
20

Царква: “маці” або “мачаха”?
(1875–1905 гг.)
33

Паміж Усходам і Захадам (1905– пач. 1920-х гг.)
49

Рэлігійнае жыццё Сапоцкінскага краю ў 1920-х– пач. XXI ст.
62

Заключэнне
76

Дадаткі
93